

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад

**Београдска јавност о кнезу Павлу
Карађорђевићу (1919-1934)**

Ментор:
Проф. др Александар Животић

Студенткиња:
Сара Јерковић ИС 20/7

Београд, септембар 2021. године

Садржај:

Предговор	3
1. Увод	6
1.1. Корени – Без породице	6
1.2. Младост кнеза Павла	9
1.2.1. Живот у Женеву	9
1.2.2. Долазак у Београд	10
1.2.3. Школовање на Оксфорду	14
1.2.4. Цивил у Првом светском рату	16
2. Супруга кнеза Павла – кнегиња Олга	20
2.1. Хуманитарни рад кнегиње Олге	23
3. Женидба кнеза Павла	29
4. Породични живот	48
5. Однос са краљем Александром Карађорђевићем	54
6. Кнез Павле Карађорђевић – љубитељ уметности	58
6.1. Музеј савремене уметности	60
6.2. Шеф свих музеја у Краљевини Југославији	85
7. Марсеј 1934. године	87
8. „Уметничка душа гурнута у ковитлац политичког живота“	90
Закључак	96
Извори и литература	99

Предговор

Биографија као историјски жанр није довољно заступљена у српској историографији, за разлику од светске. Само најутицајнијим личностима из историје југословенске државе посвећене су детаљније монографије. Идеолошки прекид стварањем социјалистичке Југославије, довео је до настајања биографија заслужних личности из народноослободилачког покрета.

У последњим деценијама 20. века појавиле су се биографије истакнутих владара и утицајних политичара (краљ Александар Карађорђевић, краљ Петар Карађорђевић, Никола Пашић), али остало је стотине ликова само у историји Југославије учесника збивања, чланова политичких странака и удружења, војних команданата, носиоца идеја, потписника политичких програма, декларација о којима се не зна много.¹ Један од њих је и кнез Павле Карађорђевић.

Предмет истраживања овог мастер рада је живот, односно делатност кнеза Павла Карађорђевића у периоду од 1919. до Марсејског атентата 1934. године. Рад је хронолошки омеђен до 1934. када кнез Павле као припадник владајуће династије и намесник постаје необилазан чинилац у политичком животу Краљевине. Кроз одрастање и школовање пратимо његове афинитете ка историји и уметности понајвише ликовној која ће резултирати активностима на обликовању Музеја савремене уметности. Управо те његове активности на формирању колекција које ће бити презентоване београдској јавности су главна тема истраживања.

Један од основних циљева био нам је да покушамо приказати значај личности кнеза Павла у периоду од рођења до 1934. године. Циљ рада је приказивање делатности кнеза Павла, односно како је она виђена кроз текстове у београдској штампи. Посебан акценат ће бити стављен на његову активност на формирању уметничких збирки као и на оснивању музеја као вид модернизације престонице. Биће приказана и кретања у култури пре оснивања Музеја, као и резултати рада основаног музеја. Такође посебно ће бити разматране везе са аристократским породицама Европе а све у циљу комплетирања уметничке збирке.

¹ Мира Радојевић, „Биографије у српској историографији“, *Токови историје*, бр. 1-2, Београд 2007, 191-201.

Међу многим проблемима с којима се сусреће истраживач је и недостатак архивских извора. Услед ратних дешавања, елементарних непогода, небриге нестала је документација о раду читавих министарстава а такође и преписка и забелешке приватног карактера многих истакнутих личности. Такође недостатак извора учинио је да се о појединим личностима тешко руше стереотипи које је поставила послератна историографија. Писање биографија је за историчара тежак и одговоран задатак. Поставља се и питање колико пустити да документа самостално говоре а колико се упуштати у откривање и тумачење приватних детаља из живота и успоставити равнотежу између *приватног* и *јавног*.²

Писање историје живота и рада кнеза Павла је специфично у смислу да се његов живот и делатност може поделити на најмање два периода: пре и после убиства краља Александра. Могуће је овај други део његовог бивствовања делити на мање периоде пре и након 27. марта, па даље интернација и боравак у Европи. Са становишта бројности и разноврсности архивске грађе период намесништва је свакако најбогатији и о њему је највише писано.

Једина целовита биографија кнеза Павла написана и објављена прво на енглеском језику и појавила се 1980. године из пера човека који је био у породичним везама са породицом, ожењен Јелисаветом Карађорђевић, Павловом кћери.³ Ова књига је тек након десет година, преведена на српски језик и објављена и у Југославији.⁴ Предговор је написао историчар Милан Ст. Протић у којем је указао да је књига написана више као историјска прича о животу кнеза Павла него као права научна студија. Међутим, књига је заснована на непосредним изворима јер су писци у знатној мери користили дневнике кнеза и кнегиње, као и материјале из њихове личне заоставштине. У додатку су и по први пут објављени документи из Архива британске обавештајне службе. Међутим, у самој књизи период његовог детињства, младости, школовања, женидбе као и активности на оснивању музеја је заступљен на само 35 страна, док централни део заузима приповедање о периоду намесништва које ће се завршити приступањем Југославије Тројном пакту. Завршни део је посвећен опису живота у изгнанству након државног удара, до коначног смираја у Паризу. Ипак за сада ова књига даје драгоцене

² Исто.

³ Neil Balfour, Sally Mackay, *Princ Paul of Yugoslavia*, London 1980.

⁴ Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић – једна закаснела биографија*, Београд 1990.

податке о животу кнеза Павла док га нису обасјала светла историјске позорнице. Допуну налазимо у мемоарским делима његовог брата од стрица Ђорђа, синовца Петра II Карађорђевића. О кнезу су свој суд дали и Милош Црњански и Милан Стојадиновић.

Посебно светло на период до 1934. године дају подаци из штампе у првом реду београдске. Захваљујући чињеници да је припадао владарском дому Карађорђевића, иако без државних функција, његове активности су бележене, посебно венчање и делатност на музеолошком пољу. Ту пре свега мислимо на београдску штампу у првом реду на новине *Политика*, *Правда* и *Време* које су извештавале не само о његовим церемонијалним дужностима већ и о активностима које су се односиле на оснивање Музеја савремене уметности.

Поред штампе коришћена је и архивска грађа, која је настала радом Министарства просвете Краљевине Југославије које је било задужено за рад институција културе, фонд Краљев двор као и микрофилмована грађа о кнезу Павлу са Колумбија Универзитета која се чува у Архиву Југославије.

1. Увод

1. 1. Корени - Без породице

Отац кнеза Павла, Арсеније рођен је у Темишвару 16. априла 1859. године као најмлађе од десеторо деце кнеза Александра Карађорђевића (1806-1885) и његове супруге Персиде, рођене Ненадовић (1813-1873) у време када је његов отац био у егзилу и Србијом је владала династија Обреновић. Кнегиња и кнез имали су четири кћерке и шесторицу синова.⁵ Образовање је стекао у свом дому где је са својим братом Ђорђем (1856-1888) подучаван од стране Владимира Љотића, присталице Уједињене омладине српске. Као осамнаестогодишњак са братом Петром одлази у Букурешт где је боравио руски цар Александар II. Њихова жеља била је да учествују у операцијама руске војске на Балкану 1877. године када је кнез Арсен добио чин коњичког потпоручника у Русији.⁶ Тадашњи српски кнез Милан се залагао код руског цара да Петар и Арсен не буду примљени у руску војску. Затим су се обратили црногорском кнезу Николи Петровићу који није имао слуха за њихове жеље па браћа Карађорђевић нису учествовала ни у црногорској војсци.

Кнез Арсен је похађао најугледније школе. Ишао је у гимназију „Луј Велики“ (Lycée „Louis le Grand“) а затим у официрску школу у „Сен Сир“, обе у Паризу. Највише официрско образовање добио је у Петрограду, на Константиноској академији.⁷ Као типичан представник своје породице истакао се као способан официр на бојиштима од Северне Африке до Кине. Уз француску војску са чином официра учествовао је при војној експедицији у Тонкину, пуне две године (1883-1885) где је више пута било рањен о чему су обавештавале и француске новине. Ова експедиција је била део француско-кинеског рата који се завршио победом француске војске. Наредне четири године био је у руском царском гарнизону. Године 1889. је приступио Легији странаца и борио се у Алжиру против противника француске колонизације.⁸ Након авантуре у Легији странаца поново је постао члан руске царске војске када је и добио прилику да упозна своју

⁵ Полексија (1833-1914); Клеопатра (1835-после 1882); Јелена (1846-1867); Јелисавета (1851-1852); Алексије (1836-1840); Светозар (1841-1847); Петар (1844-1921); Андреја (1848-1864); Ђорђе (1856-1888) и Арсен (1859-1938). Андрија Веселиновић, Радош Љушић, *Родослови српских династија*, Нови Сад 2002, 47.

⁶ *Српски биографски речник, књ. 4, И-Ка*, Нови Сад 2009, (даље СБР 4), 831.

⁷ СБР 4, 831; Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 15.

⁸ СБР 4, 831.

будућу супругу.⁹ Како је прве три деценије живота посветио војном позиву, за то време и прилике, Арсен је касно ступио у брачне воде. Његов необуздани карактер дошао је до изражаја и приликом женидбе са кнегињом Демидов. Први пут неке даље родбинске везе са руском династијом Романов успостављене су женидбом кнеза Арсена. Његов брат Петар је за веридбу сазнао само два месеца пре венчања којем је присуствовао 1. маја 1892. у Кијеву. Петар није ништа знао о будућој снаји, о којој се причало да је млада и лепа и носи мираз од двадесет милиона рубаља.¹⁰ Из четворогодишњег брака рођено је једно дете. Наиме, 15. априла 1893. рођен је Павле Карађорђевић. Потоњи кнез – намесник, рођен је ван граница своје земље у Санкт Петербургу.

За разлику од свог првог супруга, принцеза Аурора Демидов свој дотадашњи живот провела је у Русији. Племићко порекло њене породице датира још од времена руског цара Петра Великог. Била је кћерка принца Павла Демидова и кнегиње Јелене Трубецке. За веома кратко време, брак кнегиње Демидов и кнеза Арсена се завршио. Како се након кратког времена испоставило ни Аурора Демидов ни Арсен Карађорђевић нису погодни ни за улогу супружника ни родитеља те се поставило питање са ким ће остати њихов једини син. Нису могли да се договоре коме ће припасти брига о трогодишњем Павлу с обзиром на то да су оба супружника била несталног карактера. Његова мајка је покушала да сина остави на бригу код свог полубрата Елима. Међутим, он је своју каријеру градио као дипломата те је морао често да путује па живот са својим сестрићем није му био у плану. До краја живота кнезу Павлу фалила је мајчинска љубав јер је своју мајку након заједничког живота видео само два пута. Наиме, за разлику од свог бившег супруга коме је ово био једини званичан брак, принцеза Аурора се поново удала за грофа Николу од Ногера са којим је имала два сина. Павле није имао среће да за живота упозна своју браћу.¹¹ Аурора Демидов преминула је 1904. у Торину у Италији, а сахрањена је на руском православном гробљу у Ници у Француској.¹²

Са оцем је имао нешто срдачнији однос, мада формалан. Иако се није више женио био је познат по својим љубавним авантурама. И када је његов брат преузео српски престо Арсен је живео ван граница Краљевине и никада на себе није преузео очинску одговорност. Можда се кнез Арсен ослободио великог терета када је свог јединца предао на чување брату и братанцима па је свој живот посветио ономе што га је највише

⁹ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 15.

¹⁰ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић у отаџбини 1903-1914*, Београд 2003, 34.

¹¹ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 17.

¹² https://en.wikipedia.org/wiki/Aurora_Pavlovna_Demidova (приступљено 21.8.2021.)

испуњавало, животу на фронту. Када је његов син отишао на тло Краљевине Србије као припадник владајуће династије, Арсен је, иако је могао да се препусти лагодном животу као брат краља Петра, учествовао у Руско-јапанском рату. За успехе у бици код Мукдена (1905) добио је *златну сабљу* као командант козачког коњичког пука и промовисан у чин генерала, начелника кавалеријске дивизије.¹³

Постао је члан организације „Уједињење или смрт“ 1911. када је ступио на снагу и „Породични Правилник српског краљевског Дома“, у који је уврштен од стране свога брата две године раније. Личности оца и сина суштински су се разликовале. Док је син и у најранијем детињству посезао за учењем и уметношћу отац је целим својим бићем доприносио у ослободилачким ратовима победи Краљевине. Иако је Павле стасао за *сабљу* он се за време балканских ратова упутио у Велику Британију остављајући оца да као командант коњичке дивизије допринесе победама код Куманова, Битоља и Брегалнице.¹⁴

Огромног удела имао је у протеривању одреда Цавид – паше до Албаније. Стекавши огромну популарност у народу Арсен је био удаљен из Србије према жељи регента. Велики рат није провео бранећи отаџбину. Као генерал Царске гарде истакао се у борбама које је на источном фронту водила Русија, код Риге и Варшаве. Као на племића и генерала Царске гарде нова власт у Русији није благонаклоно гледала на Арсена Карађорђевића. Након Октобарске револуције изведен је пред совјетски суд грађана и војника чијом је одлуком осуђен.¹⁵

Након ослобађања отишао је у Француску у Париз где је преминуо 19. октобра 1938. године. Остало је непознато зашто за своје пребивалиште Арсен није одабрао Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца односно Југославију. Забележено је његово присуство на свим важнијим церемонијама које су обележиле живот династије Карађорђевића од венчања, крштења и сахрана. Међутим званичних задужења и функција овај Карађорђевић није имао, те није било ни разлога за његов живот у домовини. Немирног духа и необузданог карактера Арсен није остварио никакав приснији однос ни са сином али ни са синовцима.

¹³ СБР 4, 831.

¹⁴ СБР 4, 831.

¹⁵ СБР 4, 831.

Нема сумње да је Павлов отац Арсен био проблематичног понашања што је и потврдио његов отац кнез Александар у своме тестаменту 1885. године: *како син Арсеније развратно живи и непромишљено владање има, то све покретно и непокретно имање остављам као универзалном наследнику свом сину Ђорђу.*¹⁶

1. 2. Младост кнеза Павла

1. 2. 1. Живот у Женеви

Након прве три године које је мали Павле провео у мајчиној родној Русији заједно са својим оцем одлази у Женеву код свог стрица, потоњег краља Петра. С обзиром на то да је његов отац водио бригу о њему након развода од кнегиње Демидов а био је војник са несталним местом боравка одлучио је да је за његовог сина најбоље да одраста и школује се у Швајцарској са својом браћом, Ђорђем и Александром и сестром Јеленом. Они су свога стрица знали и био им је драга фигура док је млађег брата тек требало да упознају. Те 1896. године, како принц Ђорђе наводи у својим мемоарима, када је мали Павле изашао из воза учинио му се као мио и леп дечак.¹⁷ Оно што је Павла одвајало од остале деце је бледо лице, уздигнуто чело и одмерени поглед.¹⁸ Иако је био уплашен Павле је прихватио братску љубав своје старије браће који су се утркивали за његову наклоност у наредном периоду.

Пошто је био лепо прихваћен од стране своје браће, Павле је убрзо превазишао тежак период кроз који је пролазио услед недостатка родитељске љубави. Време је претежно проводио са Ђорђем и Александром са којима је у прво време делио собу. У књизи где је описао свој живот Ђорђе се присећа како је кнез Арсен након неколико дана отишао возом остављајући им свог јединца. Павле се храбро држао док је његов отац улазио у воз и одлазио. Међутим то вече када су браћа отишла у кревет малени Павле није могао да сакрије тугу што се налази у њему до тада непознатој земљи окружен непознатим људима. Временом мали рођак је освојио срца свих у кући Петра Карађорђевића. Поготово је имао присан однос са стрцем који је њему дозвољавао оно

¹⁶ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић у изгнанству 1844-1903*, Београд 2003, 299.

¹⁷ Ђорђе Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Београд 2017, 80.

¹⁸ „Кнез намесник у детињству“, *Време*, 6,7,8,9. јануар 1940, 3.

што својим синовима није.¹⁹ Таман што се навикао на живот са браћом и стрицем Павле је након две године послат на школовање у Лозану. У Женеви је имао осећај прихваћености од стране своје породице и дадиље која је барем донекле надокнађивала мајчинску фигуру код малог Павла.

Наредне четири године су биле јако тешке у његовом животу. Био је у некој врсти интерната о којем није имао лепа сећања. Собе је описивао као хладне, мрачне и пуне пацова.²⁰ Био је најсрећнији када је прекинуо школовање и са стрицем пошао у Београд 1903. године. Павле је у тренутку када је његов стриц проглашен за краља имао свега десет година па није разумео ништа о вековном непријатељству двеју династија. Када је чуо причу о свирепом убиству краљевског пара Обреновић, Павле се много потресао што указује на његову осећајност од најранијег периода. Осим ове несрећне приче дечак ништа није знао о својој домовини. Био је странац у Београду који чак није говорио ни језик.²¹

1. 2. 2. Долазак у Београд

Непријатељство двеју династија које је трајало безмало осамдесет и пет година завршено је маја месеца, 1903. Док је Павле живео на релацији Женева, Лозана у Београду кован је план о довођењу његовог стрица на престо. Још од Светоандрејске скупштине, када је Петров и Арсенов отац напустио престо, Србијом је владала династија Обреновић. Само једна на изглед наивна одлука последњег краља династије Обреновић, довела је до пресељења принца Павла и остатка породице Карађорђевић у Краљевину. Наиме, краљ Александар Обреновић је 8. јула 1900. објавио веридбу са дворском дамом своје мајке, Драгом Луњевицом Машин. Овим потезом је прогласио своју самосталну владавину забранивши своме оцу, пређашњем краљу Милану, да ступи на тло Србије.²² То што је српска краљица била удовица поред прича које су се проламале београдском чаршијом да је дама лаког морала нису умногоме утицале на

¹⁹ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 83.

²⁰ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 17.

²¹ *Исто*, 18.

²² Драгиша Васић, *Деветсто трећа*, Београд 2003, 24-25.

одлуку официра да је време за смену династија колико чињеница да краљевски пар није имао наследнике.

Пре него што је атентат извршен у ноћи између 28. и 29. маја, политичари у сарадњи са официрима и члановима организације „Црна рука“ на челу са Драгутином Димитријевићем Аписом на низу састанака одлучивали су о неколико питања. Након што је одређено да краљевски пар буде убијен уместо прогнан, постављено је питање наследника престола. Након кратке дискусије изабран је Петар Карађорђевић, Павлов стриц. Он се у датом тренутку учинио као најједноставнији избор јер би био прихваћен и од стране народа и од стране великих сила.²³ Још са краја 1901. кнез Петар је био обавештен о овом *подухвату* официра. Када га је његов школски друг Никола Хаџи Тома посетио кнез је после првобитног одбијања дао пристанак на повратак у Србију и наслеђе престола. Нема података о томе да је Петар Карађорђевић на било који начин учествовао у завери или да је помагао официре сем што је био обавештен, као и скоро сваки становник престонице, о овој јавној тајни.

Када је краљ Петар Карађорђевић дошао у Београд након Мајског преврата 1903. чланови његове породице су се налазили у Бечу. Јула месеца одлучио је да његова деца, брат Арсен и синовац Павле у престоницу дођу 10. августа 1903. године.

У Бечу су их дочекали поручник краљеве гарде Петар Живковић и рођак Јаша Ненадовић. Организација дочека у Београду поверена је председнику Београдске општине Николи Стојисављевићу. Нема сумње да је за све Карађорђевиће ово била велика промена. Прво у финансијском смислу, где је Петар као самохрани отац са ограниченим буџетом бринуо о школовању своје деце и синовца али и у сваком другом јер су од породице у изгнанству постали владајућа породица Краљевине Србије. Воз је на железничку станицу стигао у раним јутарњим часовима и након свечаног дочека првенствено престолонаследника Ђорђа и вечере у Двору примећено је да у истом нема довољно места за све. Тако да су се Арсен, Александар и Павле уселили у оближњу кућу.²⁴ Међутим, Павлу је убрзо пронађен смештај. Он је најпре становао у Бирчаниновој улици док се касније преселио у скромну кућу близу Двора, у Крунској улици.²⁵

²³ Исто, 54-55.

²⁴ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић: у отаџбини: 1903-1914. године*, 63-64.

²⁵ „Кнез намесник у детињству“, *Време*, 6,7,8,9. јануар 1940, 3.

Приликом свечаности која је уприличена у част крунисања Петра за српског краља 1904. године Павле се није попут своје браће нашао поред свога стрица на коњу већ је ишао иза поворке у колима што га је осликавало као нетипичног Карађорђевића. Док је трајала церемонија крунисања у Саборној цркви, Павле је наравно био уз свога стрица.²⁶ Године 1907. услед подизања камена темељца на Опленцу Павле је са братом Ђорђем увељичао овај догађај.²⁷

Чланови краљевског дома су осим краља Петра и његових синова Ђорђа и Александра били и кнез Арсен и кнез Павле сходно дворском статуту односно „Породичном правилнику за чланове српског краљевског дома“ који је донет 1909. године.

Након што је Мајским превратом Петар Карађорђевић дошао на престо Краљевине Србије, мали Павле је своје школовање наставио у престоници. Одмах по доласку није ишао у школу са својим вршњацима већ се школовао на Двору. Четири пуне године је имао индивидуалну наставу коју су му држали учитељ Михајло Стефановић и васпитачица Јелена Будрић. Испите је полагао на крају школске године у присуству свога стрица, браће и сестре.²⁸ Похађао је Другу београдску гимназију чији је осми разред завршио 10. маја 1912. године. Из његовог сведочанства завршног разреда види се да је Павле био одличан ђак. Склоност ка страним језицима уочава се на основу његових одличних оцена из француског, руског и немачког језика. Из српског језика као и из латинског имао је врло добре оцене. Природне науке су му ишле од руке тако да је и из математике и физике имао највише оцене. Такође, могао је да се похвали успехом из друштвених наука јер је из историје имао одличну оцену а из филозофије врло добру. Поред одличног успеха истицао се и примерним владањем. Имао је 168 оправданих и 3 неоправдана изостанка.²⁹

Месец дана касније, 9. јуна Павле је полагао завршни испит пред комисијом чији је потпредседник био директор гимназије, Миливоје Симић. Поред потпредседника комисију су чинили председник и још шест професора гимназије међу којима је био и Павлов разредни старешина. На испиту којим се квалификује за наставак школовања углавном је потврдио оцене. Из српског језика и литературе оцењен је врло добром

²⁶ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 177.

²⁷ *Исто*, 222.

²⁸ „Кнез намесник у детињству“, *Време*, 6,7,8,9. јануар 1940, 3.

²⁹ Архив Југославије (даље АЈ), фонд 797 Збирка микрофилмова, сведочанство кнеза Павла из 1911/1912. године

оценом. Страни језици (француски, руски и немачки) су и овог пута оцењени са највишом, одличном оценом док је из латинског језика заслужио врло добру оцену. Највишу оцену из сфере природних наука добио је из физике, одличну. А његово знање из математике и јестаственице условно речено биологије, оцењени су врло добром оценом. Из друштвених наука потврдио је своје оцене из осмог разреда. Из опште и народне историје показао је одлично знање а из филозофије врло добро. Подразумевано, владање је оцењено као примерено. Са овим завршним испитом добио је могућност да аплицира за наставак школовања на Универзитету или Политехници.³⁰

Однос кнеза Павла са његовим старијим братом од стрица, Ђорђем био је шаролик. Иако су као деца гајили срдчан однос пун поштовања Павле је имао страх од њега у каснијем периоду живота. Наиме, Ђорђе је не би ли натерао свог брата да скаче пуцао у његова стопала тако да је кнез Павле и у каснијем периоду живота имао проблема да са својим братом остане насамо.³¹ Иако је њихов однос био несталан Павле је свог брата када се одрекао престола и отишао у иностранство, испратио на станицу веома срдчно.³² У својим мемоарима Ђорђе Карађорђевић је описао свог брата од стрица као *среброљубца*, човека који је волео сјај и богатство као и да је испољавао аспирације на престо на који је требало да дође Петар.³³ Такође он наводи да је био изненађен одлуком брата Александра који је Павлу поверио вршење намесничке дужности за кога је говорио да је *сујетан, лаком и таит*.³⁴

По речима управника двора краља Петра, он га није одвајао од своје деце, пошто се његов отац није довољно бринуо о њему. Краљ није искључио Павла из свога наследства и тражио је да се његова имовина *подели на његово четворо деце*.³⁵ Као припадник владарског дома био је и чувар породичних тајни.³⁶

Како га стриц није одвајао од своје деце тако није био одвајан ни од градске деце. Наиме, Павле је сваке године, приликом прославе празника Врбице, водио поворку ђака основних школа Врачара. Године 1904, када је једанаестогодишњи принц водио ову

³⁰ АЈ, фонд 797 Збирка микрофилмова, сведочанство кнеза Павла из 1911/1912. године

³¹ Н. Балфур, С.Мекеј, *нав. дело*, 18.

³² Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 283.

³³ У мемоарима се помињу наводи Винстона Черчила: „Краљ Петар II је још као дете умакао из перфидних канџи кнеза Павла“. Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 486.

³⁴ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 484-485.

³⁵ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић: у отаџбини: 1903-1914. године*, 328.

³⁶ Кнез Павле је испричао Јовану Јовановићу Пижону да је краљ Петар са сумњом гледао на однос који су имали принц Ђорђе и његов учитељ, чувени математичар Михаило Петровић Алас. *Исто*, 151.

поворку обучен у костим шумадијског сељака, поред уобичајених поздрава и клицања десило се нешто несвакидашње. Своје одушевљење што је угледала младог кнеза није могла да сакрије једна од учитељица, Јелисавета Радовић. Она је пришла Павлу и загрлила га, што је наишло на неодобравање присутних, међутим сам Павле је позитивно одреаговао.³⁷

1. 2. 3. Школовање на Оксфорду

Сходно томе што није био типичан Карађорђевић те није волео војничку униформу и пушку које је заменио учењем и уметношћу, Павле није имао интересовања да као припадник династије своје школовање настави у Француској, Швајцарској или Русији где су се школовала његова браћа од стрица Ђорђе и Александар. Још годину дана пре него што је завршио осми разред гимназије изразио је жељу да студира у Великој Британији, на Оксфорду. Договор око финансирања студија је лако постигнут. Кнез Арсен је прихватио да из свог џепа финансира половину трошкова док је другу половину носила српска влада.³⁸ Његове жеље су прихваћене без проблема јер није био директан наследник престола. Павле Карађорђевић уписао је класичне студије при колеџу Христова црква. У Великој Британији није имао познанике те му је његов стриц на располагање ставио свог посланика у Лондону Славка Грујића и његову супругу Мејбел. Поред себе у оквиру Оксфорда, имао је финансијске могућности за мали стан у Лондону у коме је боравио са собаром. На свој пут кренуо је лета 1912. године преко Италије и Француске. Прва станица је била Рим, тамо је био гост кнеза Симеона Абамалека Лазарева који је такође био велики љубитељ уметности. Од свог ујака Симеона добио је поучне разговоре о уметности и чувеним галеријама. Наредни предах од дугог пута следио је у Фиренци, код Демидових у вили. Међутим, младић је највише био узбуђен због посете Лувру. Иако је о овом музеју много читао и слушао, када је имао прилике да га посети, оно што је видео далеко је премашило његова очекивања.

Након исцрпљујућег пута, Павле је стигао у Лондон, на станицу *Викторија* са четири кожна кофера и два сандука.³⁹ С обзиром на то да је дошао пар месеци пред

³⁷ „Кнез намесник у детињству“, *Време*, 6,7,8,9. јануар 1940, 3.

³⁸ Н. Балфур, С.Мекеј, *нав. дело*, 21.

³⁹ *Исто*, 21.

почетак предавања имао је прилике да се упозна са животом у вишим круговима енглеског друштва. А имао је жељу да пре него сви студенти дођу, посети чувени Ешмолин (Ashmolean museum of Art and Archeology Oxford). Овај музеј Универзитета Оксфорд први, јавног карактера у Енглеској био је чувен по својим збиркама археолошких вредности м инојске цивилизације које је завештао Артур Еванс.

Када су предавања почела, иначе стидљиви Павле брзо је склопио нова пријатељства. Његови пријатељи били су: Волтер Деликт, Бобети Кренборн, Сергеј Оболенски, Џорџ Грејџ, Лали Палмер, Џин Дерибс, Џок и Арчи Балфур па чак и принц од Велса. Није био заинтересован искључиво за класичне студије па је веома брзо ширио своја интересовања. Један од његових пријатеља, Џон Мареј био је колекционар литографија. Он је умногоме утицао на Павлово интересовање за уметност. Набавио је клавир и постао члан најпознатијих и најексклузивнијих клубова широм Лондона.⁴⁰ Био је члан ексклузивног Булингдон клуба (Bullingdon Club) кога су сачињавали студенти Оксфорда, аристократског порекла и који је био познат по неуобичајеном понашању чланова који би након обеда уништавали инвентар ресторана. Млади Павле осећао се Великој Британији као у природној средини у којој је одрастао, тада ће усвојити и енглеске манире у понашању и говору који ће заувек остати део његовог бића. Британска круна му је 1939. године доделила титулу витеза од Гартера (Knight of the Garter).

Док је студирао Павле није занемаривао своју породицу у домовини и ван ње. Редовно је посећивао свог оца, иако су им односи током читавог живота били хладни, који је тада живео у Паризу.⁴¹

У београдским листовима су се појављивале различите информације о наукама које је Павле изучавао на Оксфорду. Како наводи *Политика* из 10. октобра 1919. године кнез је у том периоду бранио докторат из правних наука.⁴² Крај Павловог школовања у иностранству заслужио је само кратку вест у дневним новинама *Политика*. Иако се кроз доступну литературу наводи чињеница да је завршио класичне студије оновремени извор истиче да је Павле завршио студије модерне историје на Кројст Колецу у оквиру Оксфорд Универзитета.⁴³ Услед противречних података које срећемо у литератури и

⁴⁰ *Исто*, 23-24.

⁴¹ „Дневне вести“, *Политика*, 20.8.1920,3.

⁴² „Кнез Павле у Оксфорду“, *Политика*, 10.10.1919, 3.

⁴³ „Дневне вести“, *Политика*, 1.1.1921, 2.

изворима, једино можемо закључити да се кнез Павле на студијама у Лондону бавио хуманистичким наукама.

1. 2. 4. Цивил у Првом светском рату

Након вишедеценијског привидног примирја на територији европског континента ситуација, поготово на Балкану почела је да се узбуркава. Услед огромне жеље Немачке да буде призната за велику силу уз недостатак колонијалних територија, вукла је за собом предратну напетост. Поред овога, постојао је сукоб интереса Аустроугарске и Русије на територији читавог Балканског полуострва. Још од Анексионе кризе Аустроугарска је размишљала о нападу на Србију због великог утицаја који је имала на све јужнословенске народе. Како је након не малих освајања Краљевине у Балканским ратовима тај утицај растао, све више се приближавао сукоб са Аустроугарском. Иако је Павле био физички изолован од дешавања на Балкану, будно је пратио сва дешавања. Поред тога што његове колеге нису биле заинтересоване за тренутну политику Павле је страховао за свој народ а првенствено за своју породицу. Можда је највише био забринут за свог болесног стрица и брата Александра који је преузео команду над војском.

Када је 28. јуна 1914. године млади Гаврило Принцип, припадник организације Млада Босна, у Сарајеву усмртио аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију Павлове стрепње су се оствариле. Краљевина Србија имала је за задатак да прихвати ултиматум, северног суседа, од десет тачака. Како ови услови нису били погодни и Краљевина их није све прихватила дошло је до објаве рата Аустроугарске монархије тачно месец дана након атентата. С обзиром на то да је рат убрзо превазишао локалне размере и убрзо се проширио на читаву Европу, поставило се питање Павловог повратка у домовину. Иако није био добар наследник свога оца и уопште целе породице Карађорђевић што се тиче ратне вештине осећао је дужност да се придружи краљевој војсци.⁴⁴ Око припрема за путовање у отаџбину, највише му је припомогао Славко Грујић. Преко лета Павле је остао у Лондону због проблема са пасошем али је већ с јесени кренуо на пут. Иако свестан својих војничких

⁴⁴ Исто, 24.

способности Павле је био ентузијастичан и спреман да брани своју земљу. Трагични догађај, избијање Првог светског рата, везани су за упознавање Павла са својим каснијим великим пријатељом и ментором, историчаром уметности, Бернардном Беренсоном са којим је делио своје најинтимније мисли. Њих двојица су се упознали приликом Павловог путовања за Србију. Поред великог стручњака за ренесансну уметност, Павле је упознао и његову супругу Мели.⁴⁵

За време Великог рата кнез Павле није активно учествовао у борбама. Као син команданта коњице, Павле је званично попуњавао редове у делу војске свога оца Арсена. Без имало војничког искуства није партиципирао у одлучујућим биткама. Убрзо након прве савезничке победе на Церу бомбардована је краљевска палата у престоници. Павлове личне ствари биле су изгубљене и уништене. Он је са српском владом отишао у Ниш а делови војске су се повукли до Крагујевца. У Нишу је харала епидемија тифуса те су заражени падали по улицама. Оваква хаотична ситуација је јако лоше утицала на иначе врло осетљивог Павла. Управо због тога што је доживео по повратку у Србију његово здравље је до краја живота било делимично нарушено. Сама помисао да се разболи за њега је била страшна, тада је већ како наводе његови биографи постао хипохондар. Након исцрпљујућих битака у првој години рата, почетак 1915. године је на територији Балкана био релативно миран. Док су се велике силе бориле да на своју страну привуку што већи број савезника, кнез је услед умора оболео од тешког облика хепатитиса.⁴⁶ Заражен је био услед пада имунитета који је проузрокован јако лошим условима на које младић није био навикнут.

Због болести и слабог здравља напустио је Србију 1915. и време је проводио у Енглеској и Италији. С обзиром на то да је био бескористан у војничкој униформи а имао је добру вештину комуникације и познавао је стране језике био је послат у Рим да помогне услед потраживања муниције и војне опреме за свој народ. Биограф кнеза Павла, Нил Балфур говори о Павловој мисији у Риму у време док се Италија још није придружила силама Антанте, међутим ове наводе морамо узети са резервом имајући у виду да нам није познат исход ове мисије односно остаје непознато да ли су и добијена тражена средства. Након Рима отишао је у Лондон делом да се опорави од болести а делом да послушају политичке прилике у Великој Британији. С краја 1915. године принц је кренуо назад за Србију, међутим успео је да стигне до Фиренце где се опет тешко

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто, 27.

разболео. Управо због болести био је прикован за кревет па се није придружио српском становништву у преласку преко кршева Црне Горе и Албаније услед напада аустроугарске, немачке и бугарске војске. Међутим, кнез је у фебруару или марту 1916. године преко Рима и Бриндизија стигао до Крфа. На Крфу је поред српских војника и цивила затекао и српски двор, владу и генералштаб. Павле се истог тренутка прикључио Међународној организацији *Црвени крст* и помагао рањеницима који су се нашли на Крфу. Након скоро годину дана које је посветио раду у оквиру *Црвеног крста* одлази у зиму у Италију да тамо проведе празнике. Божић је провео са рођаком Моином у Риму и Пратолину. Ту годину коју је провео у изолацији са официрима памти као усамљеничку чак је и своја писма потписивао са Павле *Пустуњак*.

У пролеће 1916. стриц му је послао две хиљаде франака на име издржавања. До пролећа 1917. није било вести о кнезу и без обзира на његово здравствено стање, стричева замерка је била да није обилазио српску војску од средине 1915.⁴⁷ Павлова незаинтересованост за војна питања као и чињеница да није учествовао у албанској голготи у каснијем периоду створила је анимозитет према њему који је рат провео у иностранству уместо борећи се за отаџбину.

Почетком 1917. године вратио се на територију Грчке, у Солун. Није био очевидац славних акција на Солунском фронту јер се опет морао вратити у Британију на лечење услед проблема са варењем.⁴⁸ Док је принц био на лечењу потписана је Крфска декларација којом је уређено, између осталог да власт након ослобођења буде додељена његовој династији, Карађорђевић. Наредне године док је услед огромног успеха плана генерала Франша Д' Еперea српска војска напредовала а непријатељске снаге једна за другом потписивале примирје дошло је до формирања нове државе Краљевине Срба Хрвата и Словенаца коју је прогласио његов брат, регент Александар Карађорђевић. Још пре стварања нове државе, Павле се вратио на Оксфорд уз помоћ свог пријатеља, Џона Мареја. Желео је да настави студије иако је имао двадесет пет година. Поучен пређашњим искуством уз велики број пријатеља, нестрпљиво је очекивао почетак новог семестра. Поред повратка на студије за Павла су послератне године биле пуне наде. Очекивао је и породично наслеђе породице Демидов.⁴⁹

⁴⁷ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић рат и последње године 1914-1921*, Београд 2003, 238.

⁴⁸ *Исто*, 29.

⁴⁹ *Исто*, 30.

Након Великог рата Павле је први пут у нову државу из Лондона дошао у септембру 1919. године. За свог млађег брата, регент Александар Карађорђевић приредио је свечани дочек у Винковцима.⁵⁰

Када је Павле започео своје школовање у иностранству био је српски кнез међутим када се вратио у Оксфорд био је кнез нове државе. Породица Карађорђевић започела је владавину над државом која је обухватала површину од 248.666 km² што је означавало готово половину Балканског полуострва и имала преко 12 милиона становника. Положај нове државе је био завидан и како га је у својим делима Иво Андрић окарактерисао, представљао је мост између Европе и Азије. Краљевина СХС била је спој различитих географских области, она је излазила на Јадранско море а у исто време била средоземна земља, алпска али и подунавска, панонска и медитеранска.⁵¹

⁵⁰ „Дневне вести“, *Политика*, 30.9.1919, 8.

⁵¹ Љ. Димић, *Историја српске државности: III*, Нови Сад 2001, 39; Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988: I*, Београд 1988, 31-32.

2. Супруга кнеза Павла – кнегиња Олга

За разлику од кнеза Павла који је припадао српској народној династији принцеза Олга је била представник династије која је била повезана са свим европским дворovima. Она је била унука грчког краља Ђорђа I који је био син данског краља Кристијана IX. Недуго након ступања на грчки престо Ђорђе је настојао да оствари везе са моћним европским монархијама те се 1867. године оженио братаницом Александра II Романова, Олгом Константиновом. У том браку рођено је седморо деце. Једно од њих био је Олгин отац, Никола (1872-1938). Он је био четврто дете овог пара. Био је талентован сликар, наклоњен уметности која је била страст и његовом будућем зету Павлу. Заједно са старијом браћом Ђорђем и Константином помагао је у организацији првих модерних Олимпијских игара 1896. године у Атини. Године 1902. оженио се, попут свог оца руском кнегињом. Његов избор била је Јелена Владимировна (1882-1957), кћерка руског великог кнеза Владимира Александровича и Марије Павловне Мекленбурске. Њоме се оженио у Русији, у Царском селу. Из овог брака рођене су три кћерке. Најстарија била је Олга, која је име добила према традицији по својој баки, будућа Карађорђевић (1903-1997), затим Елизабета (1904-1955) и најмлађа Марина будућа војвоткиња од Кента (1906-1968).⁵² Олга је рођена у Атини, у дворцу Татој. Овај дворac био је летња резиденција грчких краљева 27 километара од центра Атине. Међутим, са својим сестрама одрасла је у дворцу Николас у центру Атине, тренутној италијанској амбасади. На двору је стекла и образовање од приватних професора.⁵³ На едукацију је највише утицала њена дадиља из Енглеске, госпођица Фокс. Као рођака руске породице Романов сваке године до избијања Првог светског рата је са породицом путовала у Русију. Тамо је са сестрама имала прилику да упозна и да се ближе дружи са својим рођакама, ћеркама руског цара Николаја.⁵⁴

Велики рат донео је промене у безбрижном детињству принцезе Олге. Сукоб између њеног рођака, пронемачког краља Константина и његовог првог министра Венизелоса резултирао је напуштањем Грчке, краљевске породице под притиском јавног мњења. Тако се Олгина породица настанила у Швајцарској, у Сент Морису. Олги и њеној породици било је омогућено да се врати у Грчку тек 1920. али њихова срећа била

⁵²https://en.wikipedia.org/wiki/Greek_royal_family- (приступљено 28.07.2021.)

⁵³ СБР 4, 836.

⁵⁴ Robert Prentice, *Princess Olga of Yugoslavia- her life and times*, 2011.

је кратког даха када је краљ Константин абдицирао 1922. године цела породица је изнова морала да напусти Грчку. Свој живот принцеза је наставила у егзилу, мењајући место становања. Нека од њених уточишта били су Лондон, Париз и Сан Ремо. Пре него што је упознала принца Павла, Олга је била верена за свог рођака, будућег данског краља Фредерика IX. Веридба је била раскинута због врло чудног понашања данског принца. Наиме, Фредерик је приликом упознавања атинске јавности узео руку Олгине сестре и тиме понизио будућу невесту.⁵⁵ Иако је ова веридба раскинута 1922. дански принц се оженио тек тринаест година касније.⁵⁶

У тренуцима када је Грчка краљевска породица била у изгнанству, кнез Павле је упознао своју будућу супругу. Када је грчки принц Никола са породицом живео у Лондону шириле су се гласине о вези његове најстарије ћерке Олге са будућим енглеским краљем Едвардом VIII. Када су се улицама Лондона шириле гласине о принцезиној наводној вези њена ванвременска лепота запала је за око младом Павлу. Први пут ју је угледао у Лондону јула 1922. године. Први сусрет се одиграо на балу који је приредила госпођа Зиа Вернер, Олгина рођака. Олга није желела да својим присуством увелича овај догађај, међутим судбоносни сусрет се догодио управо на овом балу. Већ тада кнез је приметио њену лепоту али није успео да упозна лепу, најстарију ћерку принца Николе. Срећа му се осмехнула неколико дана касније на руском балу који је приредила хуманитарна организација *Црвеног крста*. Симпатије су биле обостране иако је принцеза још тада у свом дневнику забележила Павлову стидљивост: „У уторак сви смо били... у хотелу Хајд- парк... Тамо смо се упознали са шпањолком, госпођом Мери Делвал, а и са Павлом од Србије... јадничак, свег га је облио зној... страшно је стидљив“.⁵⁷

Први ближи контакт будући супружници имали су већ неколико дана касније, 13. јула када су плесали на балу који је организовао господин Филип Сесун. Када је Павле одлучио да Олгу и њену породицу, недељу дана касније, изведе на вечеру био је већ јако заљубљен у младу принцезу и о њој размишљао као о идеалној супрузи. Поред принцезе сродну душу је нашао и у њеном оцу Николи са којим је имао мноштво заједничких тема. Балови које су будући супружници посећивали само су се низали. На

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Павлова и Олгина ћерка Јелисавета у емисији Мире Адање – Полак напомиње да је веридба раскинута јер се Павле више свидео њеној мајци. <https://www.youtube.com/watch?v=KqGCXSqzAhE>, (приступљено 8.8.2021.)

⁵⁷ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 31.

једном од балова у Херлингему већ заљубљена Олга, у свом дневнику, записала је: „*Бал је био досадан јер готово никог нисмо познавале. Јадна мама морала је да прича само са странцима! Што се мене тиче, играла сам само два пута с Павлом и преседела с њим цело вече, нисам се нимало досађивала*“.⁵⁸ У Бакинџемској палати на једном од наредних пријема на који су обоје позвани Олга је приметила Павлову популарност у круговима краљевске породице што јој се изузетно свидело. У летњим месецима Олга и Павле проводили су време заједно, одлазећи у биоскоп и на вечере. Многе племкиње из Лондона биле су заинтересоване за принца што је Олги импоновало а да он није типичан племић показало је то да је принцезу на први састанак извео у биоскоп а не у отмени ресторан што је било типично за припаднике његовог друштвеног слоја.⁵⁹

Веридба је објављена након пристанка краља Александра а будући супружници су тада били у посети на острву Браунси код престолонаследника Алфонса. Павле је затим отишао у Београд да би обавио потребне припреме а Олга је остала у Великој Британији да би одговарала на пристигле честитке и писма. С обзиром на то да су краљица Марија и краљ Александар чекали своје прво дете договорено да се венчање Олге и Павла обави заједно са крштењем детета. Датум је одређен, 22. октобар. Олга раније није била на територији Краљевине СХС.

Први пут је у отаџбину будућег мужа стигла само два дана пред венчање, 20. октобра. У после подневним часовима принцеза је са својом породицом стигла у Београд. На станици је уприличен свечани дочек. Поред младожење дочеку су присуствовали краљ, Арсен Карађорђевић, румунски престолонаследник Карол заједно са министрима и њиховим супругама. Почасна гарда је свирала грчку химну у част Олгине породице. Гости су у кочијама одведени до Старог двора у коме су били смештени. Принц Никола ишао је са краљем Александром, Павлова сестра Јелена је у другом реду возена са Олгином мајком Јеленом а Олга и Павле иза њих. Последњи је ишао кнез Арсен са Олгином сестром Марином. Пре него што су отишли на починак посетили су Марију и њеног новорођеног сина. Након посете, обављена је породична вечера након које су отишли да дочекају Софију, супругу грчког краља Константина.⁶⁰ Припреме за крштење престолонаследника и венчање кнеза Павла биле су окончане. Сама Олга није говорила српски језик, а сада као припадница владајуће династије морала

⁵⁸ Исто, 32.

⁵⁹ <https://www.011info.com/ko-je-bio/olga-karadjordjevic-kraljica-stila-princeza-snage-kneginja-jugoslavije> (приступљено 9.8.2021).

⁶⁰ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 32.

се укључити у обављање церемонијалних дужности. Као и краљица Марија посветила се пружању подршке разним добротворним удружењима која су имала за циљ бригу о деци и породици.

2.1. Хуманитарни рад кнегиње Олге

Мање позната чињеница је да се уз краљицу Марију и кнегиња Олга бавила хуманитарним радом. Постала је почасна председница хуманитарног удружења *Српска Мајка*, 8. априла 1926. године.⁶¹ Ово друштво имало је традицију још из Краљевине Србије. Основано је 1911. са циљем: *хигијенско просвећивање и заштита матере и деце*. Да би се смањио морталитет код новорођене деце, др Јован Јовановић је са групом београдских госпођа покренуо иницијативу да се оснује, поред Материнског удружења, још једно које ће се бавити збрињавањем напуштених и болесних самохраних мајки и њиховом децом.⁶² У периоду Краљевине Србије помоћ коју је ово друштво пружало сводило се на обилажење угрожених породица и помоћ у материјалу и новцу. Др Јовановић је обилазио напуштене мајке и обављао бесплатну лекарску помоћ. Рад друштва су привремено прекинули балкански и Први светски рат. У Краљевини Срба Хрвата и Словенаца *Српска мајка* свој рад наставила је 1920. Само друштво је имало свој први диспанзер за мајку и дете при Акушерском одељењу Државне болнице у Београду, који је основала у сарадњи са др Јованом Јовановићем дечија лекарка Надежда Станојевић 1921, као и обданиште. Такође, дом је имао и саветовалиште за раст и развој детета. Удружење се бринуло да сиромашна деца добијају помоћ у пеленама, кошуљицама, гризу, шећеру... Након смрти доктора Јовановића рад је био обустављен док у помоћ није притекло Министарство социјалне политике и народног здравља 1924. године када је диспанзер поново почео са радом у Улици Милоша Великог 46, а министарство сносило трошкове станарине и плаћања радника. Априла 1926. краљица Марија је под своју високу заштиту преузела друштво о којем ће бригу преузети каснијих година кнегиња Олга. Када је министарство престало да плаћа кирију за *Српску мајку* краљица и принцеза су помогле својим поклонима и уз помоћ општине и њеног

⁶¹ „Београдска хумано-културна друштва 'Српска Мајка'“, *Општинске новине*, 15.07.1929, 17.

⁶² Јасмина Милановић, „'Материнско удружење' и 'Српска мајка' у борби за здравствену заштиту жена и деце“, *Зборник радова Седмог научног скупа – 800 година српске медицине*, Соко Град 2016, 450.

председника Косте Куманудија са циљем да 1927. обезбеде удружењу самосталан стан. На поклон удружење је добило плац у Бранковој улици број 7.

За дом су новчану помоћ приложили: краљица Марија 50.000, принцеза Олга 20.000 динара, Општина града Београда 100.000, Београдски Црвени крст 15.000, Ђорђе Вајферт 10.000, Милан Вапа 6.000, Петар Теслић 9.000, Фронтингам Лозанић 2.815, а браћа Ђорђевић и Генчић пружили су помоћ у материјалу. Буџет *Српске мајке* износио је 400.000 годишње с обзиром на то да оно није имало никакву помоћ од државе изузев помоћи коју је пружала општина града. Камен темељац новог дома постављен је 1928. у присуству председника општине господина Куманудија, оснивача друштва Миће Николајевића и тадашње председнице Даринке Панић уз освећивање владике. У Бранковој улици 7 и Југ Богдановој 6, 10. марта 1929. отворен је нови дом „*Српске мајке*“ који се састојао од: диспанзера и саветовалишта за мајку и дете, диспанзера за труднице и диспанзера за прегледе и лечење венеричних болести код мајки и деце. Исте године са радом је почео и Дом са азилом који је био намењен сиромашним породиљама које након порођаја не би могле да се врате на посао. Азил је изграђен уз Обданиште које је радило од 1926. до 1933. и кроз које је прошло 1046 деце. Године 1922. отворен је Интернат Дома који су похађала деца узраста од 2 до 7 година уз никакву или минималну накнаду. Краљица Марија и принцеза Олга поред свега што су учиниле за друштво, једном годишње приређивале су добротворне аукције на којима је успевало да се прикупи и до 120.000 динара.⁶³

Такође, уз помоћ добротвора и краљевског двора два пута годишње на дан мајки и о Врбици друштво је одевало између 80 и 100 деце. Оно што су у наредних осам година урадиле за друштво, краљица Марија и принцеза Олга види се у константном отварању огранака широм Краљевине: у Нишу, Скопљу, Алексинцу, Јагодини, Пожаревцу, Призрену, Зајечару, Битољу, Лесковцу, Куманову и многим другим градовима.⁶⁴ Принцеза је редовно обилазила просторије управе као и просторије где су боравила деца. Са тадашњом председницом госпођом Јовановић, годину дана након што је постала почасна председница, посетила је Диспанзер за одојчад овог друштва.⁶⁵

„Одбор госпођица“ као подмладак овог друштва постојао је од 1926. године. чија је прва председница била Мара Стефановић. Од 1929. са председницом Зором Лазаревић

⁶³ Синиша Сретеновић, Божидар Недељковић, *Алманах хуманих друштава*. Београд 1940, 104—110.

⁶⁴ Ј. Милановић, *нав. дело*, 457.

⁶⁵ „Кнегиња Олга у Диспанзеру за Одојчад“, *Време*, 29.4.1927, 1.

име је промењено у „Подмладак Српске мајке“. Чланице подмлатка помагале су својим старијим колегиницама из одбора организујући приредбе и прикупљајући прилоге.⁶⁶ Попут краљевског пара који су за живота краља Александра многим хуманитарним организацијама прикључивали своје синове то је за време намесништва кнеза Павла учинила и Олга која је свог старијег сина Александра 1935. поставила на чело новооснованог одбора деце „Српске мајке“. На челу секције била је Дивна Павловић. На дечијим концертима прикупљали су значајну помоћ друштву. Оно што су на првом месту учиниле за друштво кнегиња и краљица али и остале истакнуте београдске госпође истакла је у свом говору поводом прославе 25 – годишњице друштва, Исидора Секулић рекавши: *„Израз чувати дете је сасвим посебан израз нашег језика и нашег схватања ствари. Наша, српска мајка изабрала је тај израз место читавог низа појмова у вези са отхрањивањем, надзирањем, васпитавањем, забављањем, разумевањем и вољењем детета“*.⁶⁷

Уз присуство кнеза Павла и кнегиње Олге 7. новембра 1926. године свечано је отворено сиротиште за децу из јужне Србије у Нишу. Иначе ова организација датира још од 1920. ради помоћи деци чији су родитељи настрадали у Топличком устанку.

Пре него су основана англофилска удружења, за време Првог светског рата и непосредно након њега, Британци су стварали организације ради помоћи жртвама (Српски потпорни фонд, Англо- југословенско сиротиште у Нишу, Санаторијум за туберкулозну децу у Сремској Каменици, Болница шкотских жена и Друштво српског Црвеног крста). Управо од новца Болнице шкотских жена, 1928. године саграђена је Меморијална болница „Dr Elsi Inglis“ на Дедињу. Свечано је отворена 1. јануара 1930. под патронатом краљице Марије и кнегиње Олге.⁶⁸

Кнегиња Олга присуствовала је свим најважнијим дешавањима у оквиру удружења. Са својим супругом и краљицом Маријом је 7. фебруара 1932. године посетила добротворну продају удружења. Кнегиња је пред Официрски дом стигла у пратњи дворске даме госпође Лозанић и пуковника Погачника. Свечани дочек је за кнегињу припремила госпођа Даринка Панић, председница удружења која је заједно са чланицама управног одбора предала кнегињи букет белих рада. Када је Олга крочила у

⁶⁶ Ј. Милановић, *нав. дело*, 458.

⁶⁷ *Извештај о двадесетпетогодишњем раду друштва „Српска мајка“*, Београд, 1936, 3-7.

⁶⁸ Ранка Гашић, *Београд у ходу ка Европи – културни утицаји Британије и Немачке на београдску елиту 1918-1941*, Београд 2005, 62-63.

свечану салу Дома зачула се химна. Захваљујући кнегињи Олги ово удружење започело је са добротворним аукцијама које су имале за циљ финансијску помоћ, рада друштва. Тако је 1932. је и сама принцеза Олга имала свој штанд за продају на којем је главно место заузимао орао од порцелана, поклон краља Александра док је сама Олга приложила, како је објављено у часопису *Време*, прстен са црним бисером и брилијантима.⁶⁹ Свакако је ово залагање принцезе Олге учинило да финансијски успех ових добротворних продаја буде знатан, будући да су у њему учествовале и супруге дипломата који су боравили у Краљевини.⁷⁰ Под председништвом кнегиње Олге ове продаје друштва Српске мајке постале су традиција и организоване су сваке године.⁷¹ Са Олгом су на, свим важним догађајима па и на продајама друштва *Српске мајке*, присуствовале њене сестре Марина и Елизабета.

Кнегиња је 1932. године изабрана за почасну председницу хуманитарног друштва за заштиту животиња и растиња. Она је 13. априла исте године присуствовала састанку у Ветеринарском дому где су је председник Васа Лазаревић и потпредседник Митровић упознали са предлогом о новом Закону о заштити животиња и растиња. Затим је потегнуто питање о подизању друштвеног дома, сточне болнице, азила за животиње и три чесме за стоку на улазима у престоницу.⁷²

Поред учешћа у раду друштава којих је била председник, кнегиња Олга је учествовала у раду и присуствовала свечаним приликама других удружења.⁷³ Обављала је и дужности краљице Марије као њена заступница. Тако је присуствовала отварању Дома студенткиња.⁷⁴ Са краљем Александром и краљицом Маријом присуствовала је на Свесловенском балу Кола српских сестара у згради Официрског дома. Припадници краљевске породице дочекани су од стране управе друштва, председнице госпође Грујић

⁶⁹ „Њ. В. Краљица, Кнез Павле и Кнегиња Олга посетили су јуче добротворну продају 'Српске мајке', *Време*, 8.2.1932, 3.

⁷⁰ Добротворну продају 8. фебруара 1932. својим присуством увеличали су: нишки епископ Доситеј, пољски посланик г. Гинтер, италијански посланик г. Гали, француски посланик г. Дар, аустријски посланик г. Пленис, мађарски посланик фон Алт, румунски посланик г. Гуранеско, аргентински посланик г. Кандиоти са супругама, генерали г. Бошковић и М. Дамњановић, отправник послова швајцарског посланства г. Штајнер, саветник пољског посланства г. Малом и секретари немачког посланства г. Кијевиц и г. Рангелман.

⁷¹ „Кнегиња Олга отворила добротворну продају друштва Српска мајка“, *Правда*, 16.1.1933, 5.; „Њ. В. Краљица Марија, Кнегиње Олга, Марина, Јелисавета и Кнез Павле на добротворној продаји 'Српске Мајке', *Време*, 16.1.1933, 3.

⁷² „Кнегиња Олга у Друштву за заштиту животиња и растиња“, *Правда*, 14.4.1932, 3.

⁷³ „Њ. В. Краљица, Кнегиња Олга и принцезе Јелисавета и Марица на добротворној продаји Хришћанске заједнице“, *Правда*, 10.5.1933, 2.

⁷⁴ „Кнегиња Олга на свечаности отварања Дома студенткиња као заступница Њ. В. краљице Марије“, *Илустровани лист*, бр.47, 24.11.1929, 3.

са потпредседницама госпођама Анком Одановић и Персом Продановић. Краљица и кнегиња су у част друштва носиле костиме босанске народне ношње који су израђени у Сарајеву. Поред чланова краљевске породице овај догађај увеличали су и чланови владе и народне скупштине са супругама.⁷⁵ Увек је ишла у пратњи своје дворске даме Олге Лозанић, кћерке Саве Грујића. Као чланица друштва Српска мајка била је одликована орденом Светог Саве трећег степена.⁷⁶ Када би долазила на овакве догађаје принцеза је уживала у фотографисању да би она а поготово њен стил живели вечно.

За разлику од њене рођаке, краљице Марије која се веома често облачила једноставно, не разликујући се од просечних београдских госпођа, принцеза Олга је одисала стилем и префињеношћу. Краљицу су красиле пастелне боје док је кнегиња уживала да носи јарке боје. Кад би носила и на први поглед једноставну комбинацију волела је да јој да лични печат, најчешће у виду бисерних огрлица које је радо носила. Међутим, можда омиљени модни детаљ принцезе, као и многих модерних дама међуратног периода, био је шешир. Најчешће је шешире, по последњој моди, пазарила у салону у Улици кнеза Михаила, чија је власница била Розалија Смолка. Олга је обраћала пажњу да јој шешир прати облик главе, да се слаже уз њену одевну комбинацију и аксесоаре. Због њеног истанчаног укуса називали су је *краљицом стила*.⁷⁷

Кнегиња Олга је уприличила посету Хришћанској заједници младих људи у чијим просторијама се одржавала добротворна продаја радова. Њој је припала част отварања овог догађаја на који је дошла са својим млађим сестрама Елизабетом и Марином, као и са својим сином Александром. На самом улазу су се налазиле питомице Домаћинске школе *Удружења домаћица и матера*, а посебан дочек кнегињи су уприличили председник Хришћанске заједнице Васа Лазаревић, као и њен директор Ситерс и неколико госпођа из београдског високог друштва.⁷⁸ Председник је у кратком говору истакао значај ове посете која ће пружити несумњив подстрек даљој хуманитарној пракси ове заједнице. Потом је кнегиња са својим сестрама обишла све витрине где су били изложени радови одабирајући из сваке по један предмет које ће купити (две књиге за свог сина Александра, једну хаљину за децу, једну малу даску за

⁷⁵ „Њ.В.Краљ, Краљица и Кнегиња Олга на Свесловенском балу Кола српских сестара у Београду“, *Време*, 14.3.1932, 5.

⁷⁶ Мира Софронијевић, *Хуманитарна друштва у Београду*, Београд 2003, 150-157.

⁷⁷ <https://www.011info.com/ko-je-bio/olga-karadjordjevic-kraljica-stila-princeza-snage-kneginja-jugoslavije> – (приступљено 9.8.2021).

⁷⁸ Супруга тадашњег америчког посланика Принса, генерала Пешића, сенатора Мидоја Јовановића.

мешење теста и оклагију, теглу за слатко...). Убрзо након доласка кнегиње Олге, част присуства на добротворној продаји је указала и краљица Марија Карађорђевић са дворском дамом Мирком Грујић.⁷⁹

⁷⁹ „Н. В. Краљица, Кнегиња Олга и принцеза Јелисавета и Марина на добротворној продаји Хришћанске заједнице“, *Правда*, 10.5.1933, 2.

3. Женидба кнеза Павла

Венчање кнеза Павла одржано је у склопу прославе крштења најстаријег сина краља Александра, Петра. Ова два догађаја међусобно испреплетана са представницима европских дворова будно су праћена од стране у првом реду београдске штампе која је извештаје доносила са прегледом до најситнијих детаља. Након венчања краља Александра 1922. крштење престолонаследника Петра и венчање кнеза Павла су били догађаји који су престоници дочекани са нестрпљењем од стране становника који још није заборавио страхоте Великог рата.

У недељу 21. октобра 1923. године престолонаследник је навршио четрдесет дана и тог дана је одржана је свечана церемонија крштења. Штампа је јављала да је величанственошћу церемоније допринео сунчан октобарски дан што је било права реткост за јесење дане, сунцем окупан Београд био је окићен у част краљевог сина. Сви становници престонице од старца преко чиновника до деце желели су да присуствују овом свечаном чину тако да од хотела Лондон до Теразија није било слободног места. Становници Београда су места на улицама заузимали од 8 часова ујутру. Двориште Двора било је уређено а на улазу у сам двор налазио се шпалир пешадијског пука Краљеве Гарде на белим коњима и ескадрон коњаника.⁸⁰

У дневним новинама чин крштења је био описан до детаља: У једанаест часова и два минута командант параде објавио је поздрав краљу а свечана поворка на челу са краљем Александром и румунском краљицом Маријом у пратњи музичара кренула је из Новог двора према Старом двору. У другом реду налазили су се румунски краљ Фердинанд и грчка краљица Елизабета. Иза њих ишли су војвода од Јорка који је био кум престолонаследнику. У четвртом реду били су румунски престолонаследник Карол и војвоткиња од Јорка. За њима су ишли кнез Павле и његова будућа супруга Олга, кнегиња Јелена Владимировна, кнез Арсен, кнез Никола, принцеза Јелена, грчки принц Павле, принцезе Ирена, Илеана, Марина и Катарина. Престолонаследник из Новог двора пренет је до дворских кола које су вукли шест белих коња.⁸¹

⁸⁰ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁸¹ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

Од Новог до Старог двора престолонаследника су носили тројица представника војске, морнарице и инвалида. Војску је представљао војвода Степа Степановић, краљев ађутант Драгутин Прица био је представник морнарице а потпуковник, представник инвалида Александар Каралић. Управо они су принца унели у кола где га је током пута војвода Степа Степановић држао на рукама. Током кратког пута од Новог до Старог двора свирала је државна химна коју су извела два оркестра, пешадијски и гардијски поздравни марш. На улазу у Стари двор престолонаследника је у наручје узела његова бака, румунска краљица Марија. Она је свог унука довела до балкона, где је приказан народу који је клицао будућем краљу нове државе.⁸²

У Старом двору Веља Димитријевић, управник двора и неколицина официра дочекивали су госте од десет часова и тридесет минута. Званице су стизале до свечане просторије на првом спрату где се према плану одржавало крштење принца, међутим, како је извештавано овакав свечани догађај није могао да се пропусти, па су многе званице остале испред дворског храма. Од свештених лица чину крштења су присуствовали: Патријарх Димитрије, митрополит дабро – босански Петар, епископ скопски Варнава, пакрачки Мирон, далматински Данило и митрополит кијевски Антоније са протојерејима Михаилом Поповићем, Николом Божићем и ђаконом Лонгином. Према протоколу чланови владе били су присутни на челу са председником Пашићем и председником Народне скупштине Јовановићем. Сви они су заузели положаје у сали са леве стране. Са десне стране стајали су чланови страних делегација, од којих су само тројица ушли у храм. То су били француски посланик Клеман Симон, амерички посланик Доц и португалски посланик Мартинхо де Бредероде. Иза њих стајали су војни изасланици страних мисија.⁸³

С обзиром на то да сви заинтересовани да присуствују чину крштења нису успели да стану у главну просторију десно од предсобља стајали су београдски муфтија, рабин, гувернер Народне банке, управник града и представници индустријске и трговачке коморе. У складу са раскошним догађајем, посетиоци су били свечано одевени. Даме су се појавиле у раскошним тоалетама а господа у фракковима.

⁸² “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁸³ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

Церемонија крштења престолонаследника обављена је у складу са народним обичајима. Син краља Александра Карађорђевића крштен је, како се наводило, како би био крштен и син обичног сељака. Према обичајима мајка није смела да присуствује крштењу, па је тако краљица Марија била изостављена са овог догађаја. Престолонаследник је доведен до Старог Двора и предат баки у наручје: *Румунска краљица Марија у раскошној хаљини од свиленог бруката и бисерном дијадемом на глави носила је свог раздраганог унука на свиленом јастуку пепељасте боје који је на ивицама украшен златно извезеним државним грбовима двоглавог орла а био је покривен белим краљевским хермелином. Јастук где је престолонаследник лежао био је поклон Женског Друштва.*⁸⁴

За краљицом Маријом Хоенцолерн ишла је поворка коју су чинили: краљ Александар, кнез Павле са својом вереницом Олгом, грчка краљица, румунски краљ, румунски престолонаследник, грчки принц Павле...Церемонија крштења је у штампи описана у свим фазама, како би читаоци ван престонице могли себи да дочарају овај догађај: Краљица Марија уз помоћ кнегиње Јелене предала је свог унука куму, војводи од Јорка. Он је са престолонаследником који је плакао, и свећом у другој руци кренуо ка олтару. Сво време обреда краљ је помно пратио свог сина. На питање патријарха које би име дао принцу одговорио је: Петар. Након обреда давања имена кум заједно са кнезом Арсеном је обишао сто три пута док је патријарх читао Јеванђеље. Затим је кнегиња Јелена открила свог братанца кога је патријарх попрскао освећеном водицом. Као последњи чин крштења патријарх је престолонаследнику Петру одсекао косу на четири места.⁸⁵ Овим чином крштење је завршено.

Престолонаследник Петар је предат баки која га је дала његовом оцу док је патријарх Димитрије благосиљао краља и његовог сина. Краљ је свог сина предао члановима војске који су га изнели кроз предсобље и вестибал. Званице су узвикивале *Живео краљ... Живео престолонаследник...* Румунска краљица је свога унука извела на балкон где су били поздрављени од многобројног народа. Званице које су се нашле испред Двора нагађале су које је име добио млади престолонаследник а када су од

⁸⁴ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁸⁵ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

команданта параде генерала Панте Грујића чули да је син краља Александра добио дедино име поздравили су га клицањем и аплаузом.⁸⁶

На самом крају млади Петар је препуштен члановима војске који су га повели до Новог двора. У опису целе церемоније, дата је и романтичарска црта са наводима да их је на путу до Двора пресрео Ђорђе Вајферт који је младом принцу поклатио кесицу од свиле прошивену златним концем у којој се налазило осам златника из времена краља Милутина. Златни перпери стари око 600 година. Са предње стране новчића налазио се лик српског краља Милутина а са задње стране лик Исуса Христа.⁸⁷

Такође, описана је ситуација која је насмејала присутне па и самог краља Александра када је народни посланик, Драговић пожелео да преда поклон престолонаследнику. Он је попут Вајферта краљевом сину поклатио златник са ликом римског цара Константина и његове мајке царице Јелене. Код примопредаје поклана пожелео је да династија Карађорђевић влада земљом колико је стар поменути златник.⁸⁸ Док је принц Петар напуштао просторије Двора хор је изводио песму *Многаја љета*. Мали престолонаследник је видно уморан предат дадиљи на даљу бригу. У тим свечаним тренуцима потписана је престолонаследникова крштеница чији је садржај објављен:

Ми Димитрије

Православни Патријарх Српски

Данас 8-21 октобра 1923. године уз свеиштеноејство протојереја Михаила Поповића, Николе Божића и ђакона Лонгина извршили смо по попису Свете Православне Цркве крштење над сином првенцом од родитеља Александра I Краља Срба, Хрвата и Словенаца и Краљице Марије, који је рођен у престолном граду Београду у Краљевском Двору 6. септембра 1923. године у зору. Име младенцу је Петар. Кум је био Његово Величанство Краљ Велике Британије Ђорђе кога је заступао његов други син Њ.К.В. Принц Алберт. Крштење је извршено у граду Београду, Богом спасаној престоници Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца а у Краљевском Дворском храму Светог оца

⁸⁶ "Наследник престола Петар", *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁸⁷ "Наследник престола Петар", *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁸⁸ "Наследник престола Петар", *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

Николаја, где ће поред сведоџбе овог писма ово крштење бити уведено и у редовну црквену књигу. Утврђујући ово писмо својим сопственоручним печатом, дајемо свој Патријаршки благослов младенцу Петру који да га прати кроз цео његов живот. Благосиљамо и његове узвишене родитеље, њихове сроднике и све племените њихове пријатеље који бише присутни светој чину онога крштења. Дано у Богом спасаној престоници Београду дана 8-21 октобра 1923. г.

Патријарх Српски, Архиепископ Пећки и Митрополит београдско – карловачки + Димитрије

Фердинанд, Марија, Александар, Мих. М Поповић, Алберт⁸⁹

Штампа је даље извештавала да краљица Марија није присуствовала чину крштења како обичаји налажу међутим свечаном ручку је требало да присуствује. Нажалост, два дана пре свечане церемоније се разболела и зато је боравила у просторијама Новог двора. Његово височанство краљ Александар Карађорђевић је од поднева у црвеном салону Старог Двора примао честитке од страних делегата, чланова Владе и представника Народне скупштине. Честитање је трајало готово сат времена а последњи који су честитали краљу била су три руска козака атамана. Они су малом престолонаследнику донели козачку сабљу на дар. На челичној оштрици била је угравирана посвета. Краљ је са одушевљењем примио поклон за свог сина. Док је краљ боравио у салону где је примао честитке, у сали за доручак вршене су последње припреме. Три велика стола била су украшена богатим цветним аранжманима.

Званице, њих 220 почели су да пристижу у великом броју. У челу стола седео је краљ а са његове леве и десне стране седели су чланови румунског и грчког двора као и представници Владе и Народне скупштине. Међу важнијим званицама био је и принц Павле са својом вереницом Олгом. После ручка краљ је устао и на течном француском језику поздравио своје госте а затим одржао краћи говор. Затим је румунски краљ Фердинанд, отац краљице Марије Карађорђевић добио реч и изразио је велику радост румунског двора поводом крштења његовог малог унука. Иза двојице владара говор је одржао председник владе Никола Пашић који је изједначио огромну радост Срба, Хрвата и Словенаца са радошћу породице. Краљ Александар је још једном одржао говор

⁸⁹ „Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

нагласивши да ће његов син оправдати подршку коју му је пружио народ и да ће показати да је достојан наследник свога деде чије име носи.⁹⁰

Неизбежна фотографија након крштења морала је бити направљена да би грађани широм земље имали увид у свечани догађај. На фотографији су се налазили са лева на десно краљ Александар, грчка краљица Јелисавета, румунски краљ Фердинанд и војвода и војвоткиња од Јорка. Краљица Румуније, Марија седела је испред са престолонаследником у наручју.⁹¹

Како је само крштење описано до ситних појединости, новине су прешле на опис дешавања са улица: Београдске улице никад нису биле пуније. Није слободног места између Новог и Старог двора. Ни за једну другу прославу, чак ни за краљево венчање годину дана раније није било толико народа на улицама главног града. Становници Београда су у разговору испред Двора нагађали које име ће добити престолонаследник и шта ће јести званице на свечаном ручку након церемоније. Након крштења када је краљица Румуније извела свог унука Београђани су највише били заинтересовани за име које је дато малом принцу. А када је командант параде генерал Панта Грујић саопштио да је престолонаследник добио име Петар народ испред Двора је ову вест дочекао са одушевљењем. До Теразија настављале су се колоне људи који су клицали престолонаследнику Петру. Они који нису могли да присуствују, послали су краљевској породици честитке. На адресу Двора стигло је преко две хиљаде честитки из свих крајева земље.

По крштењу престолонаследник Петар је званично постао редов 5. чете 2. батаљона VI пешадијског пука војске Краљевине према наредби војног министра Петра Пешића. А 14. пешадијски пук добио је име престолонаследника Петра. У част свог унука, румунска краљица организовала је чај на броду „Стефан чел Маре“. Када су се чланови краљевске породице вратили у Двор уследила је припрема за надолazeћу Бакљаду у част будућег краља. Становници престонице нису навикли на тако свечане прославе па су преплавили Улицу кнез Михаилову да би дошли до Београдске тврђаве и посматрали предивно украшене бродове морнарице. Посебно се издвајала јахта румунског краљевског пара.

⁹⁰ „Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 4; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 1; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁹¹ „Венчање кнеза Павла“, *Политика* 23.10.1923, 1.

Краљ Александар се са својим стрицем, Арсеном и будућом супругом свог брата Павла, Олгом извезао аутомобилом у 18 часова. За њима су кренули кнез Павле и кнегиње Елизабета и Марина. Дуж целог пута одушевљени народ је клицао краљу и његовим рођацима.⁹² Поворка је кретала од Основне школе у близини Саборне цркве. Поред београдске господе поворци су се придружили становници целе земље. У великој гужви своје место нашли су и ратни ветерани које је предводио живописни декица који је носио развијен барјак. Ордење које је прекривало његове груди сведочило је о годинама које је провео бранећи отаџбину. Са заставама испред, поворку су обогатиле и организације Српске Националне Омладине и Југословенских Националиста. Новинари су напомињали да Београд, још од краљевог венчања, не памти овако свечан догађај. Сви становници желели су да својим присуством увеличају свечаност. Станови и куће били су празни јер су углавном чланови породица присуствовали Бакљади. Сат времена касније, овај догађај су својим присуством увеличали и председник општине, Михаило Марјановић са општинским одборницима. Према протоколу, сви одборници испунили су *dress code* када су дошли свечано обучени, у фракковима и цилиндрима. Нешто касније поворка је кренула Улицом краља Петра кроз Кнез Михаилову улицу до Двора да поздрави краља, његову супругу и њиховог тек крштеног сина у чију част је организована цела прослава. На челу колоне налазила се музика коњичке чете која је свирала националне маршеве. Затим чета војника под пуном ратном опремом а господин Марјановић са својим сарадницима налазио се на крају колоне. Путем Двора, народ који се нашао на улицама Београда клицао је краљевској породици: *Живео Краљ, Живео Краљевски Дом, Живео Петар II, Живела Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца*.⁹³

Колона званичне поворке и масе народа стигла је до Теразија где су хотели „Москва“ и „Париз“ светлели у мрачној јесењој ноћи, лампионима и сијалицама. Поред хотела најсвечаније украшени су биле и зграде Народне Скупштине, Војне Академије и Француско – српске банке.⁹⁴ Поворка је настављала свој пут ка Двору где је народ очекивао да види неког представника краљевске породице, понајвише малог престолонаследника и његове родитеље. Међутим, програмом излазак краљевске породице није био планиран. Део поворке је због тога кренуо „напред“ према Славији

⁹² „Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 4; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 2; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁹³ „Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 4; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 2; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁹⁴ „Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 4; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 2; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

док је народ већином остао испред Двора до касно у ноћ да не би пропустио приказивање престолонаследника.

У Старом двору свечаност крштења завршена је концертом чувеног оперског певача, Тина Патијера. На прослави у Двору, званица је било далеко више него приликом церемоније крштења тог дана. У односу на свечани доручак који је бројао 220 званица на концерту је присуствовало 600 гостију. Након десет сати увече краљевска породица почела је да пристиже у салон Двора. Краљ Александар је са члановима грчког и румунског двора ушао у концертну салу. Краљица Марија Карађорђевић због болести није могла да присуствује ни свечаном концерту. Концерт су својим присуством увеличали краљев стриц, кнез Арсен и његов син Павле. Почетак концерта означио је маршал Дамјановић. Концерт су поред Тина Патијера увеличали и госпођа Селма Курц и Оркестар краљеве гарде. Концертом је завршена прослава крштења краљевог сина.⁹⁵ Након велелепног концерта, чланови краљевске породице отишли су до трпезарије Старог двора и зимске баште где је спремљено богато послужење. Након закуске и домаћини и гости повукли су се у своје одаје.⁹⁶

Свечана прослава поводом крштења првог сина краља Александра није одржана само у престоници Краљевства. Сличне манифестације одржале су се широм земље. У Новом Саду, највећем граду Војводине, у пре подневним часовима приређена је свечана литургија. У после подневним часовима у Народном позоришту у организацији Грађанског спортског клуба *Беласица* из Струмице одиграна је представа *Бој на Косову*. Град је био свечано окићен заставама. Попут Новог Сада и други градови су обележили крштење престолонаследника. Одлучено је да се Сомборски пут прозове именом престолонаследника Петра, у Сарајеву су се цео дан одржавале прославе за децу у част краљевог сина.⁹⁷

У склопу раскошних свечаности, наредног дана, одржано је венчање кнеза Павла Карађорђевића и грчке принцезе Олге. Београдски листови су и овај догађај описали до танчина, те су наводили да су сунчани октобарски дани су преузели примат те 1923.

⁹⁵ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 4; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 3; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁹⁶ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 4; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 2; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

⁹⁷ “Наследник престола Петар“, *Време*, 22.10.1923, 1; „Престолонаследник Петар“, *Политика*, 22.10.1923, 2; „Наследник престола Петар“, *Правда*, 22.10.1923, 1.

године. Понедељак, 22. октобар освануо је ведар и сунчан дан.⁹⁸ Београд је, као у част краљевог сина тако и краљевог брата, био свечано окићен. Иако је венчање било заказано у радни дан, становници главног града били су расположени да присуствују овој велелепној прослави. Много сличности између два славља могу се уочити. Наиме, улица између Старог и Новог двора била је попуњена грађанима који су своје положаје заузимали још од раних јутарњих часова.⁹⁹ Око 9 часова ујутру становници Београда пристизали су у жељи да виде делић свечане атмосфере. Да би дочарали атмосферу новинари су писали да се народ *тискао* да би стао на жељену позицију па је долазило до више случајева падања у несвест. Најопаснији случај десио се у близини хотела Лондон. Наиме, мала девојчица била је теже повређена након пада у несвест.¹⁰⁰

Почетак церемоније заказан је за тачно 12 часова. На врху зграде Новог двора, вијориле су се државне заставе. На унутрашњој страни двора, где је боравио краљевски пар из Румуније лепршала је румунска застава. На спољашњој страни двора која је гледала на улицу био је смештен војвода од Јорка. Изнад тог крила двора налазила се енглеска застава. На централном месту, између британске и румунске заставе, зграду двора је красила застава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. С обзиром на то га су се густе масе народа пробијале до зграде Двора не би ли угледали принца Павла и његову вереницу на улазу у зграду налазили су се гардисти краљеве гарде у црвено – зеленој униформи како би одржавали ред. Они су, као и народ, испунили простор између Новог и Старог двора. Војску, која се налазила испред двора, чинила су два ескадрона коњичке гарде на коњима испред трема Старог двора. На десном крилу налазио се заставник, који је носио заставу као представник гарде. Иза њих налазио се и оркестар краљеве гарде.¹⁰¹

Као и на прослави претходног дана, званице су пристизале више од сат времена раније у аутомобилима и фијакерима у свечано припремљене просторије Старог двора. Према истом протоколу угледни гости су дошли до првог спрата Двора. Док су корачали уз степенице Двора поздрављали су их лакеји и гардисти. Били су дочекивани од стране маршала двора, генерала Јеше Дамјановића који је посетиоце упућивао на раније

⁹⁸ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

⁹⁹ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹⁰⁰ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹⁰¹ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

утврђен распоред стајања. У великом предсобљу налазио се дипломатски кор са десне стране. Са леве стране налазили су се чланови владе и народне скупштине и чланови војске са припадницима страних војних мисија. Сви гости који су били у Двору дан раније присуствовали су и венчању краљевог брата.

Међутим, за разлику од претходног свечаног догађаја, крштења престолонаследника Петра, на венчању кнеза Павла нашао се већи број женских званица. Управо због тога што су присутни долазили у већем броју са својим супругама и кћеркама.¹⁰² Народни посланици, њих око четрдесет пристизали су са својим *лепшим половинама* на челу са председником народне скупштине господином Љубом Јовановићем, његовом супругом и кћеркама. Свечани догађај, својим присуством увеличали су и страначки прваци Светозар Прибићевић, Љубомир Давидовић, Војислав Маринковић, Антон Корошец, Бојовић, Бакић, Лукинић и Ранковић. Од посланика највише су се издвајали, својом ношњом господин Ћенан Зија и господин М. Драговић у народној ношњи на којој су се налазила ратна одликовања.¹⁰³ Поред чланова војске, присуствовали су и аташеи, амбасадори, муфтија, главни рабин, ректор Универзитета Гавриловић, Богдан Поповић, Ђорђе Вајферт, гувернер Народне банке и други.

Што се тиче даље родбине краљевске породице венчању су присуствовали господин Витомир Станојевић а својим кћеркама, две госпођице Ружић и госпођа Симка Десимировић, који су сви преко породице Ненадовић били повезани са Карађорђевићима. Они који нису били на списку званица овог раскошног догађаја морали су да се сналазе. Искористили су то што су аутомобили и трамваји имали слободу проласка. Тако да су грађани улазили у трамваје и возили се од хотела „Лондон“ до Теразија и назад како би имали што бољи поглед. Што спорије су се трамваји кретали то су јаснији преглед имали. Они мало богатији нису улазили у трамваје већ су маневар изводили својим фијакерима.¹⁰⁴

Пред саму церемонију венчања млада кнегиња је време проводила са својом мајком и сестрама. Кнегиња Јелена је својој кћерки помогла у припреми за церемонију венчања. Кнегињин отац, грчки принц Никола, је својој најстаријој кћерки поклонио

¹⁰² „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹⁰³ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹⁰⁴ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

икону пред саму церемонију.¹⁰⁵ Док су се младенци припремали за свечаност последње припреме су се обављале и у храму. Свештена лица су чекала долазак кнеза и кнегиње. Свечана колона гардиста кретала се у увежбаном строју на потезу од Новог ка Старом двору док је командант коњичког пука Краљеве Гарде пуковник Ракетић поздравио и дао знак за народну химну, да би се убрзо потом појавила краљевска породица одушевљено поздрављена од стране окупљене масе ступивши низ прострт скупочени тепих на степеницама Новог двора. Поворка краљевске родбине кретала се унапред утврђеним редоследом, на чијем челу се налазио краљев први ађутант Хаџић.

Први у поворци били су краљ и румунска краљица. Њена кћерка Марија Карађорђевић била је спречена да присуствује и венчању кнеза Павла као што дан раније није присуствовала прослави крштења свога сина због лаке прехладе. Извештачи са венчања су посебну пажњу поклонили опису тоалета. Тако сазнајемо да је Марија Хоенцолерн пленила је својом раскошном хаљином од скупочене златне тканине. Њен врат красила је ниска бисера а на глави носила је златни шеширић са танким велом који се спуштао на њена рамена. Затим румунски краљ и бивша грчка краљица Софија. Удовица грчког краља је за разлику од румунске краљице имала нешто сведенији изглед. Носила је тоалету сиве боје и истобојни шешир са велом. Једино бисерна огрлица и брилијантски крст давали су свечаност њеном изгледу. А онда потом и грчка краљица Јелисавета, принцезе и кнегиње. Такође, имала је сиву хаљину са везом и огрлицу од брилијаната. Иза њих налазили су се младожењин отац кнез Арсен, румунски краљ Фердинанд и кнегиња Јелена у белој тоалети са круном на глави и бисерном огрлицом око врата. Следећи ред заузеле су: супруга румунског престолонаследника Јелена, њена сестра Ирена и војвоткиња од Јорка. Од свих највише се издвајала хаљина војвоткиње од Јорка тамне боје и њен шешир са перјем. Њен изглед употпунила је лента Светог Саве коју је попут румунске и грчке краљице носила преко груди. А на мањој удаљености чланови краљевског двора и страни принчеви, међу којима је био и кнез Павле. Био је у униформи официра краљеве коњичке гарде. Са његове десне стране налазио се кум, војвода од Јорка а са леве стране његов брат, краљ Александар и грчки принц Павле који је био ручни девер свог имењака.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 33.

¹⁰⁶ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

У раскошној венчаници принцеза Олга се у пратњи свога оца, принца Николе појавила у холу двора. Како су новинари извештавали даме које су присуствовале церемонији венчања нису могле да сакрију одушевљење када је грчка принцеза крочила у храм. Кроз салу проламао се шапат званица *Дивна је... лепотица...* а један од официра рекао је: *Да сте само говорили са њоме, па да видите каква је то мила и симпатична принцеза.*¹⁰⁷ Чак иако знамо да се о оваквој врсти догађаја извештавало са извесном количином еуфорије нема сумње да је отмено држање и лепа појава Олгина оставила утисак на савременике. Њена слика у венчаници се нашла и на насловној страни париског модног магазина *Les Modes*.¹⁰⁸

Пратили су их, принцезина мајка Јелена са кћеркама Елизабетом (Јелисаветом) и Марином за којима су ишли ађутанти из Грчке и дворске даме. Кнегињине млађе сестре биле су одевене у уске беле хаљине са белим шеширима које су красила нојева пера. Олгина хаљина је била од беле свиле проткане сребрним жицама а млада кнегиња је на глави носила дуги вео дугачак четири метара од најскупоценије чипке преко којег се налазио венац од ђурђевка. Потпуковнику Вељи Димитријевићу припала је част да носи вео принцезе Олге. Њен танани врат красила је огрлица од крупних брилијаната. Ленту Светог Саве коју је добила дан раније невеста је носила преко груди док је улазила у храм. Са својим оцем, смешком је поздрављала госте.¹⁰⁹

Одушевљеност народа је наставила да се пролама уз звуке химне и фанfare која је поздрављала марш. При доласку на Стари двор, војна и дворска свита је поздравила пристигле званице, а затим су уз пратњу химне патријарх, часници и младенци пришли столу који се налазио са леве стране олтара да потпишу повељу о венчању, која је била украшена старословенским словима на српском језику писаним на пергаменту чији је садржај гласио овако:

„Ми Димитрије,

православни патријарх српски,

¹⁰⁷ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹⁰⁸ [Olga Karađorđević - kraljica stila, princeza snage, kneginja Jugoslavije | Ko je bio... \(011info.com\)](#) (приступљено 10.8.2021.)

¹⁰⁹ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

Данас 9/22. октобара 1923. године уз свечано садејство Светог Синода: високопресвештених митрополита Петра, добро-Босанског, Варнаве Скопљанског, првосвештених епископа Мирона Пакрачког и Данила Далматинског и благоверног свештенства извршили смо по пропису свете православне цркве венчање над правоверним младенцима Кнезом Павлом, сином Њ. В. кнеза Арсена и Ауроре Демидов, кнегиње Ди Сан Донато и кнегињом Олгом, ћерју Његовог Крајевског Височанства принца Николе и Њеног Краљевског Височанства кнегиње Јелене Владимировне. Часници су били: Његово Величанство Краљ Александар стари сват, Његово Височанство Принц Алберт кум, Његово Краљевско Височанство Кнез Грчки Павле ручни девер. Венчање је извршено у граду Београду, Богом спасаваној престоници Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а у дворском храму Св. Николе, где ће поред сведојбе овога писма ово венчање бити уведени и у редовну црквену књигу. Утврђујући ово писмо својим сопственоручним потписом и печатом, дајемо свој патријаршки благослов светлим младенцима за њихов срећан брачни живот. Благосиљамо и њихове узвишене родитеље. Њихове сроднике и све племените Њихове пријатеље који бише присутни светом чину овога венчања. Дано у Богом спасаваној престоници Београду, дана 9/22. октобра 1923. године. “¹¹⁰

У потпису је стајало име патријарха, архиепископа пећког и митрополита београдско – карловачког Димитрија. Краљевска породица се након проласка кроз галерију главним степеницама попела на први спрат у Црвени салон. Маршал и први ађутант двора дали су знак за полазак поворке која је сада била другачије конструисана на чијем зачељу је био кнез Павле у униформи гардијског официра са лентом Карађорђевој звезди. У левом реду се налазио стари сват, краљ Александар и девер, грчки принц Павле, а лево кум војвода од Јорка који су прошавши кроз ходник дошли до храма где су их дочекали патријарх и остала свештена лица. Кум, војвода од Јорка будући краљ Цорц VI (1936-1952) је присуствовао венчању са својом супругом са којом се венчао исте године само неколико месеци раније. У другом реду нашле су се грчка краљица Јелисавета, бивша краљица Софија и румунска краљица Марија које су биле одевене у нове свилене и скупочене хаљине. У трећем реду су се нашли румунски краљ, кнез Арсен и румунски престолонаследник са грчким принцезама и на крају дворске даме и краљевски ордонанси. У храму је извешен распоред према коме је краљевска породица

¹¹⁰ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

заузела место са десне стране олтара, а грчка краљевска породица се нашла са леве стране. Ту су били и председник владе Никола Пашић, председник народне скупштине и изванредни посланици Француске Клеман Симон, Америке Персивал Доц и Португалије Мартинхо де Бредероде. Маршал двора је ступио ка одељењу где се налазила невеста са својом породицом како би објавио њен полазак.¹¹¹

До најситнијих детаља описно црквено венчање: Уласком у храм кнегиња Олга пустила је руку свога оца и са својим будућим мужем, кнезом Павлом пришла олтару. Патријарх Димитрије је младенцима принео иконе на целивање. Млади, икону Богородице а младожењи Исуса Христа.¹¹² Ђакон Лонгин је предао патријарху свеће које је он проследио куму, војводи од Јорка и старом свату, краљу Александру. Иза младенаца стајали су војвода од Јорка, грчки принц Павле и краљ Александар. Они су претходно своје сабље одложили. Од протојереја Михаила Поповића патријарх је узео бурме које је ставио на руке младенцима. На средини храма патријарх Димитрије је кнеза и кнегињу упитао да ли желе да склопе брак а када су обоје потврдно одговорили са *Имам Ваша Светлости*. Он је њихове десне руке спојио и прекрио свиленим платном.¹¹³ На главе младенаца патријарх је подигао круне којима су годину дана раније венчани краљ Александар и краљица Марија Карађорђевић. Круна која је намењена принцези Олги била је нешто мања па је уз муку намештена поврх дијадеме.¹¹⁴ Кнегиња је за време обреда морала да држи повијену главу да круна не би пала на под што је са осмехом издржала. За крај церемоније младенци, њихови кумови, стари сват и девер отпили су по три гутљаја вина из путира који је патријарх благосиљао. Као што налажу обичаји брачни пар је кренуо у обилажење стола уз пратњу хора. Читава церемонија завршена је у 13 часова када је након молитве патријарх изразио срећу што је венчао млади брачни пар и пожелео срећу у будућем животу у заједници.¹¹⁵

Након церемоније венчања, краљевске породице Румуније, Грчке и државе Срба Хрвата и Словенаца направили су фотографију која је омогућила свим становницима

¹¹¹ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹¹² „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹¹³ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹¹⁴ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹¹⁵ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

Краљевине да сазнају како су младенци и најважнији посетиоци изгледали тај дан. На фотографији у првом реду са лева на десно седели су: војвоткиња Јелена Владимировна, бивша грчка краљица Софија, кнегиња Олга, кнез Павле, румунска краљица Марија и војвоткиња од Јорка. На земљи, испред своје сестре Олге седеле су принцезе Марина и Елизабета. Изнад младенаца стајали су принцеза Ирена, принц Никола, војвода од Јорка, кнегиња Јелена Петровна, краљ Александар, румунски краљ Фердинанд, кнез Арсен, румунска принцеза Илеана и грчка краљица Јелисавета.¹¹⁶

У 13 часова и 5 минута између Старог и Новог двора свирао је поздравни марш и химна у част кнеза Павла и кнегиње Олге Карађорђевић. Они су се враћали у просторије Новог двора на челу поворке коју су обогатили и чланови грчког кнежевог дома. Пратили су их чланови краљевских породица Румуније, Грчке и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на челу са краљем Александром. Сви народни српски обичаји морали су бити испоштовани. Јеша Дамјановић, маршал двора Олги Карађорђевић предао је сито са житом које је по веровању требало да баца изнад мужевљеве главе. Према традицији принцеза је жито бацила преко једног а потом преко другог рамена. Наредни обичај који је требало испоштовати јесте да млада узме у наручје мушко дете и да га три пута окрене а затим пољуби. За то је одабран тек крштени престолонаследник Петар. Принцеза га је узела од дадиље у наручје. Био је обучен у бело и лежао на белом јастучету од свиле извезеног сребром.¹¹⁷ Када је Олга три пута окренула и пољубила принца Петра на степеницама то је у народу испред двора изазвало велико одушевљење. Младенци су се попели на балкон да би поздравили присутне. Становници престонице су желели да приђу кнезу и кнегињи те је пробијен кордон испред зграде Новог двора. Посетиоци су клицали новопеченом брачном пару да су они неколико пута морали да изађу на балкон да би их поздравили док се ваздухом проламао аплауз и узвици народа. Одушевљене масе клицале су и махале су капама, марамама и шеширима.¹¹⁸

Поново, из Новог у Стари двор кренули су младенци након пола сата да саслушају жеље и честитке од присутних. Честитање одржано је у Црвеном салону у приземљу Старог двора. Прво је, према правилима, ишао млади брачни пар са

¹¹⁶ Политика 23.10.1923, страна 1. Фотографије са венчања објављене су и на насловној страни часописа *Илустровани лист* бр.44, 4.10.1923.

¹¹⁷ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹¹⁸ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

потпуковником Костићем који је за то време придржавао младин вео. Затим принцезини родитељи принц Никола и принцеза Јелена и Павлов отац кнез Арсен. Сви они ушли су у салон да би примали честитке. Званице је уводио маршал двора. Срећном брачном пару и њиховим родитељима честитали су чланови владе, народне скупштине, дипломатски кор, представници хуманитарних удружења и Универзитета. Сви су честитали прво кнегињи Олги а затим и кнезу Павлу а потом и срећним родитељима са пар топлих речи. Са државним званичницима појавиле су се и њихове супруге са кћеркама које су желеле да упуте своје најискреније жеље младенцима. Док је трајала церемонија честитања, читавих 45 минута, званице су могле да се послуже скромном трпезом коју су чинили искључиво сендвичи и пиво. А у част Павла и Олге испијао се и шампањац. Свечани ручак за званице овог пута је изостао. Уприличен је само скроман ручак за чланове краљевских породица.¹¹⁹ Када је и честитање било готово, чланови краљевских породица вратили су се у своје апартмане. Новинари су посебно приметили да је румунска краљица искористила ту прилику да промени своју тоалету у лакшу белу хаљину са везом.¹²⁰

Венчање кнеза Павла и кнегиње Олге Карађорђевић остало је у сенци крштења престолонаследника Петра Карађорђевића дан раније. То се показало као тачно и у после подневним часовима када је уместо бакљаде која је организована дан раније уприличен само *чај* у посланству британског и румунског двора. На чајанци су присуствовали млађи чланови краљевских породица. Новопечени брачни пар у једним колима а краљ Александар са принцезама Катарином и Илеаном у другим, возили су се београдским улицама. Док су пролазили руту од Кнез Михаилове улице преко Улице краља Милана до Васине били су поздрављани громким аплаузом од грађана који су се затекли ван својих домова.

У часопису *Илустровани лист* који је на уштрп текста обиловао сликама, након најаве велелепног венчања објавио и мноштво фотографија са саме церемоније, како кнеза и кнегиње тако и свих званица из земље и иностранства укључујући и чланове румунског и грчког двора.¹²¹ С обзиром да је лист штампан на оба писма у Београду и

¹¹⁹ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹²⁰ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹²¹ „Венчање кнеза Павла“, *Илустровани лист*, бр.44, 4.11.1923, 1-2.

Загребу већина читалаца је могла да се упозна кроз фотографије са појединошћима са венчања.

Младенци су своје прво брачно путовање планирали ван граница земље. За дестинацију изабрана је суседна Италија.¹²² Младожења је у граду Фиренци имао тетку код које су младенци планирали да одседну. Из Италије планирали су да оду за Шпанију а као крајњу дестинацију одабрали су главни град Велике Британије, Лондон.¹²³ У 19 часова од Новог двора путем Улице краља Милана и Његошеве све до железничке станице улице су биле преплављене становницима престонице који су желели да испрате млади брачни пар. У 19 часова и 20 минута аутомобил којим је требало отићи до станице био је паркиран испред зграде Двора. Док су чекали свој превоз до железничке станице младенцима су друштво правиле дворске даме. А поред њих у Двору су се налазили генерал Калински, генерал Прица, краљеви ађутанти, министар војске и морнарице Петар Пешић, министар спољних послова Момчило Нинчић и други. Краљ је са породицом изашао из Двора и са кнегињом Олгом која је била одевена у скупоцени мантил сиве боје, сео је на задње седиште аутомобила. Принц Павле, у плавој униформи гардијског генерала, седео је на месту сувозача испред своје супруге. На перону краљевску породицу дочекали су чланови народне скупштине, министри Никола Пашић, Момчило Нинчић и Петар Пешић са својим супругама и дворском свитом. Такође, чланови све три краљевске породице дошли су да својим присуством увеличају испраћај младенаца на медени месец.¹²⁴ На перону где се налазио исти воз којим је краљ Краљевине Срба Хрвата и Словенаца отпутовао на своје прво брачно путовање годину дана раније.

Пред вагоном налазили су се скоро сви чланови краљевске породице на челу са краљем Александром обученим у црну генералску униформу. Целокупни догађај, одлазак младенаца из Београда у самостални живот никог није оставио равнодушним. Мајка кнегиње Олге са својим кћеркама држала се са стране невољно очекујући одлазак своје најстарије кћерке. Неочекивано, и кнеза Арсена гануо је одлазак сина јединца па ни њему није пријало друштво осталих чланова породице. Држао се усамљен, у генералској униформи. Са леве стране краљевске породице налазили су се чланови

¹²² У Политици пише Блед, Балфур каже Италија а Време наводи Лондон

¹²³ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

¹²⁴ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 3; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 2.

краљеве војске а са десне стране министри Пашић, Нинчић, Пешић, Хаџић, Јанковић и други.

Новинар најстаријег дневног листа на Балкану је чак до танчина пренео емотивна стања при поздрављању младенаца са родбином. Када је дошао је моменат за растанак то је растужило све присутне. Кнез и кнегиња поздравили су се са својим најближим рођацима. Прво су се пољубили са мајком и очевима а затим са краљем пре уласка у вагон. Кнегињина породица је до поласка воза боравила у возу а када је кренуо стационирали су се на перон заједно са остатком родбине. Воз је кренуо у 19 часова и 25 минута неколико минута након заказаног времена. А Павлов отац, кнез Арсен свог сина испратио је са сузама у очима. За то време кнез Павле и кнегиња Олга су стајали на степенику поздрављајући своје породице које су видно жалиле због њиховог одласка.¹²⁵ Породица се након испраћаја вратила у зграду Двора. Наредног дана, у уторак 23. октобра младенци су око 11 часова стигли на Блед одакле је требало да своје путовање наставе ка Љубљани а затим ка Италији.

Одмах по одласку младенаца из престонице на свој пут отишли су кумови престолонаследника Петра и његовог стрица, кнеза Павла. Војвода и војвоткиња од Јорка су напустили Двор и стигли до железничке станице у 22 часа и 45 минута. Према протоколу имали су величанствени испраћај. Народ, који је већ два дана боравио на улицама поздрављајући престолонаследника Петра а потом и кнеза Павла и кнегињу Олгу, желео је да испрати и војводу и војвоткињу од Јорка. Улице престонице биле су пуне до касно у ноћ. Поред краљевске породице на железничкој станици нашли су се и чланови владе, официри, ађутанти, чланови енглеског посланства на челу са господином Јангом и други. Павлов отац, кнез Арсен испоштовао је кумове свог сина испративши их до станице. Брачни пар испраћен је уз музику. Чим се војвода од Јорка заједно са краљем Александром појавио на перону, железничком станицом су се проламали звуци енглеске химне. Њих двојица су затим извршила смотру над почасном гардом.¹²⁶

Затим је војвода провео неколико тренутака у срдачном разговору са члановима владе па су се он и његова супруга поздравили са кнезом Арсеном, кнегињом Јеленом и напослетку са краљем Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Ушли су у свој купе са

¹²⁵ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 4; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 3.

¹²⁶ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 4; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 3.

пратиоцима сер Реналдом Ватерхаузом и леди Катерином Меард. Следећег дана, у 7 часова кренули су преко Загреба у Велику Британију, пошто су преспавали у вагону. Пре него што су чланови краљевске породице отишли на железничку станицу у престоницу су стигла деца румунског престолонаследника, брата краљице Марије Карађорђевић.¹²⁷

Кнез Павле је са својом изабраницом наредног, 23. октобра у вечерњим часовима прешао границу и стигао у Венецију. Тамо су провели наредна три дана. За то време кнегињини родитељи, принц Никола и принцеза Јелена стигли су до Венеције где су посетили своју кћерку и зета. Младенци су своје путовање наставили ка Фиренци возом где су провели једну ноћ пре него што су кренули у Рим где су планирали да проведу месец дана. Одсели су у раскошној вили „Абамалек“ где су проводили највише времена а са људима су се ретко виђали иако су имали италијанског краља и краљицу на услузи. Тај медени месец је младом брачном пару остао у прелепом сећању па је сама кнегиња у свом дневнику написала: *„Наша срећа, или бар моја, сваког дана је све већа... време као да лети.“*¹²⁸

¹²⁷ „Венчање Кнеза Павла“, *Време*, 23.10.1923, 4; „Венчање Принца Павла и Принцезе Олге“, *Правда*, 23.10.1923, 1; „Венчање Кнеза Павла“, *Политика*, 23.10.1923, 3.

¹²⁸ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 33.

4. Породични живот

Павле и Олга су свој живот започели ван граница Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Живели су мирним животом у Великој Британији док су жељно ишчекивали своје прво дете. Олга је 13. августа 1924. године на свет донела дечака којем су дали име Александар. Беба је крштена 6. септембра уз присуство кумова: краља Александра, војводе од Јорка, принцезе Беатриче од Шпаније и свих чланова грчке краљевске породице. Иако је крштен у Вајтлоцу, церемонија крштења је обављена у складу са свим православним обичајима. Оно што је несвакидашње је да је Елизабета од Јорка понудила кнезу и кнегињи своју кућу у Ричмонду да би у миру сачекали своје дете. Краљ Александар није понудио пару да дођу у престоницу Краљевине и да свој породичан живот започну у својој земљи. Управо због нерешеног стамбеног питања његове породице оцртавала се забринутост на кнежевом лицу.

Надао се да ће његов брат наћи за сходно да му додели неку званичну дужност у Београду а после тога и кров над главом за његову породицу. Како је време одмицало а од свог брата није добио позив морао је да размишља о пресељењу јер се породица војводе од Јорка враћала из Шкотске те су Карђорђевићи самим тим морали да напусте њихову кућу у Вајтлоцу. Након неколико недеља премишљања пронађена је мала кућа у Грасу, на Азурној обали. Иако је Павле планирао велику кућу за његову и Олгину породицу једино је ову кућицу могао да приушти као тренутно решење. Њихова прва зима на југу Француске протекла је мирно. Павле и Олга уживали су у шетњама по обали, играјући голф и тенис, организовали су добротворне балове и посећивали чајанке и вечере.

Поред складне породице и велике љубави према својој супрузи и сину принц је био дубоко несрећан. Не само због материјалне сигурности коју би му донео нови посао него што је имао осећај да му се не верује. Желео је да буде позван у престоницу и да буде од користи свом брату од стрица. Но, како позив није стизао Павле се све више повлачио и одлучио да ће бити стрпљив. У међувремену млади брачни пар се кретао у круговима високог друштва те су се дружили са: лордом Дербијем који је био отац Павлове пријатељице Викторије Балок, Домом Мануела од Португала, његовом

супругом Мими и многим другима. Почетком 1925. године, Павлов отац Арсен изнајмио је кућу у Ници која је била недалеко од синовљеве. Тако да су се отац и син у том периоду приближили излазећи сваке недеље на ручак у вили *Отард*. Друштво им је правила и млада Олга. Међутим, кнез Арсен се вратио старим пороцима па је свакодневно посећивао коцкарнице на обали.¹²⁹

Пошто су Олга и Павле желели да свог сина и Олгину породицу на лето доведу на Блед писали су краљу и краљици. Међутим, одговор је био разочаравајући: „*Ми не идемо, воли вас Мињон.*“. Посебно су Олгу расрдиле ове речи па је у свој дневник записала: „*Е, па, сад је са тим свршено*“ – „*Изгледа да нас они уопште не желе натраг, јер свакако за Павла није забавно да оде тамо и живи не радећи ништа, а ако бисмо отишли на Блед сад – биће то само да их видимо!*“¹³⁰

Затим су одлучили да посете Париз и Лондон. По повратку дочекале су их добре вести а то је да их краљ Александар и краљица Марија очекују на Бледу. Чим су добили писмо, без сина, пошли су за Блед. Али од краља и краљице нису добили позив да се врате у своју државу. Растужени су се вратили за Грас. У наредним летњим месецима Олга је проводила време у Паризу за сином код своје породице а Павле је бринуо о Арсену у Ници. Пошто му је још од Првог светског рата здравље било нарушено, Павле је септембар 1925. провео у бањи Виши на лечењу. Када је брачни пар требало да крене заједно до Торина стигле су охрабрујуће вести. Павлу је писао његов брат са жељом да њему и његовој супрузи додели кућу на територији Краљевине СХС. Кућа се налазила у близини Бледа, на Бохињском језеру.¹³¹ Кућа је изграђена, попут алпских кућица, од камена и дрвета, у комшилуку највећег хотела на језеру, хотела Јанез.¹³²

То је било управо оно чему се ова мала породица надала. Олга је кренула на пут преко Милана и Трста за Љубљану где ју је дочекао супруг да обиђу своју нову кућу. Кућа је била смештена у прелепом пејзажу на корак од планинског венца Алпа и кристално бистрог језера. Ушушкана у божанственој природи била је нова троспратна кућа Карађорђевића. Кућа још није била уређена, мада је била пространа. Свака од главних соба је имала свој балкон, поред две дечије собе имале су и собе за кувара, дадиљу, собара као и гостињске собе. Спољашњост куће била је једнако лепа, па је

¹²⁹ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 34-36.

¹³⁰ *Исто*, 36.

¹³¹ *Исто*, 38.

¹³² „Летовалишта, бање, плаже – Бохињско језеро“, *Време*, 30.7.1929, 2.

планирана изградња тениског терена и узгајивачница коња и садња поврћа. Међутим, њихово путешествије се није завршило. Пожурили су у Београд да виде нови дворски комплекс на Дедињу па до Италије где су присуствовали венчању принцезе Мафалде, кћерке италијанског краља Виторија Емануела са немачким принцем Филипом. Том приликом пар је посетио фабрику аутомобила *Fijat* где је Павле својој супрузи поклонио тамно плави аутомобил те марке за Божић. Након путовања по Италији отишли су до јужне Француске по свога сина. Одатле је Павле отишао до Париза а Олга са Александром за Београд. Изненадио ју је изузетно срдчан дочек краљице а поготово краља који је са одушевљењем посветио пажњу свом имењаку. Али и поред нове куће и Олгиног доласка у престоницу Павле је био незадовољан. С обзиром на то да је увек представљао Краљевину у иностранству очекивао је да буде представник своје земље на сахрани британске краљице Александре али његов брат га није одабрао па схватио да његова улога у државним пословима није ни на видiku.

За Павла и Олгу почетак 1925. године био је посебан. Први пут су заједно са краљевским паром прославили Божић. Овај празник ће славити заједно у наредном периоду, за живота краља Александра. Након Божићне вечере браћа су размењивала искуства, Павле је пажљиво слушао судове и размишљања свог старијег брата и учио од њега. Пошто још увек није имао званичну функцију користио је сваку прилику, да као љубитељ уметности, отпутује у иностранство и посети неку изложбу или да поручи слику.¹³³ Са својим супругом често је ишла и кнегиња. Године 1926. преминула је италијанска краљица Маргарета и брачни пар је отишао у Рим где их је чекала Олгина породица. Том приликом Павле је провео врло квалитетно време са својим тастом. Данима су обилазили галерије и музеје. Принц Никола је био велики познавалац уметности попут свог зета. За разлику од своје супруге, принц је имао добро мишљење о мужу своје најстарије кћерке и желео је такве мужеве за све млађе ћерке, Елизабету и Марину. Олгина мајка, из породице Романов, сматрала је да је удаја за Карађорђевића далеко испод нивоа њених ћерки. Она се за млађе ћерке надала бољој прилици.

Након Рима, посетили су Фиренцу и Париз одакле су се вратили за Краљевину СХС да би радили на уређењу куће на Бохињу. Те године Карађорђевићи су се уселили у своју нову кућу. У свом дневнику кнегиња Олга забележила је да су им становници вароши припремили свечани дочек уз одушевљење и цвеће. Од послуге, поред дадиље

¹³³ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 40.

имали су собара, шофера и куварицу. Сходно дневничким забелешкама. лета на Бохињу била су идилична. Заједно са својом децом, Олгином породицом и краљевским паром проводили су месеце у својој великој кући. Пецали су, ишли у лов, играли тенис, проводили време у врту...

У Легату Косте Павловића који се чува у Историјском архиву Београда сачувана је преписка између кнеза и Павловића у дугом периоду од 1930. до 1970. године. Кроз преписку, која броји 65 писама, видимо да су имали срдачне односе. Тако је Коста Павловић, лета 1930. године снимио камером кнеза Павла и кнегињу Олгу, на Бледу. Када је погледао остварење свог пријатеља, Павле није могао да сакрије одушевљење те је послао писмо захвалности: *нисам хтео да Вам се захвалим пре него што сам филм видео а то ми се задовољство тек данас остварило и ја хитам да Вам изразим сву моју захвалност и честитке на тако успелом филму. Молим Вас да верујете у моје најбоље осећаје.*¹³⁴

Божичне празнике 1927. године кнежева породица није провела у Београду. Кнез Павле и његова супруга кнегиња Олга заједно са сином Александром 4. јануара отпутовали су за Француску. Требало је да зимске месеце проведу у Кану а да се на пролеће врате у Београд где је кнез имао замисао да отвори музеј у старом конаку кнеза Милоша где би поред сликарске поставке биле и многе друге интересантне збирке.¹³⁵

На спољнополитичком плану ситуација на Балкану се променила 1928. године када је преминуо отац краљице Марије, румунски краљ Фердинанд. Престо је наследио његов унук Михаило. Олга је тада сходно протоколу остала са њом у тешким тренуцима. Поред краљице и Олга је исте године чекала своје друго дете. Лекари су саветовали кнеза да се и овај порођај обави у Великој Британији. Како су доста путовали, кнез и кнегиња када су очекивали своје друго дете време су проводили у Великој Британији. Тако су 25. маја 1928. године како је извештавала београдска штампа кнез и кнегиња у већ поодмаклој трудноћи били на *ланчу* код енглеског краља Џорџа V. Павле је затим посетио и параду енглеске морнарице.¹³⁶

Пар је припреме обавио у Лондону где је кнегиња 29. јуна на свет донела још једног дечака који је име добио по свом деди, Никола. Убрзо цела породица је отишла у

¹³⁴ Историјски архив Београда (даље ИАБ), фонд 2768 Легат Косте Ст. Павловића – Преписка са кнезом Павлом.

¹³⁵ „Кнез Павле, Кнегиња Олга и њихов син напустили су Београд“, *Време*, 6.1.1927, 1.

¹³⁶ „Кнез Павле на енглеском двору“, *Време*, 26.5.1928, 1.

Берчингтон на одмор. Већ августа месеца Павле и Олга са својим синовима вратили су се у своју кућу где је кнез своје дане претежно проводио у лову, пецајући и читајући.¹³⁷ Иако им је живот био испуњен сталним путовањима по европским метрополама кнез и кнегиња су свој живот поделили на период летњих месеци који су проводили на Бохињу и зимски период који су проводили у Старом двору. Годинама, како је живео у Београду, Павле престаје да личи на оног *ренесансног принца* за кога је важио пре свог брака са грчком принцезом. Своју заинтересованост за путовања по Минхену, Лондону, Паризу и Фиренци заменио је занимањем за домаћу политику. Неочекивано кнез је стварао своја мишљења и оцењивао рад свог брата.¹³⁸ Међутим, краљ Александар је на свог брата гледао као на неку врсту *паравана* на некога ко са својом углађеном породицом треба представљати Југославију у иностранству, или ако би краљеви гости долазили на Блед или у Београд било би погодно да урбани Павле буде присутан. Он је са супругом присуствовао откривању Споменика захвалности Француској. На слици која је остала кнез не стоји у првом реду са братом већ у другом реду и то у цивилу.¹³⁹

Нема сумње да је Павле био незадовољан због сазнања да његове способности у држави нису довољно искоришћене што је у великој мери утицало на већ нарушено здравље. Био је изузетно песимистичан и патио је од несанице. Али његово здравствено стање се побољшало услед чињенице да му је септембра 1933. године додељена титула шефа свих музеја у Југославији. Пошто је имао више посла његова материјална ситуација се прилично поправила. Олгине млађе сестре, Елизабета и Марина, удале су се што је довело до учвршћивања веза са иностранством. Након овог именовања Павле се више него икада приближио свом брату. Краљ Александар је свога брата све више ангажовао у државним пословима.¹⁴⁰

Дужности принца, биле су углавном протоколарног карактера. Био је председник ауто-клуба Краљевине СХС. Приликом славе ауто-клуба у Београду чији је кнез био домаћин, 1928. репортер примећује: „*Њ. Вис. Кнез Павле је савршено одевен џентлмен у нас као принц велски у Енглеској, и даје тон елеганцији и савршене коректности.*“¹⁴¹

¹³⁷ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 41.

¹³⁸ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 49.

¹³⁹ „Његово Величанство краљ на грандиозним манифестацијама усрдног и великог пријатељства Француске и Југославије“, *Правда*, 12.11.1930, 1.

¹⁴⁰ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 57.

¹⁴¹ „Слава ауто-клуба у Београду“, *Илустрован лист*, бр.48, 2.12.1928, 2.

У градским круговима Олга и Павле важили су за складан пар а са својим синовима чинили су идеалну породицу. Њихове породичне фотографије красиле су насловне стране часописа а испод једне од многобројних фотографија која се нашла у листу „Жена и свет“ писао је: „*Њено Височанство Кнегиња Олга са својим синчићем, принцем Александром на снегу у Топчидеру. Кнегиња Олга освојила је Београђане својим живим и племенитим учешћем у делима добротинства, а као и њен супруг, Кнез Павле, покровитељ уметности.*“¹⁴²

¹⁴² „Првенац Њ. В. Кнеза Павла и Кнегиње Олге“, *Жена и свет*, бр. 1, јануар 1929.

5. Однос са краљем Александром Карађорђевић

Пре него што је почео са обављањем намесничке дужности о животу кнеза Павла Карађорђевића није се писало, нити је својим поступцима интригирао домаћу јавност. Поставља се питање зашто је то било тако. Најједноставнији одговор би био да се није појављивао у јавном животу и да није имао ниједну званичну дужност. Да би био у самом државном врху и да би обављао државничке послове требала му је сагласност његовог брата од стрица, краља Александра. Међутим, осим *параванске* титуле краљевог почасног ађутанта, кнез је водио изузетно миран живот. Зашто је Павлово образовање и његова способност петнаест година била неискоришћена уводи у проблематику односа два брата од стрица који се познају од малих ногу.

Разлике у карактерима двојице Карађорђевића испливале су у најранијем детињству. Како је Павле волео да се бави неком врстом науке његов старији рођак Александар је попут већине припадника династије своја интересовања и школовање усмерио према војном позиву. Али ове разлике у детињству нису сметале да се међу браћом изгради приснији однос јер је Александар иако пет година старији, како у свом делу наводи Нил Балфур, увек био заинтересован и пријатељски настројен према свом малом рођаку.¹⁴³

За разлику од Павловог биографа, његов брат Ђорђе истиче да је он био тај који се према свом брату од стрица поставио заштитнички док је будући краљ Александар био љубоморан на пажњу коју је добијао син кнеза Арсена као најмлађи члан породице.¹⁴⁴ У детињству их је навише повезивао живот без мајчинске љубави и живот ван граница домовине док су им се путеви у младости раздвојили. Кнез Павле је био саставни део декора који је требало да јавност увери у јединство владарске породице. Тако је било и у сукобу принца Ђорђа и краља Александра јер су свакодневна заједничка ручавања кнеза Павла са краљем, краљицом и принцем Ђорђем крајем 1922. године требала да увере јавност у монолитност династије.¹⁴⁵

Док је Павле проводио време са књигама Александар је морао да се одвоји од дечачког живота и отвори ново, озбиљније поглавље 1909. услед преузимања положаја

¹⁴³ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 18.

¹⁴⁴ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 83.

¹⁴⁵ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић, српско-хрватски спор*, Београд 2002, 149.

престолонаследника. Када је углађени Павле свој живот преселио у Лондон, дружећи се са највишим круговима енглеског племства и свирајући клавир, његов брат је седам дугих година провео на бојном пољу бранећи границе своје земље. Године ратовања су код „Осветника Косова“ како су Александра Карађорђевића називали, развиле одговорност и осећај за дисциплину. Александар је био строг и према себи и према другима, омиљен војник и чврсте руке у управљању државом. Насупрот њему, кнез Павле је у тешким ратним годинама делимично и због општег здравственог стања делимично и због непознавања ратне вештине остао по страни. Док се краљ Александар бавио решавањем проблема које је наметала хетерогена држава његов брат од стрица је свој допринос давао у развоју институција културе.¹⁴⁶

На студијама, кнез Павле је упознао Шарлоту Котијар, која је била лекарка при Црвеном крсту. Како је она годинама касније добила ћерку Јелену са српским краљем Александром, управо је Павлу припала дужност да се након краљеве смрти брине о Шарлоти и Јелени.¹⁴⁷

Подразумевано задужења свих чланова краљевске породице односила су се на присуство на свечаним догађајима везаних за породицу. Седам дана након рођења другог принца краљевског пара, у Београду је обављена свечана церемонија крштења. Међу најзначајнијим званицама поред чланова британског, румунског и грчког двора нашли су се и принцеза Олга и принц Павле.¹⁴⁸ И другог сина краља и краљице крстио је протојереј Михаило Поповић и ђакон Лонгин. Олги је, уз румунску краљицу, припала та част да краљевића преда куму на леву руку а кнез Павле је упалио свећу и предао куму у десну руку. Када је кум принцу дао име Томислав, што је посебно одушевило Стјепана Радића, а свештено лице обавило чин крштења, он је предат дадиљи. Са краљицом Маријом, њеном мајком и краљем Александром, Павле и Олга су потписали крштеницу малог принца. За разлику од крштења престолонаследника Петра, на овом

¹⁴⁶ Љ. Димић, *нав. дело*, 103.

¹⁴⁷ Александар Ђ. Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевића*, Београд 1999, 53-54.

¹⁴⁸ „На кршењу краљевић је добио име Томислав“, *Време*, 26.1.1928, 1; „Краљевић Томислав“, *Политика*, 26.1.1928, 3; Краљевић Томислав Карађорђевић“, *Правда*, 26.1.1928,1.

Од чланова владе крштењу су присуствовали: председник владе Веља Вукићевић, министри Војислав Маринковић, генерал Хацић, Коста Кумануди и Мехмед Спахо. Народну скупшину су на овом свечаном догађају представљали: председник Нинко Перић, потпредседници Пера Мариковић и Халил бег Храсница, Никола Узуновић, Љубомир Давидовић, Антон Корошец и Стјепан Радић. Уз представника краљевићевог кума Џорџа V, господина У. Х. Кенарда са супругом свечаном чину присуствовали су и секретари посланства Робертс и Мареј Харви са војним аташеом, пуковником Паркером.

крштењу је било мање помпе а које је краљ са члановима породице напустио славље.¹⁴⁹ Разумљиво, највећа славља приређена су у хрватским крајевима где је првобитно требало да буде крштен краљевић. Славље било огромно и у другим градовима, попут Новог Сада где је у част принца Томислава приређена бакљада.¹⁵⁰

За разлику од прворођених синова краља Александра, најмлађи син краљевског пара није био крштен у престоници Краљевине. Овај свечани чин одиграо се на Бледу, 15. августа 1929. године. И треће по реду крштење у краљевској породици није могло да протекне без најважнијих гостију из државних врха и чланова краљевске породице.¹⁵¹ Крштење трећерођеног принца се разликовало поред локације и по избору кума. Док је преко посланика принчевима Петру и Томиславу кум био британски краљ, најмлађем сину кумовао је кнез Павле. Поред Павла у овом свечаном чину учествовали су као и приликом прва два крштења протојереј Михаило Поповић и ђакон Лонгин. Свечани чин крштења започео је тачно у подне а након краће церемоније принц је добио словеначко име Андреј. У част принца на Бледу зачуо се 21 топовски пуцањ а Осми коњички пук је понео његово име. Након церемоније краљ Александар и кум најмлађег принца, кнез Павле примали су најсрдачније честитке од гостију а широм земље уприличена су многобројна славља.¹⁵²

Нема пуно података о државничким активностима кнеза Павла пре атентата у Марсељу. Године 1930. кнез Павле је боравио у Риму када је присуствовао венчању италијанског престолонаследника Умберта а у ствари је са Богољубом Јевтићем требало да се испита могућност обнављања југословенско – италијанских преговора.¹⁵³ У његовим спољно политичким активностима издваја се и став према Бугарској јер је сматрао да ни склапање билатералних споразума фебруара 1930. неће утицати на безбедност границе и прекид терористичких акција све у корпусу активности овог српског суседа током Првог светског рата. Такође он је у два наврата у другој половини

¹⁴⁹ „На кршењу краљевић је добио име Томислав“, *Време*, 26.1.1928, 1; „Краљевић Томислав“, *Политика*, 26.1.1928, 3; Краљевић Томислав Карађорђевић“, *Правда*, 26.1.1928, 1.

¹⁵⁰ „На кршењу краљевић је добио име Томислав“, *Време*, 26.1.1928, 1; „Краљевић Томислав“, *Политика*, 26.1.1928, 3; Краљевић Томислав Карађорђевић“, *Правда*, 26.1.1928, 1.

¹⁵¹ Свечаности су присуствовали: председник владе - генерал Петар Живковић, министар шума и рудника Антон Корошец, министар двора Бошко Јефтић, председник љубљанске општине Иван Рус. Поред кнеза Павла и кнегиње Олге крштењу су присуствовали: њихов син Александар, престолонаследник Петар, принц Томислав и Олгини родитељи.

¹⁵² „Најмлађи син Њ. В. Краља добио је на крштењу име Андреј“, *Време*, 16.8.1929, 1.

¹⁵³ Коста Ст. Павловић, *Дневник 1930-1932*, пр. Наташа Милићевић, Срђан Мићић, Београд 2020, 54.

1932. године пратио краља Александра у Немачку у циљу успостављања економске сарадње са Југославијом.

За многе је било изненађење што је краљ Александар за намесника именовоа свога брата од стрица, а не супругу. Међутим то не треба да нас чуди. Без обзира на разлике у карактеру, менталитету и још много чему они су били рођаци који су одрасли заједно и који су могли да размењују и најскривеније мисли.¹⁵⁴ Чини се да је и сам Павле био изненађен својом намесничком функцијом. Александар му то није никада помињао а његово име је записано на *парчету хартије исписано плајвасом*. Изгледа да је сам Александар остао доследан себи и да се у доношењу одлука слаго и консултовао са било ким.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Изгледа да је краљ имао лош предосећај везан за посету Француској, јер се при поласку поверио кнезу речима: *Волео бих да сам се већ вратио*. Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Београд 2002, 295.

¹⁵⁵ Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969, 240.

6. Кнез Павле Карађорђевић – љубитељ уметности

Као велики познавалац и љубитељ уметности често је био позван да присуствује или пак отвори неки уметнички догађај. На овакве позиве се увек радо одазивао. Нешто пред отварање Музеја савремене уметности у Београду, на Калемегдану отворен је Павиљон „Цвијета Зузорић“. Отварање овог павиљона је резултат шестогодишњег рада београдских госпођа које су прикупљале новац у оквиру удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“ у жељи да престоница Краљевине има један адекватан изложбени простор. Свечано отварање у присуству највиђенијих званица одржало се 24. децембра 1928. Кнез Павле у присуству своје младе и лепе супруге био је један од најважнијих гостију на свечаности. Дочекан је од стране чланица управног одбора уз академско-певичко друштво „Обилић“. Кад је брачни пар Карађорђевић стигао, сала је била крцата званицама из најутицајнијих кругова.¹⁵⁶

Тада су патријарх Димитрије и бачки епископ Иринеј започели службу освештавања просторија. Затим су одржали говоре пред присутнима истичући утицај цркве на уметност како ликовну тако и музичку која датира још од средњег века. Након духовника, говор је одржао министар просвете, Милан Грол, који је истакао важност отварања овакве галерије у Београду, који је у том тренутку бројао 300 хиљада становника, и огроман труд и посвећеност чланица овог удружења. А начелник министарства господин Половина прочитао је указ којим се најзаслужније чланице друштва одликују Орденом Светог Саве четвртог и петог реда. Кнез Павле, који је стајао до председнице удружења искористио је прилику да јој на одликовању честита а она је одржала пригодан говор о историјату Удружења а затим се захвалила свим добротворима међу којима су се нашли и чланови краљевске породице међу којима се највише истицао познавалац уметности, Павле. На крају свечаног отварања, без

¹⁵⁶ „Јуче је на свечан начин отворен Уметнички Павиљон у Београду“, *Време*, 24.12.1928, 3.

Овај догађај су својим присуством увеличали: министар просвете Милан Грол, енглески посланик Кенард са супругом, италијански посланик Гали, чехословачки и пољски отправници послова са супругама, председник београдске општине др Коста Кумануди, потпредседник др Коста Јовановић са супругом; из политичких и уметничких кругова примећени су: др Нинко Перић, Велизар Јанковић, Иван Рибар, Милоје Јовановић, гувернер народне банке Игњат Бајлони, врховни рабинер Исак Алкалај, ректор Београдског Универзитета др Чедомир Митровић, декан Медицинског факултета Ђорђе Јовановић, универзитетски професори Станоје Станојевић чија је супруга била председница Удружења, Влада Петковић, Бранко Поповић и Александар Белић. Од осталих значајних гостију били су и: Славко Грујић, Стева Павловић, Бранислав Нушић чије су и жена и ћерка учествовале у раду Удружења.

накнадног разгледања просторија, принц и принцеза направили су фотографију са министром просвете и напустили свечаност.¹⁵⁷

Наредне 1929. године, Кнез Павле и кнегиња Олга посетили су изложбу слика у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“. Том приликом брачни пар Карађорђевић купио је једну слику, „Шума“ дело сликара Тартаље. Поред његових радова кнегиња и кнез имали су прилику да уживају у делима Стојановића и Ђуре Јакшића.¹⁵⁸

При ликовној секцији Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“ одржаване су, почев од 1928/1929. пролећне и јесење изложбе. То су биле најважније изложбе које је организовало Удружење. Пролећне изложбе биле су намењене за уметнике из целе земље док су на јесењим изложбама, прилику да прикажу свој рад имали искључиво уметници београдских ликовних секција. Ове изложбе биле су одличан начин да млади уметници прикажу свој рад уз бесплатну пријаву. Као познавалац уметности и оснивач Музеја савремене уметности кнез Павле је 1931. преузео високо покровитељство над Пролећним изложбама. Не само што су уметници из целе земље имали право да учествују на овом величанственом догађају него су ове изложбе добиле и другу, политичку димензију јер је требало приказати јединство државе. Временом је квалитет Пролећних изложби опадао из разлога бојкота хрватских и словеначких уметника.¹⁵⁹

У Београду међуратног периода постојала су три англофилска удружења која су имала сличне или исте циљеве: Англо – америчко – југословенски клуб (осн. 1924), Удружење пријатеља Велике Британије и Америке (1930) и Друштво за ширење англо-саксонске културе у Југославији (1935). Како су у престоници Краљевине постојала мешовита друштва а кнез Павле био англофил, природан след догађаја било је да се прикључи раду барем једног од њих. Он је своје англофилске идеје ширио као покровитељ све три организације.¹⁶⁰

¹⁵⁷ „Јуче је на свечан начин отворен Уметнички Павиљон у Београду“, *Време*, 24.12.1928, 3.

¹⁵⁸ „Кнез Павле и Кнегиња Олга на изложби слика“, *Време*, 17.3.1929, 5.

¹⁵⁹ Радина Вучетић, *Европа на Калемегдану – „Цвијета Зузорић“ и културни живот Београда 1918-1941*, Београд 2003, 51-53.

¹⁶⁰ Р. Гашић, *нав. дело*, 38.

6. 1. Музеј савремене уметности

Упоредо са националним ослобођењем у првој половини 19. века одвијали су се напори српске државе на изградњи сопствених институција не само у области политике, финансија и правосуђа већ и у делу просвете и културе. Тако је прва музејска институција основана у Кнежевини Србији 1844. године, Народни музеј са циљем сакупљања и представљања свега што чини културно наслеђе српског народа. У деценијама које су следиле ова институција се развијала кроз трагање за адекватним простором, борбом за финансијска средства, утврђивањем концепта и односа према наслеђу. У таквој ситуацији активности кнеза Павла на оснивању музеја, у којем би била сакупљана и представљана пре свега дела савремене уметности, има велики значај.

Изгледа да је његова идеја о оснивању музеја у којем би се налазила дела настајала од 19. века настала још пре стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. То се најбоље види из писама које је као младић од двадесет и неку годину слао својим пријатељима широм Европе. У њима је напомињао да своје народу жели да подари музеј савремене уметности по угледу на француски музеј *Пети пале*.¹⁶¹ Међутим прошло је више година до почетка реализације те идеје. Павле је желео да то буде зграда данашњег конака Кнегиње Љубице и те 1926. писао Бернарду Беренсону: „Предложио сам министру да ћу му ја организовати стварање језгра галерије модерне уметности... Значи биће бесплатно за државу; они треба само да обезбеде лепу зграду. Речено – учињено. Одавно сам био бацио око на изванредан турски конак из XVIII века, с лепим амамом – округлом просторијом с кубетом и нишама, које би биле одличне за статуе.“

Још у раном детињству принц Павле показивао је наклоност према уметности. Када је као дечак дошао у Београд 1903. године лутајући по Двору свога стрица пркупљао је уметнине. Затим је желео да направи изложбу за послугу краља Петра. Међутим присутни су га окарактерисали као чудака што је у њему будило тугу.¹⁶² Посебно га је занимала ликовна уметност. Одувек се дивио уметничким делима које је имао прилике да види путујући по Европи. Наиме, потоњи кнез – намесник је свако лето, распуст проводио у Фиренци код своје тетке у чијем се дворишту налазила велелепна скулптура коју је Павле гледао са поштовањем. Његова љубав према овој грани

¹⁶¹Музеј кнеза Павла, ур. Татјана Цвјетићанин, Београд 2009, 13.

¹⁶²Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 20.

уметности није се гасила ни када је Павле отишао у Лондон као младић. На студијама у Оксфорду често је својим колегама говорио како би волео да једног дана у својој земљи отвори музеј и буде управник истог. Да би остварио своју велику жељу било је потребно да прође више година.

Ситуација у престоници након Првог светског рата је узнемиравајућа. Београд је остао без поште, телефона и телеграфа. Многе драгоцености из музеја и библиотека биле су опљачкане, а свака околна престоница осим Београда и Тиране имала је свој уметнички павиљон. Београд у то време још нема сталних изложбених просторија нити бројније уметничке публике. Изложбе су ретке и зависиле од тога хоће ли се за њих наћи места у којој школској сали или чак ходнику.¹⁶³

Место које су музеји, архиви и библиотеке као установе које прикупљају и чувају национално благо имали у буџету Министарства просвете осликавало је опште културне прилике у земљи. Дотације су биле једва довољне да се подмирују материјални трошкови, док су за откуп уметнина, организацију изложби и штампу каталога увек мањкала.

<i>Година</i>	<i>Сума</i>	<i>% у буџету</i>
1919/1920.	410.005	1,10
1920/1921.	1.228.224	0,16
1921/1922.	1.432.928	0,16
1922/1923.	2.382.189	0,09
1923/1924.	1.949.064	0,09
1924/1925.	5.054.481	0,09
1925/1926.	5.054.482	0,09
1926/1927.	8.069.394	0,10
1927/1928.	6.047.130	0,07
1928/1929.	6.247.732	0,08

*Табела 1: Дотације државе музејима исказане у процентима у односу на буџет министарства просвете 1919-1929¹⁶⁴

¹⁶³ Р Вучетић, *нав. дело*, 63.

¹⁶⁴ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, том I, Београд 1996, 99.

Образовна структура становништва је битан показатељ и мерило модерности једне државе. Према попису становника из 1921. године на територији Краљевине живело је 11. 684.767 становника, од тог броја старијих од 12 година неписмено је било 51,5%. Ако се писменост узме као једно од основних мерила културне развијености највећи проценат је износио у Македонији 83,86, у Босни и Херцеговини 80,55%, Црној Гори 67,02, Србији 65,43%, Далмацији 49,48%, Хрватској, Славонији и Међумурју 32, 15%, Банату, Барањи и Бачкој 23,31% и Словенији 8,85%.¹⁶⁵

У земљи таквог образовног нивоа иницијатива за оснивање музеја је свакако вредна пажње... Управо због тога његов рад на овом пољу је изузетно значајан, посебно имајући у виду да се у новој држави изразито хетерогеној по свим питањима од политике до привреде јако мало улагало у развој културе и уметности. Станислав Краков је истицао да је поред значаја за културу и уметност земље кнез Павле показао изузетну љубав према југословенској престоници.¹⁶⁶ И поред тога што је Краљевина била плодно тле уметника поред неколико монографија о њима, мало уметничких школа и неколицине купаца уметничких дела уметност те врсте била је запостављена у земљи. Није излазио ниједан часопис који би се осврнуо на ову професију и уметничка дела.¹⁶⁷

Још док је живео у вили *Отарда* разговарао је са својим братом од стрица и његовом супругом о отварању Музеја савремене уметности у Београду. Краљ Александар је био скептичан, није желео да Павлова жеља уништи већ ослабљен државни буџет. Не желећи да од буде „кривац“ али не верујући у братовљеву идеју одговорио му је да мора да се консултује са министром финансија. Ипак, фебруара 1926. краљева канцеларија обавестила је Уметничко одељење министарства просвете о намери да се уз сагласност краља Александра формира музеј за модерну ликовну уметност имајући у виду да је *Њ. Кр. Височанство Кнез Павле прикупио доста слика чувенијих страних уметника почев од XIX в. на овамо и поднео је Њ. В. Краљу предлог да се за те слике и остале које ће прикупити одреди извесна кућа која би тим самим постала музеј.*¹⁶⁸ Тадашњи министар финансија Милан Стојадиновић, сложио се са идејом да

¹⁶⁵ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, том III, Београд 1996, 418.

¹⁶⁶ „Музеј принца Павла“, *Време*, 23.07.1929, 4; „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929, 7;

¹⁶⁷ „Музеј принца Павла“, *Време*, 23.07.1929, 4; „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929, 7;

¹⁶⁸ АЈ, фонд 74 Краљев двор, 73-265.

објекат за ту намену буде зграда у којој је била смештена школа за глувонему децу друштва „Дечански“, данашњи Конак кнегиње Љубице.

Пословима адаптације зграде и привођење намени музеја одређени су да руководе министарство просвете и грађевинска секција града Београда. Новчана средства се била обезбеђена из дела буџета министарства грађевина. Већ следећег месеца зграда је предата од стране министарства просвете вештаку грађевинске дирекције са циљем *да се рестаурира, да би се у њу сместио музеј слика и скулптура, који по одобрењу Њ. В. Краља оснива Њ. В. Кнез Павле.*¹⁶⁹ Сама зграда је пре адаптације имала електричне инсталације, пијаћу и савску воду и спроведену телефонску мрежу.¹⁷⁰ Још октобра 1926. ради завршних радова на згради будућег Музеја савремене уметности министар финансија је на предлог министра просвете одобрио кредит од 150 хиљада динара.¹⁷¹

Обезбеђивање смештајног простора био је први корак у реализацији идеје о оснивању музеја. Значај музеја одређују његове музејске колекције, те је било потребно обезбедити респектабилна дела ликовне уметности. Сам принц ту није могао да рачуна на помоћ државе већ на везе које је успоставио широм Европе годинама раније. У писмима у којима се обраћао својим познаницима и пријатељима, молио их је за помоћ око формирања збирке за музеј.

<i>Донатор</i>	<i>Сликар</i>	<i>Наслов дела</i>
Њ. В. краљ	Пол Жуве	Тигар
Њ. В. краљ	Џорџ Скот	Бадеми у цвету
Њ. В. краљица	Беатрис Бленд	Цвеће
Кнез Павле	Жак Бланш	Кнегиња Олга
Кнез Павле	Ћ. Бускаљоне	Предео
Дарја Карађорђевић	Марија Башкирцев	Кнез Божидар
Дарја Карађорђевић	Коркос	Кнез Алексеј

¹⁶⁹ За ове послове је одређен Ђорђе Китусић, највероватније по избору самог кнеза. ИАБ, фонд 6 Општина града Београда, к 2840, бр. 233/928.

¹⁷⁰ Записник о предаји и пријему зграде у Богојављенској улици бр. 14 коју је предао Милан Кашанин, писар Уметничког одељења Министарства просвете, г. Ђорђу Китусићу, вештаку Грађевинске секције града Београда, 17.март 1926. ИАБ, фонд 6 Општина града Београда, к 2840, бр. 233/928.

¹⁷¹ „Музеј кнеза Павла“, *Правда*, 10.10.1926, 8.

Леди Кјунерд	Огастус Цон	Дечји цртеж
Леди Кјунерд	Сер Џ. Левери	Ентеријер
Леди Кјунерд	Данкан Грант	Сеоска сцена
Леди Кјунерд	Хемонд	Трафалгар – сквер
Леди Кјунерд	Хемонд	Цвеће
Леди Кјунерд	Мис Цон	-
Њ. В. Краљ	Паја Јовановић	Крвна освета
Артур Ектон	Артур Ектон	Мртва природа
Артур Ектон	Алфред Милер	Фиезоле
Артур Ектон	Ролсховен	Нага жена
Лорд Ајвор Черчил	В. Стир	Сеоска сцена
Џ. Менсон	Џ. Менсон	Цвеће
Л. Писаро	Л. Писаро	-
Тонкс	Тонкс	Сеоска сцена
Пирсон	Невил Луис	Африканка
Сер Мајкл Седлер	Роџер Фрај	-
Сер Џозеф Давин	Гђа Стјуарт Вокер	-
Сер Џозеф Давин	Гђа Стјуарт Вокер	-
Сер Џозеф Давин	Гђа Стјуарт Вокер	-
Сер Џозеф Давин	Гђа Викаи	-
Сер Џозеф Давин	Гђа Викаи	-
Сер Џозеф Давин	И. Б. Линтот	-
Сер Џозеф Давин	Ч. Симс	-
Сер Џозеф Давин	Ч. Симс	-
Сер Џозеф Давин	Котерс	Кинески предмет
Сер Џозеф Давин	Р. Делангер	Сеоска сцена
Серт	Серт	Декорација
Мјурхед Боун	Мјурхед Боун	-
Паја Јовановић	Паја Јовановић	Уметникова жена
Ф. Хиндли Смит	Џ. Ф. Вотс	Леди Гарвеј
Х. Велен	Холоувеј	Приморје
Семјуел Курто	-	-

Холидеј	Барн Џоунс	-
Холидеј	Кокс	-
Гђа Фишер	Марија Фишер	Дечак који се купа
Њ. В. краљица	Попеско	Сеоска сцена
Њ. В. краљица	Попеско	Сеоска сцена
Њ. В. краљица	Попеско	Тркалиште
Њ. В. краљица	-	Римски пејзаж
Њ. В. краљица Италије	-	Вила Боргезе
Њ. В. краљица Италије	-	Алпски предео
Маријани	Маријани	Морски пејзаж
Њ. В. краљица	Кузњецов	Портрет мушкарца
Њ. В. краљица	Кузњецов	Портрет жене
Б. Беренсон	Кондер	-
Абамалек	Харламов	Портрет жене
Б. Беренсон	Камиј Писаро	Сеоска сцена

*Табела2: Списак уметничких дела које је кнез Павле прикупио до 1926. године за Музеј савремене уметности.¹⁷²

Основа саме збирке били су дарови.¹⁷³ Дародавци су били из највиших слојева племства. Краљ Александар је поклонио два а краљица Марија једно уље на платну. Међутим, било је још љубитеља уметности у породици Карађорђевић. Кнегиња Дарја Карађорђевић, супруга Алексе Карађорђевића је поклонила две слике. Једна од слика које је приложила била је изузетно вредан поклон. Наиме, Дарја је обогатила музејску поставку са радом руске сликарке Марије Башкирцове која је насликала портрет њеног девера, Божидара Карађорђевића. Такође, приложила је и портрет свога супруга Алексе Карађорђевића који је насликао сликар Коркос. Јелена Савојска, италијанска краљица, се такође уписала у листу приложника. Кнез није пропустио прилику да се дародавцима

¹⁷² Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 221-222.

¹⁷³ *Музеј кнеза Павла*, ур. Татјана Цвјетићанин, Београд 2009, 16.

и лично захвали, те су у његовим документима сачувана и писма захвалности онима који су схватили значај формирања музеја у југословенској престоници.¹⁷⁴

Поред истакнутих чланова владарских династија на ову почасну листу уписали су се Бернард Беренсон и сер Џозеф Давин. Беренсон, који је био нека врста ментора младом Павлу од почетка је подржавао кнежеву одлуку за оснивањем музеја. За потоњи Музеј савремене уметности поклонио је два вредна уметничка дела, *Сеоску сцену* Камија Писароа и *На морској обали* Чарлса Кондера. Са друге стране Давин, коме је Павле писао када је његова намера за оснивањем музеја још тињала, послао је читаву колекцију слика коју је обећао те 1925. године. На списку су се налазила следећа дела: *Њујоршка лука*, *Њујоршки залив*, *Док*, сликаке Сибил Вокер из Њујорка, дела Дороти и Растома Викајаи *Језеро Тун* и *Цвеће*, затим дело И. Б. Линтофа *Морски предео*, барона Р. д' Ерланжеа *Венецијански приказ* и Кастерса *Кинеска сцена*.¹⁷⁵ Као дародавац истакао се и чувени сликар, Паја Јовановић, који је поклонио принцу слику *Уметникова жена* која је представљала портрет његове супруге, Муни Јовановић. Поред познавалаца уметности попут лејди Кјунард, лорда Ајвора Черчила, сер Мајкла Седлера, кнегиње Моине Абамалек Лазарев, кнез је могао да рачуна на помоћ своје имућне тетке из породице Демидов.¹⁷⁶ Његов ујак, Елим Демидов био је власник слика за које је Павле сматрао да су оригинали ренесансног периода. Да би се уверио у своје тврдње писао је своме пријатељу Беренсону: „*Шаљем вам три фотографије слика које припадају мом ујаку Демидову. Био бих вам захвалан да ми кажете о чему је реч као и вреде ли ишта. Видео сам их пре седамнаест година у његовој кући у Атини, и одувек мислим да су можда вредне. Стално сам га наговарао да их фотографише, па сам, најзад, успео. Једна је, вероватно, Луини, а купио ју је Рикард за мог деду у Италији шездесетих година. Друге две налазиле су се сеоском поседу Демидовљевих на Уралу још од осамнаестог века, а набавио их је деда мога деде. Остале су у Русији до 1914, а онда је мој ујак успео да их донесе у Грчку...*“.¹⁷⁷ Како је Беренсон потврдио мишљење кнеза које је делио са принцем Николом, Павле је ове комаде уврстио у почетну поставку Музеја савремене уметности.

Пре него што је кнез заједно са својим сарадницима Музеј савремене уметности отворио за јавност приређена је изложба, *Савремена британска уметност*, фебруара

¹⁷⁴ АЈ фонд 797 Збирка микрофилмова; писмо кнеза Павла Џозефу Дарвину 23.11.1925.

¹⁷⁵ ур. Татјана Цвјетићанин, Београд 2009, *Нав. дело*, 18.

¹⁷⁶ *Исто*, 16.

¹⁷⁷ Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, 48.

1929. године. То не треба чудити с обзиром на дубоко укорене везе које је кнез имао са Великом Британијом и њеном културом. Поставка је отворена на Малом Калемегдану у *Уметничком павиљону Цвијета Зузорић*.¹⁷⁸ Покровитељ саме изложбе био је краљ Александар у организацији Удружења ликовних уметника, Удружења пријатеља уметности *Цвијета Зузорић*, Југословенског друштва у Великој Британији и Друштва за организацију изложби британских уметника које је основао Џозеф Давин. Том приликом Павле Карађорђевић наручио је од уметника Марка Мурата портрет Цвијете Зузорић, по којој је удружење добило име. Београдска јавност је тада имала прилику да се упозна са радовима британских сликара са Венецијанског бијенала који је одржан годину дана раније. Поред радова британских уметника кнез је изложио и четири дела из своје приватне збирке које је насликао Валтер Ричард Сиктер. Подразумевано, ова изложба била је медијски пропраћена у Великој Британији.¹⁷⁹ Оно што је заокружило целу слику о изложби је пропратни културни програм који је подразумевао позоришне представе, концерте, предавања, пријеме и пропагандне плакате британске индустрије, железнице и метроа.

Поред поклона који су чинили основу збирке и Краљевина је помогла у обогаћивању колекције тако што је откупила скулптуре Ивана Мештровића 1928. године из циклуса *Видовдански храм* које су претходно биле излагане у Америци. Све ове активности не би биле могуће без кнеза али ни без његовог најближег сарадника, истакнутог интелектуалца Милана Кашанина.¹⁸⁰

¹⁷⁸ *Музеј кнеза Павла*, ур. Татјана Цвјетићанин, Београд 2009, 20.

¹⁷⁹ *Исто*, 21.

¹⁸⁰ Милан Кашанин рођен је 1895. године у Белом Манастиру. Отац, Никола Поповић био је сиромашног порекла, његови преци били су из Херцеговине. Оженио је Анку Кашанин из околине Печуја. Интересантно је да су и Милан и његов брат Радивоје узели презиме своје мајке. У периоду 1906-1914. похађао је гимназију у Новом Саду а 1915. године почео са студијама романске и словенске филологије у Будимпешти. Међутим, рат је прекинуо његово образовање када је био мобилисан у аустро – угарску војску. Не желећи да допринесе супарничкој војсци прибавио је потврду да није способан да врши војничку дужност стога је рат провео по болницама. С обзиром на то да је дошао до Загреба, крај рата је провео студирајући филозофију у овом граду. У време свог боравка у Загребу био је сарадник *Српског листа*. Пред стварање Краљевине СХС учествовао је у раду Српског народног одбора, Велике народне скупштине, Народне управе и *Српског листа*. Године 1919. отишао је у главни град Француске да на Сорбони студира историју уметности и упоредну књижевност. Добио је стипендију за студије уз помоћ Матице српске. Наредне године се оженио се кћерком руског емигранта црногорског порекла, Катарином Мартиновић. Дипломирао је средњи век и новију историју код професора Емила Мала и Ренеа Недера, 1923. године.

Наредне године постао је писар Уметничког одељења Министарства просвете. У наредном периоду његова каријера је нагло унапредовала када је почео да предаје историју уметности у Уметничкој школи у Београду, и постао кустос и управник Музеја савремене уметности. Године 1928. одбранио је докторску тезу: *Бела црква Каранска: њена историја, архитектура и животопис* на Универзитету у Београду. Када је од Народног музеја и Музеја савремене уметности формиран Музеј кнеза Павла, Милан Кашанин постао је директор истог. На овој функцији је остао до краја Другог светског рата. Године 1944. приликом

Пре отварања нормативно је уређен рад Музеја. Министар просвете, Коста Кумануди је 3. јануара 1928. године на основу члана 13. Уредбе о уређењу Министарства просвете потврдио правила о уређењу Музеја савремене уметности у Београду. У члану 1. дефинисано је да се у музеју чувају слике, скулптуре и слични објекти савремене уметности било домаће или стране. Чланом 2. уређено је да се у музејску поставку уносе уметнине које су поклоњене или купљене из музејског буџета. Такође на предлог директора односно кустоса музеја у буџет био је унесен и кредит. Члан 3. напомиње да је Музеј обogaћен библиотеком која обилује вредним радовима и часописима из области историје уметности и уметничке критике. Њих је имао обавезу да обезбеди кустос односно директор, предвиђеним годишњим кредитом. Четврти члан наводи запослене у овој установи. Персонал Музеја савремене уметности састојао се из директора односно кустоса музеја и једног служитеља. Члан 5. представља доступност музеја широкој публици односно да ће за јавност бити отворен на основу Правилника који сачини директор а одобри га министар просвете. Шести члан наводи дужности директора музеја које су се састојале од тога да најкасније 15. фебруара, сваке године поднесе извештај Министарству просвете о ситуацији у овој установи: шта је од новитета стигло у

напуштања Београда од стране немачких војника, његов стан изгорео је у пожару заједно са рукописима и библиотеком. Дужност директора Галерије фресака у Београду ревносно је обављао од 1953. до 1961. Након истека мандата на истом радном месту обављао је дужност саветника у Галерији.

На приближавање модерне уметности београдској јавности, са кнезом Павлом утицао је набавком уметничких дела познатих аутора и организовањем догађаја попут: Изложба савремене данске уметности, Изложба пољске уметности, Италијански портрет кроз векове... Свој први чланак *Змајев национализам* је објавио у сомборском листу *Слога* 1910. године и од те године је редовно објављивао у *Бранику*, *Савременнику*, *Обгласнику*, *Књижевности*, *Времену*, *Новом времену*, *Српском народу*, *Венцу*, *Прилозима за књижевност*, *језик*, *историју и фолклор*, *Обнови*, *Политици*, *Правди*, *Југословенском дневнику*, *Југословенској ревији*, *Летопису Матице српске*, *Српском књижевном гласнику и др.* Године 1929. био је у Књижевном одбору Матице српске, уредништву *Летописа Матице српске* и у Уређивачком одбору *Српског књижевног гласника*. Његова прва збирка приповедака *Јутрења и бдења* објављена је у издавачкој кући Геца Кона 1925. године. Часопис *Уметнички преглед* почео је да излази на његову иницијативу 1937. године као први часопис који је обрађивао проблеме ликовне уметности.

Као директор Музеја кнеза Павла 1942-1943. године објавио је књиге *Два века српског сликарства* и *Уметност и уметници*. Као стручњак у области уметности, након Другог светског рата, учествовао је у припремању *Енциклопедије Југославије* (1955) и *Енциклопедије ликовних уметности* (1959). На универзитетима у Монреалу, Бечу, Паризу, Отави, Квебеку и Нансију одржавао је предавања о националној средњовековној уметности. Као велики познавалац и љубитељ средњовековне уметности 1975. године објавио је драгоцену дело *Српска књижевност у средњем веку*. За живота кретао се у највишим круговима домаће јавности, а писма које је размењивао са Светиславом Марићем, Савом Шумановићем, Растком Петровићем, Петром Коњовићем, Аницом Савић-Ребац, Васом Стајићем, Исидором Секулић, Милошем Црњанским, Тихомиром Остојићем и Марком Ристићем налазе се у рукописном одељењу Матице српске.

За своја дела добио је многобројне награде и признања. Српска академија наградила је збирке приповедака *Заљубљеници* и *Јутрења и бдења*, Коларчева задужбина роман *Трокошуљник*. Награду „Цвијета Зузорић“ добио је за роман *Пијана земља*. Одликован је Италијанским орденом са привременом повешћом, Холандским орденом IV реда, Данским орденом III реда, Легијом части IV реда, Пољским орденом Полонија реститута и најважније Орденом Светог Саве V, III и I реда; СБР 4, 915 – 917.

музејску поставку, колико је те године посетилаца било у музеју и његове предлоге за побољшање рада истог. Члан 7. напомиње да овај правилник има привремену вредност и да ће важити док на снагу не ступи Закон о музејима.¹⁸¹

Павлова наклоност ка *лепом* резултирала је отварањем Музеја савремене уметности 23. јула 1929. године у простору Конака кнегиње Љубице. Сама зграда Музеја била је оличење уметности. Подигнута је за време владавине кнеза Милоша Обреновића, 1838. године. Слична грађевина би се могла пронаћи у јужним деловима земље а грађена је такозваним „источњачким“ барокним стилем. У самом центру града, ова грађевина била је у *комшилуку* Саборне цркве и знаменитости Београда тог доба: касине, Возаревићеве књижаре и Београдског читалишта. Спољашњост Конака није заостајала за унутрашњости. Испред саме зграде налазио се енглески врт. Како, аутор текста Музеј кнеза Павла наводи да се у дворишту налази прелепи шадрван који је за време рата пренет у Бугарску из Ниша а затим враћен у престоницу.¹⁸² Само здање било је изузетно погодно за установу ове врсте. Главни хол се простирао дуж целог објекта а овалне собе биле су идеалне за музејске поставке. Међутим, да би се овакав простор искористио на прави начин било је потребно да кнез уз помоћ својих сарадника изврши преправке на згради. У Богојављанској улици број 14. годинама су биле смештене различите установе хуманитарног карактера. Услед година које је провела без улагања ова стара зграда је све више пропадала па је било потребно доста материјалних средстава у исту уложити. Да би ово старо здање послужило као галерија за дела савремене уметности кнез је уз своје сараднике увео централно грејање, поставио нов паркет и обновио водовод и електрично осветљење који су постојали од раније.

Унутрашњост самог здања и распоред уметнина били су пажљиво осмишљени. У приземљу своје место имали су искључиво радови југословенских уметника. Најоучљивији су свакако били радови из колекције *Видовдански храм* Ивана Мештровића. Оно што треба истаћи је да су сви уметнички радови из овог циклуса били обједињени и коначно доступни јавности. Због својих димензија и због места на које су били постављени сваком посетиоцу су били незаобилазни детаљ. Ова збирка бројала је 45 скулптура у гипсу, дрвету, мермеру и бронзи. Од тога било је 5 мраморних фигура. Једна у рељефу, једна у дрвету док су две биле бронзане.¹⁸³ У овој збирци своје место

¹⁸¹ АЈ, фонд 66 Министарство просвете Краљевине Југославије (даље Ф.66), 643-1068.

¹⁸² „Музеј кнеза Павла“, *Општинске новине*, 15.3.1930, 273-274.

¹⁸³ „Музеј принца Павла“, *Време*, 23.07.1929, 4.

су нашли и јунаци народних епских песама косовског циклуса кроз фигуре и рељефе. Мештровић је овековечио ликове Краљевић Марка, Милоша Обилића, Павла Орловића и Косовке девојке. Важнији радови циклуса *Видовдански храм* који су били презентовани на отварању били су: „Моја мајка“, „Мој отац“, „Роб“, „Сфинга“, „Сећање“, а рељеф главе краља Петра био је посебно истакнут.¹⁸⁴ Колико је Мештровић био цењен уметник на простору југословенске државе и колико га је поштовао сам кнез говори чињеница да је барем по једно његово дело било у свакој просторији.¹⁸⁵

Вајарски радови југословенских уметника били су изложени и на првом спрату Конака. Поред радова Ивана Мештровића своје место добили су следећи југословенски вајари: Ђока Јовановић са својом бронзаном бистом жене, затим Тома Роксандић и Сима Роксандић са бронзаном скулптуром дечака коју су новинари повезали са благом цртом његове личности.¹⁸⁶

Ни младим југословенским вајарима попут Сретена Стојановића, Франа Кршинића и Пере Палавичинија није ускраћена прилика да своје радове прикажу у престоници. На приземљу, лево од великог ходника своје место имали су радови старијих уметника који су обележили XIX век. Са четири уметничка дела од којих је један аутопортрет, две женске бисте и једна композиција представљен је Влахо Буковац. Стеван Алексић, Стева Тодоровић и Паја Јовановић били су заступљени су са по два уметничка рада док су Новак Радовић и Ђорђе Крстић имали су част да се по једно њихово дело нађе у новоотвореном музеју. Акварели Бете Вукановић, Миховила Крушлина, Боре Стевановића и Стјепана Бакотића оживели су ову просторију. Са супротне стране од великог хола нашла се соба која је била посвећена импресионистима. Међу њима најупечатљивији били су радови словеначке импресионистичке школе коју су чинили: Грохар, Јакопич, Весел, Цотич, Тратник, Вавпотич и Стернен. Како је извештавала београдска штампа: Српско – хрватска импресионистичка школа није уопште заостајала за својим колегама из Словеније.¹⁸⁷

Највећа сликарска имена нашла су се са својим радовима у овој соби са по једним или два рада. То су били незаобилазни уметници попут Надежде Петровић, Косте Миличевића, Драгомира Блишића, Владимира Бецића и Милана Миловановића.

¹⁸⁴ „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929,7.

¹⁸⁵ „Музеј принца Павла“, *Време*, 23.07.1929, 4.

¹⁸⁶ „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929,7; „Музеј кнеза Павла“, *Општинске новине*, 15.3.1930, 274.

¹⁸⁷ *Музеј кнеза Павла*, ур. Татјана Цвјетићанин, Београд 2009, 276.

Најмлађи сликари добили су „своју“ просторију у музеју, такође десно од хола. Петар Добровић се домаћој публици представио са две мртве природе из „сезанске епохе“ а Вељко Станојевић са два портрета. Јован Бијелић имао је прилике да прикаже свој рад са једним пејзажем попут Марина Тартаља који је изложио слику прелепог предела из јужне Француске. Попут својих младих колега Сава Шумановић и Миливоје Узелац и имали су прилике да изложе највећи број својих пејзажа. Живорад Настасијевић изложио је своје фреске док су се сликама портрета представили Зора Петровић и Иван Радовић. Своје место у овој сали нашли су и Моша Пијаде, Вилко Геџан, Игњат Јоб и Васа Поморишац. Сви ови млади уметници били су предвођени Бранком Поповићем који је приказао један пејзаж и аутопортрет.¹⁸⁸

Ни страни уметници нису били запостављени у Музеју савремене уметности. Иако је њихових радова било далеко мање они су били распоређени у не малом броју просторија на спрату велелепног здања. У ових седам соба били су заступљени енглески, француски, руски, италијански и румунски уметници. Како савременици истичу читава колекција дела страних уметника чинио је управо избор кнеза Павла. Њихове технике су биле многобројне и очаравајуће а служили су се акварелом, оловком, уљаним бојама, гвашом и пастелом.

Од страних уметника на првом месту били су заступљени енглески сликари. То не треба да чуди с обзиром на Павлово школовање у Лондону и пријатељства која је остварио са енглеским племићима. Британски уметници су свој утицај ширили преко шездесетак радова од којих су најбројнији били портрети и мртве природе. Најстарији од њих, Вотс се београдској публици представио портретом. Затим, Холвејев марински пејзаж, пејзаж Марка Фишера и дела импресионистичког правца Чарлса Кондера. У музеју су се наша и дела: Џона Лаверна, Хенрија Ламба, Пола Неша, Кловена, Мансона, Фишер-Праута, Вансоа, Бела, Вуда и најмлађег међу њима под именом Дункан Грант.¹⁸⁹ Можда највредније радове, према мишљењу кустоса Милана Кашанина, енглеских уметника представљали су акварели које су ови сликари довели до савршенства последњих година. Акварелима ових уметника су посвећене целе две просторије у музеју. Уметници који су се бавили овом врстом сликарства а њихова дела су се наша

¹⁸⁸ „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929,7; „Музеј кнеза Павла“, *Општинске новине*, 15.3.1930, 276; „Савремена југословенска уметност“, *Правда*, 6,7,8,9 јануар 1933, 29.

¹⁸⁹ „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929, 8.

на зидовима музеја били су: Сибил Волкер, Викаци, Линтот и Глен. Још су постављени и један цртеж Аугустуса Цона и два гваша Чарлса Симса.¹⁹⁰

Дела француских сликара красила су просторије Музеја. Свакако, најзначајнији био је акварел Камила Писара. Поред њега са својим делима били су заступљени са по једним платном сликари Жув и Скот. Већ поменута руска сликарка која је насликала портрет кнеза Божидара Карађорђевића који је и сам био сликар, путописац и човек изванредног уметничког осећања.¹⁹¹ Марија Башкирцова живела је у Француској па је у домаћим новинама поменута као француска сликарка.¹⁹² Иначе портрет припадника владајуће династије рађен је 1883. године у стилу школе Бастион – Лепаж, сивим тоном. Претпоставка савременика је да је портрет сликан управо на Монмартру, у Паризу.¹⁹³ Слика руске уметнице веродостојно осликава слободу кнежевог карактера, са чежњивим погледом у даљину са цигаретом у руци. Поред Башкирцове још тројица руских уметника својим вредним делима обогатили су музејску поставку. У истој просторији налазили су се једна биста девојке, сликара Харламова, пејзаж Волтонова и два портрета који је насликао Николај Куањецов.¹⁹⁴

Поред сликара Коркоса који је насликао поменути портрет Алексеја Карађорђевића италијанску уметност у овом музеју представљали су са по једним пејзажним пределом: Артуро Ночи, Алфредо Мулер и Бускаљоне. Портрет Алексеја Карађорђевића је имао важно место у Музеју. Налазио се у просторијама кустоса Кашанина. Од свих страних уметника румунски сликари су добили најмање места. Имали су два представника, сликаре Попескуа и Северина.¹⁹⁵

Радно време Музеја савремене уметности било је двократно. Посетиоци су могли да се упознају са његовом велелепном збирком сваки дан од уторка до недеље у периоду од 9 до 12 часова ујутру и у после подневним часовима од 14 до 18 часова.¹⁹⁶ Постојао је проблем са околним грађевинама, стамбеним зградама и кућама које су заклањале

¹⁹⁰ „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929, 8; „Музеј кнеза Павла“, *Општинске новине*, 15.3.1930, 277.

¹⁹¹ „Музеј принца Павла“, *Време*, 23.07.1929, 4.

¹⁹² „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929, 8; „Савремена југословенска уметност“, *Правда*, 6,7,8,9 јануар 1933, 29.

¹⁹³ „Музеј кнеза Павла“, *Општинске новине*, 15.3.1930, 275.

¹⁹⁴ „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929,8; „Музеј кнеза Павла“, *Општинске новине*, 15.3.1930, 277; „Савремена југословенска уметност“, *Правда*, 6,7,8,9 јануар 1933, 29.

¹⁹⁵ „Музеј савремене уметности“, *Политика*, 23.07.1929,8; „Савремена југословенска уметност“, *Правда*, 6,7,8,9 јануар 1933, 29.

¹⁹⁶ „Музеј принца Павла“, *Време*, 23.07.1929, 4.

видљивост саме зграде Музеја. Београдска општина се обавезала да експроприше нека имања и да плати зидање неких зграда да би исте биле окренуте ка музеју. На тај начин Музеј би постао центар тог краја који би добио назив Уметнички квартал.

Ту приказана уметничка дела било као својина самог кнеза или поклон истакнутих дародаваца представљала су пут ка модернизацији Београда и почетак раскида са патријархалном и конзервативном вароши. *Павлов музеј* је свој први успех забележио након шест дана од отварања када је у просторије галерије посетило преко хиљаду посетилаца.¹⁹⁷ За непуних годину Музеј је посетило преко 15 хиљада људи (према неким извештајима и 20 хиљада људи), што је за Београд била и те како респектабилна бројка.¹⁹⁸

На дан отварања све престоничке новине су сачиниле извештај о Музеју савремене уметности осим листа „Правда“ који је чланак о делима која су се налазила у Конаку кнегиње Љубице објавио неколико дана раније. Податак да није уприличена свечана церемонија уз присуство уважених званица речито говори о статусу институција културе у једној претежно аграрној земљи али понајвише о месту кнеза Павла у хијерархијској лествици Карађорђевића. Истина је да се отварање Музеја десило у време диктатуре када је био сужен круг окупљања. Сасвим обрнута ситуација је била приликом отварања Музеја кнеза Павла која се десила у време када је он био значајан политички чинилац. Свечаности су тада присуствовали намесници, председник владе Милан Стојадиновић са члановима владе, и председници народне скупштине и сената.¹⁹⁹

Оно што је још важније београдски листови су тада и неколико дана пред отварање извештавали о значају Музеја и делима која су се у њему налазила и просто утркивали у истицању доприноса самог кнеза намесника. Сама пропаганда је учинила своје јер је за само месец дана Музеј кнеза Павла посетило 50 хиљада људи док је Музеј савремене уметности за 12 месеци обишло од 15 до 20 хиљада људи. Имајући у виду да је кнез као намесник био значајна личност у европским оквирима о отварању Музеја известили су и француски лист „La republique“ и енглески „The time“. Када је Музеј савремене уметности почео са радом 1929. године морамо имати у виду да је кнез био без сталне адресе на којој је боравио, без јасно дефинисане дужности у дому

¹⁹⁷ „Посећивање музеја Кнеза Павла“, *Време*, 30.7.1929, 2.

¹⁹⁸ Р. Вучетић, *нав. дело*, 177.

¹⁹⁹ „Њ. Кр. Вис. Кнез Намесник отворио је Музеј“, *Правда*, 19.01.1936, 5.

Карађорђевића и подвлачимо да због тога медији нису били превише заинтересовани за ове његове активности.

Три недеље након свечаног отварања Музеја савремене уметности *Илустровани лист*, часопис који је излазио у Београду и био познат по мноштву фотографија, на уштрп писаног текста, објавио је слику кнеза Павла у војничкој униформи са сабљом, док је на читавој страни под називом *Из музеја кнеза Павла* објавио читав сет фотографија.²⁰⁰ Посебно наглашавамо да је читава јавност била свесна напора кнеза Павла да формира музејску колекцију у аграрној Србији те је и тада музеј називан по његовом имену.

Неопходност отварања оваквог музеја истакла је и стручна јавност. Чувена Марија Илић Агапова у тексту *Уметност и народ* истиче важност утицаја уметности на народ. Велики уметници попут сликара Рериха и песника Гија сматрали су да је *уметност најјаче средство које ће постепено повезати цело човечанство у једну заједницу*. Ауторка наводи да један народ мора проћи одређене фазе пре него што озбиљније почне да се бави уметношћу. Констатује да је *наш* народ вековима уназад био спречен да уметност посматра и проучава на прави начин услед бројних ратова и разарања насупрот средњем веку када је уметност ових простора цветала.²⁰¹

Оснивањем Музеја савремене уметности амбиције кнеза Павла нису завршене. Он је био свестан да се музејске збирке не могу састојати од случајних поклона већ је заједно са Миланом Кашанином радио на обogaћивању тих збирки. У том циљу вршен је откуп дела угледних уметника *Париске школе* као и откуп дела британских и немачких уметника. Наиме, у писму Милана Кашанина министру просвете, 10. маја 1930. године стајало је:

„Музеј, је несумњиво лепо почео, али му је потребно да се стално и по плану проширује и обogaћује, како би постао верна слика живе савремене уметности, југословенске и светске, у интересу уметничког васпитања нашег света и културног престижа на државне... уз радове свих најбољих југословенских уметника, музеј има и

²⁰⁰ „Из музеја кнеза Павла“, *Илустровани лист*, бр.32, 11.8.1929, 16.

На целој страни објављено је осам фотографија: 1) Хол на спрату, са фигуром Милоша Обилића од Ивана Мештровића, 2) Хол у приземљу, са каријатидама и удовицама од И. Мештровића, 3) Фигура младе жене од Томе Росандића, 4) Изглед Музеја са северо – истока, 5) Слике из колекције Њ.Вис. Кнеза Павла, 6) „Сећање“ од Ивана Мештровића, 7) Сала словеначких сликара и радова г. Ивана Мештровића, 8) Сала српско – хрватских сликара и „Удовица са дететом“ од г. Мештровића.

²⁰¹ „Уметност и народ“, *Општинске новине*, 15.3.1930, 278-279.

колекције иностраних, међу којима се истиче збирка енглеских и руских сликара. Оно чега музеј нема то су дела то су дела француских уметника, а они данас, неспорно, носе првенство у свету“.²⁰²

Захваљујући активностима кнеза Павла стално су повећавана буџетска средства за откуп али и добровољни прилози. Управо након овог писма Милана Кашанина у коме је тражио између 120.000 и 150.000 француских франака отишао је лета 1930. године у Париз, са мањом свотом новца од 90.000 франака, са циљем да прибави око двадесет дела за Музеј савремене уметности. На основу писма директора музеја од 18. маја 1930. године министру просвете приметно је да је буџет премашен. Кашанин истиче имена уметника париске школе чији су радови припремљени да красе зидове Музеја: Отон Фриеза, Морис де Вламенко, Константин Терешкович, Морис Утрил, Моис Кислинг, Кес ван Донген, Сузан Валадон, Раул Дифиј, Морис Бријаншон, Ив Аликс, Марко Шагал, Амеде Модилјани, Вилхелм Уде, Шарл- Жорж Диферн, Андре Дерен, Едуар Вијар и Андре Фавориј.²⁰³

Велики труд како кнеза Павла тако и његових сарадника резултирао је сталним обновама музејске поставке. Годину дана након свечаног отварања Музеј савремене уметности постао је богатији за велику збирку слика француских модерних уметника који су припадали правцу футуризма, фовизма и експресионизма.²⁰⁴

<i>Слика</i>	<i>Слика</i>
Отон Фриез	Тераса
Отон Фриез	Цвеће
Ван Доген	Портрет
Фавори	Акт у природи
Морис Вламенк	Цвеће
Морис Вламенк	Пејзаж у снегу
Морис Утрило	Улица
Сузана Валадон	Цвеће у вази
Марк Шагал	Пред избором
Нислинг	Девојка

²⁰² АЈ, Ф. 66 - 321- 540.

²⁰³ АЈ, Ф. 66 - 321- 540.

²⁰⁴ „Модерни француски сликари у Музеју савремене уметности у Београду“, *Време*, 14.09.1930, 3.

Раул Дифи	Ривијера
Терешковић	Пејзаж
Терешковић	Жена са шеширом
Морис Дифрен	Стари филозоф
Андре Дерен	Цртеж
Камиј Писаро	Акварел
Жан-Едуар Вијар	Пастел
Удо	-
Ив Аликс	-
Бриакшон	-

*Табела3: Списак уметничких дела француске модерне уметности која су септембра 1930. године обогатиле колекцију уметнина Музеја савремене уметности.²⁰⁵

Поред становника престонице који су били очарани новоотвореном галеријом њена лепота није измакла ни страним посетиоцима и стручњацима. Наиме, Београд је поводом откривања Споменика Захвалности Француској посетио француски уметнички критичар, Гастон Пулен. Поред детаљног приручника о томе које уметнине један посетилац може видети у *Павловој галерији*, који је француски критичар издао за париски лист *Comedia*, као специјални аташе Луксембуршког музеја у Паризу Пулен је истакао: „Музеј Кнеза Павла је недавно основан, и стварно је за Београд оно што је Луксембуршки музеј за Париз“.²⁰⁶

Своју љубав према уметношћу кнез је исказивао на само оснивањем Музеја већ је био редован гост изложби у Београду. Једна таква изложба отворена је у павиљону „Цвијете Зузорић“ 1. априла 1931. године. Његова дужност је управо била да отвори прву изложбу немачке савремене уметности. Овом изложбом требало је истаћи важну културну сарадњу двеју земаља. Кнез је са супругом и принцезом Марином стигао на Калемегдан тачно у 11 часова. У њиховој пратњи био је и пуковник Погачник. На самом улазу у Павиљон кнеза и његову пратњу дочекао је немачки посланик фон Хасел, са својом супругом, кнез Гинтер од Шенбург – Валденбурга који је био председник немачког уметничког друштва које је организовало саму изложбу и аранжер изложбе господин Алфред Кун. Очекивано, Олга, Марина и Павле имали су почасна места у

²⁰⁵ „Модерни француски сликари у Музеју савремене уметности у Београду“, *Време*, 14.09.1930, 3-4.

²⁰⁶ „Музеј принца Павла – Уметничке идеје Њ. Кр. В. Кнеза Павла“, *Време*, 29.1.1931, 3.

првом реду. Поред њих у првом реду место је имао и министар просвете Божидар Максимовић.²⁰⁷

Фон Хасел је први изашао пред микрофон и поздравио све присутне затим се захвалио посебно кнез на његовој стручној помоћи око организације изложбе, затим југословенској влади, југословенском посланству у Берлину, министру просвете, министру спољних послова, Удружењу „Цвијета Зузорић“. На крају свог говора изразио је жељу да изложба доживи велики успех. По завршетку излагања Хасел је пришао је Павлу Карађорђевићу са којим се срдечно руковао. Након овог говора, министар просвете је имао прилику да се обрати присутнима. Он је истакао значај одржавања оваквих изложби и као циљ културно повезивање два народа.

За крај свечане церемоније пред публику је стао кнез Шенбург – Валденбург. Он је изразио жељу за једном изложбом југословенске савремене уметности у Берлину потенцирајући културну размену двеју земаља и за крај позвао кнеза Павла да отвори изложбу. Он је заједно са министром просвете пришао микрофону и са неколико пригодних речи прогласио изложбу отвореном. Затим је у пратњи супруге и њене сестре са Хаселом и Куном, наредних 45 минута разгледао најважније експонате. Поред југословенског врха на отварању изложбе нашли су се и француски посланик Дар, италијански посланик Гали, пољски посланик Бабински, аргентински посланик Кондуоти, аустријски Пленис, турски Хајдарбеј и грчки Мелас.²⁰⁸

Музеј је често своју колекцију допуњавао како делима иностраних уметника тако и величанственим делима домаћих сликара. Новитети у музеју били су пропраћени и од стране београдских новинара те су тако извештавали да је септембра 1931. године у Музеј стигла слика под називом *После купања*, француског сликара Едгара Дега. Под утиском са изложбе немачке савремене уметности кнез Павле је за свој музеј поручио дела немачких уметника: *Сећање на бал* Ловиса Коринта и *Мртву природу* Карла Хофера. Поред тројице страних уметника у сету нових слика нашле су се и: *Ентеријер* и *Сликарев атеље* Марка Челебоновића, *Мртва природа* и *Предео* Стојана Аралице, *Виртуоскиња* и *Предео* Миливоја Узелца, још један *Сликарев атеље* Марина Тартаље и *Село у снегу* Ивана Радовића.²⁰⁹

²⁰⁷ „Њ.В. Кнез Павле отвара изложбу савремене немачке уметности“, *Време*, 2.4.1931, 1.

²⁰⁸ „Њ.В. Кнез Павле отвара изложбу савремене немачке уметности“, *Време*, 2.4.1931, 1.

²⁰⁹ „Музеј Њ. В. Кеза Павла допуњен је неколиким сликама страних и домаћих мајстора велике вредности“, *Време*, 14.9.1931,7.

Како се музејска поставка ширила делима уметника из целе Европе кнез је ширио своје контакте у иностранству те је на ред дошла колекција уметнина холандске савремене уметности. Колико је утицајна и богата била холандска уметност сведоче и новински натписи који су само отварање најављивали данима, чак и месецима унапред.²¹⁰ Захваљујући одбору у Холандији који је уз помоћ пријатеља и сарадника прикупио новац, Холањанину Меренсу и Бошку Христићу, посланику у Хагу, музејска поставка Музеја савремене уметности на Варош – капији обogaћена је октобра 1931. за једну врло вредну колекцију од 42 слике холандских уметника. Збирка која је *стигла* у Београд састојала се од изузетних дела Ван Гога, Дејсцелхофа, Слојтерса, Ферстера и других. Отварање изложбе било је заказано за 3. октобар у 11 часова. Гости су салу музеја испунили непосредно пред изложбу.²¹¹

Принц Павле у друштву таста грчког принца Николе, такође великог познаваоца уметности, у пратњи генерала Пекића, министра Бошка Христића и Милана Кашанина био је у свечаној сали Музеја. Први је говор одржао Меренс који је напоменуо важност и значај холандских сликара XV, XVI и XVII века који су утицали на светску уметност. Истакао је и ренесансу холандских сликара крајем XIX века. За крај, захвалио се Павлу који је за њим одржао пригодан говор.²¹²

„Господине,

Са живим узбуђењем захваљујем не само у име Музеја модерне уметности већ и у име свију пријатеља уметности у Југославији на сјајној колекцији која украшује ове збирке.

Племенита и великодушна мисао, изврсни укус који је доминирао избором ових слика иду право у срце и могу вас уверити да нећемо заборавити ни гест ни дар.

²¹⁰ „Музеј принца Павла добија колекцију слика савремених холандских сликара“, *Време*, 2.10.1931, 4.

²¹¹ Међу званицама нашли су се: министар просвете Божа Максимовић, министар трговине и индустрије др Коста Кумануди, министар двора Бошко Јефтић, помоћник министра спољних послова Лујо Бакотић, професор на Универзитету др Славко Шећеров чланови дипломатског хора: Пелегринети, Папинуције, енглески посланик Хендерсон, амерички посланик Принс, чехословачки посланик Флидер са супругом, аргентински посланик Кандидати; чланови Академије наука: Богдан Поповић, Бранко Поповић, др Миодраг Ибровац и Александар Белић, и незаобилазни уметници и књижевници: Ана Маринковић, Љуба Ивановић, Урош Предић, Јован Дучић, др Светислав Стефановић, Христа Ђорђевић, Илија Новаковић, Риста Одавић, Лепосава Петковић, Љуба Ивановић, Миле Павловић, Миодраг Петровић, Нино Бартуловић, Милош Ђурић, Вељко Петровић, Стеван Христић и други.

²¹² „Музеј принца Павла добија колекцију слика савремених холандских сликара“, *Време*, 2.10.1931, 4.; „Отварање изложбе модерних холандских сликара у Музеју Принца Павла“, *Београдске општинске новине*, 15.10.1931, 1355-1356.

Ви долазите, господине, из једне земље која је колевка уљаног сликарства и где је велико сликарство непрекидно од Ван Дајка до наших дана. Ова земља, на против, видела је своју уметничку културу како се стеже још XV века перипетијама историје. Уметничка блага, произведена и с тешком муком прикупљена у току целог једног века, од поновног ослобођења ове државе, растурина су им и уништена за време великог рата. Овај мали музеј, коме је тек две године, скромни је зачетак збирке коју сте ви обогатили доприносећи томе великодушно.

*Примите, Господине, топлу захвалност целог народа и будите њен тумач код одбора, који вам је помогао да извршите тако племенити задатак*²¹³

Сама изложба изазвала је велику пажњу београдске јавности имајући у виду да је окупила представнике политичког, културног и уметничког слоја друштва.

Домаћим ауторима била је велика част да се неко од њихових дела нађе у просторијама Музеја савремене уметности. Кнез Павле је маја 1932. поновио своју колекцију уметнина радовима југословенских уметника. Породица сликара Јура Планчића са острва Хвара, даровала је Павловој галерији две његове можда највредније слике: *Композицију* и *Мртву природу*. Сликари Јован Бијелић понов је обогатио збирку са две слике: *Портрет* и *Пејзаж Сарајева*. Затим, сликар Иван Радовић се београдској публици представио са такође два дела, а Никола Мартиноски је поставку обогатио својим делом *Жене за столом*.²¹⁴

Међутим, сам кнез није увек успевао да уметници које је ценио дарују своја дела музеју. Наиме, цењени сликар Милан Коњовић, је у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ у међуратном периоду одржао три самосталне изложбе. Прва у низу била је 1932. године. Помпезно је отворена од стране Милана Кашанина а предговор каталога је саставио књижевник Морис Беџ. На овој изложби нашао се Коњовићев рад од претходне четири године које је провео Паризу, Далмацији и Сомбору. Самостална изложба састојала се уља на платну која су обележила његову каријеру. Како су истакнути уметници, књижевници и критичари, попут Растка Петровића, истицали његову везаност за Париз, Кашанин је у образложењу био умеренији. Напомиње да је... *култура г. Коњовића француска, париска али да он њој не подлеже, него се њоме*

²¹³ „Отварање изложбе модерних холандских сликара у Музеју Принца Павла“, *Београдске општинске новине*, 15.10.1931, 1355-1356; „Предаја колекције холандских савремених сликара Музеју савремене уметности“, *Време*, 4.10.1931, 4.

²¹⁴ „Нове слике домаћих мајстора у Музеју Кнеза Павла“, *Време*, 6.5.1932, 5.

користи“ његову личност описује као ону која „... је из себе израсла, очувана, довољно снажна и поносита да би се савила до имитовања ма ког уметника“ а када га је упоредио са осталим уметницима наглашава да се... на Коњовићу најмање осећају француски утицаји.²¹⁵ Дела која су покупила највеће аплаузе и дивљења била су: *Мој атеље* (1931-1932), *Цвеће* (слика која је настала између 1929. и 1932.), *Чемпреси и маслине* (1932), серија слика *Из Далмације* (1932) као и многобројне *Мртве природе* (1931-1932). Изложба је оцењена као веома успешна с обзиром на то да је купљено десет уметничких дела. Милан Кашанин који је о изложби и самом раду Милана Коњовића имао само речи хвале очекивао је да ће он поклонити три дела за Музеј савремене уметности што је уметник одбио па су односи краткотрајно нарушени.²¹⁶

Још једна изложба 1932. отворена је под Павловим покровитељством. Од 10. до 28. децембра одржана је Југословенска изложба у Бриселу. Отварању изложбе у шест сала *Palas des Beaux Arts* поред белгијског краљевског брачног пара присуствовало је око 500 званица. О успеху изложбе сведочио је податак да је у белгијским листовима изашло око шездесет критика на изложбу. А упркос томе и делима Ивана Мештровића и Томе Росандића која су упоређена са скулптурама истакнутих уметника Родена и Бурдела продато је само пет радова.²¹⁷

Колико је сам кнез био поштован у уметничким круговима сведочи чињеница да је изузетно често отварао изложбе. Тако је у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ Изложбу савремене француске уметности, 11. децембра 1932. са 193 рада и 126 представљених уметника, отворио као њен покровитељ и из своје личне збирке уступио три рада која су одговарала овој тематици. У сарадњи са француским „Удружењем за ширење и размену уметничких дела“ уметничко удружење „Цвијета Зузорић“ организовало је како преносе дневне новине праву манифестацију југословенско-француских односа којој је присуствовала група значајних званица.²¹⁸

²¹⁵ Татјана М. Савић, „Самосталне изложбе Милана Коњовића у Уметничком павиљону 'Цвијета Зузорић' у Београду између два светска рата“, *Годишњак града Београда*, Београд 2014-2015, 141-142.

²¹⁶ *Исто*, 144.

²¹⁷ Радина Вучетић, *нав. дело*, 76.

²¹⁸ Међу гостима на изложби француског савременог сликарства нашли су се страни делегати: италијански министар Гали, немачки министар Дифур – Феронс, белгијски министар Ромре де Вишве, шпански посланик Торихос, чехословачки посланик Флидер, пољски посланик Шварцбург – Гинтер, аустријски министар Пленис, дански посланик Биеринг, румунски посланик Гуранеску, аргентински посланик Кандиоти, албански посланик Фицо; сам друштвени и државни врх престонице: министар спољних послова Л. Бакотић, дворска дама Олга Лозанић, председник Академије наука Б. Гавриловић, универзитетски професори С. Станојевић, Ђ. Ђорђевић и Д. Аранђеловић, шеф Централног пресбирора

Интересантан је податак да је у друштву кнеза Павла, кнегиње Олге и принцезе Елизабете као почасни гост дошао и Павлов будући колега – намесник, тадашњи министар просвете, Раденко Станковић.²¹⁹ Својим говорима ову манифестацију су увеличали поред Раденка Станковића који је навео важност југословенско – француског пријатељства и француски министар Најжер који је поздравио културну делатност кнеза Павла Карађорђевића и Уметничког павиљона „Цвијета Зузорић“ а за крај величанствени говор којим је прогласио изложбу отвореном одржао је кнез Павле након кога је у пратњи своје супруге, потпредседнице удружења “Цвијета Зузорић“ и француских представника Најжера и Откера обишао изложбу.²²⁰

„Захваљујем се Вашој Екселенцији на љубазним речима; речима и сувише благонаклоним према мени.

Мило ми је што могу, поред Ваше Екселенције, да поздравим и једног представника уметника Француске у лицу г. Откера, који се није устручавао да предузме један велики пут да би присуствовао отварању ове излобе, којој је толико допринео. Полажем на то да му изразим нашу захвалност на његовој драгоцености сарадњи.

Одавна је била наша велика жеља да видимо једну изложбу француске уметности у Београду. Та жеља је најзад испуњена, и ми вам се на томе срдечно захваљујемо.

Немам претензију да говорим о француској уметности. Сликама и скулптурама које украшавају ове сале нису потребни коментари: оне говоре саме собом.

Узећу слободу, међутим, да привучем Вашу пажњу на једну исто тако фрапантну као и очевидну чињеницу: славна француска уметничка традиција непрекидна је од давнашњих векова. Француска катедрала, Француска великих средњовековних вајара, Француска Пусенова још живе.

Мислим да ни у чему не претерујем кад кажем да је од краја века Париз постао уметничка престоница света. И данас из њега потичу сви значајни покрети на пољу

Теофило Ђуровић, бивши министри Ч. Михајловић, Л. Мирковић; као и велики број уметника на челу са руским уметником и књижевником Маљавином.

²¹⁹ Р. Вучетић, *нав. дело*, 66.

²²⁰ „Њ.В. Кнез Павле отворио је јуче изложбу савремене француске уметности“, *Време*, 12.12.1932, 3.

уметности. Искористимо са захвалношћу прилику која нам се даје да се дивимо тој богатој жетви, која нам је дошла из једне пријатељске и савезничке земље.

*Са особитим задовољством изјављујем да је отворена ова лепа изложба.*²²¹

Да је кнеза поред уметности интересовао и целокупан културни живот указује да је са својим рођацима био редован гост на Данима књиге (претеча Сајма књига). Он и његова супруга Олга су на Првим данима књиге, јануара 1932. на књижевна дела потрошили 2668 динара.²²²

Савременици су често поредили Музеј савремене уметности са музејима који су имали много дужу традицију: Народни музеј и Етнографски музеј. Иако је персонал два поменута музеја био и шестодупло бројнији док је Павлов музеј бројао свега једног кустоса и његовог помоћника, галерија је из године у годину бележила вртоглав успех. Иако је само неколико година након отварања музеја музејска поставка редовно обогаћивана, кустос Музеја Милан Кашанин забележио је да поред велике посећености галерије, исту заобилазе студенти и млади што истиче као несвакидашње. Током 1932. музејска зграда у Богојављанској улици постала је мала и тесна за сва уметничка дела која су пристигла претходне године а било их је око педесет. У сарадњи са својим најближим сарадником, Миланом Кашанином, кнез је размишљао о премештању музејске колекције у други простор.²²³

<i>Уметник</i>	<i>Уметничко дело</i>
Емануел Видовић	У селу рибара
Михајло С. Петров	Снег на Чубури
Матеја Јамо	Коло
Матеј Стернен	Жена с писмом
Р. Јакович	Сеоба
Р. Јакович	Сејач
Петар Добровић	Куће у предграђу
Петар Добровић	Јадрански пејзаж
Коста Миличевић	Пејзаж
Бета Вукановић	Брање шљива

²²¹ „Њ.В. Кнез Павле отворио је јуче изложбу савремене француске уметности“, *Време*, 12.12.1932, 3.

²²² Радина Вучетић, *Нав. дело*, 93.

²²³ „Музеј савремене уметности у прошлој години“, *Правда*, 26.1.1933, 7.

Кун Андрејевић	Аутопортрет
Марино Тартаља	Глава
Иван Табаковић	Мртва природа
Игњат Јоб	Младо вино
Игњат Јоб	За бербе
Иван Радовић	Нага девојка
Иван Радовић	Из Карађорђевог парка
Иван Радовић	На бунару
Иван Радовић	На плажи
Јуре Планчић	Мртва природа
Јуре Планчић	На одмарању
Јуре Планчић	Цвеће
Јован Бијелић	Сарајево
Јован Бијелић	Дама у црвеном
Јован Бијелић	Мртва природа
Јован Бијелић	Пејзаж
Мило Милуновић	Женска глава
Мило Милуновић	Рибе
Мило Милуновић	Мртва природа са виолином
Мило Милуновић	Портрет
Миливој Узелац	Црни друм
Марко Челебовић	Цвеће
Камило Ружичка	Рибарка
Милан Коњовић	Атеља
Тома Росандић	Молитва у бронзаном рељефу
Франо Кршинић	Одмарање
Сретен Стојановић	Одмор
Тер Мелан	Овце
Тер Мелан	У пољу
Дифрено	Георгине
Б. Слојтер	Рибари
Ј. Бакер	Пејзаж

Акеринг	Пејзаж
В. Штелник	Овце
Н. Рерих	14 слика

Табела 4: Уметнине које је Музеј савремене уметности набавио током 1932. године.²²⁴

У релативно кратком временском периоду Музеј је обогатио своје збирке за 443 слике и 58 скулптура. Из акта Министарства просвете од 8. априла 1933. године сазнајемо да је 224 слике и 5 скулптура даровао сам кнез Павле. Поред прикупљања дела страних уметника нема сумње да је Павле Карађорђевић намеравао да се посвети и популарисању дела из националне културе у првом реду благу из манастирских и црквених ризница која осликавају српску средњовековну уметност.²²⁵

Успешна изложба холандских уметника из 1931. године остала је урезана дубоко у сећању како београдског грађанства тако и самог кнеза и његових сарадника. У наредним годинама у намери да разноврсну колекцију усаврше кнез је инсистирао да поред југословенских уметника у његовом музеју буду заступљени радови европских мајстора како би музеј окупирао пажњу странаца који би посетили престоницу. Лета 1934. године у Музеј стигла је колекција уметнина белгијских сликара, скулптора и гравира. Белгијско удружење пријатеља уметности „Савремена уметност“ из Антверпена је за Музеј савремене уметности послало збирку од око 40 радова. Радови који су стигли за Београд представљали су најбоље белгијске савремене уметнике: Стевенса, Перменкеа, Еснора, Тајнгита, Јесперса, Георга Минса и Смитса. Поред уметничких дела музејска поставка обogaћена је са 10 књига луксузног издања.²²⁶ Како су савременици оцењивали овај Музеј је обиловао квалитетом и представљао сам врх културе у Београду.

²²⁴ „Музеј савремене уметности у прошлој години“, *Правда*, 26.1.1933, 7.

²²⁵ *Музеј кнеза Павла*, ур. Татјана Цвјетићанин, Београд 2009, 30-33.

²²⁶ „Белгијски сликари у Музеју савремене уметности“, *Правда*, 24.7.1934, 3-4.

6. 2. Шеф свих музеја у Краљевини Југославији

Успех који је остварио кнез Павле у реализацији идеје утемељења Музеја савремене уметности као и чињеница да је Београду као престоници југословенске државе био потребан репрезентативни музеј свакако су уобличио идеју краља Александра да 1933. године нови музеј буде смештен у згради Новог двора у Улици краља Милана.²²⁷ Године 1934, 14. марта Министарство просвете донело је акт према којем је формирана комисија са задатком да проучи сва питања у вези преуређења зграде Новог двора у музејску установу. Комисију су чинили др Раденко Станковић, потоњи намесник као председник, док су остали чланови били: др Владимир Петковић, управник музеја и редовни професор Универзитета, Вељко Петровић, шеф Одсека за уметност и књижевност, др Милан Кашанин, вршилац дужности управника Музеја савремене уметности и Драгиша Брашован, истакнути архитекта. Задатак комисије био је да сачини целокупан план и програм радова, за све потребне преправке и адаптације. Њихов задатак био је и да поставе рокове за извршење, да обаве потребну селидбу и да израде распоред уметничких предмета по просторијама нове зграде.²²⁸ Нема сумње да се имајући у виду стручност самих чланова Комисије, озбиљно рачунало на адаптацију простора у складу са музеолошким нормама онога времена.

Ова зграда је раније коришћена искључиво за потребе краљевске породице а да би се у њој створио нови музеј морала је да претрпи извесне промене. Када је краљ Александар себи и својој породици саградио нови комплекс на Дедињу, Стари двор је остао празан. С обзиром на то да је Павле имао жељу да Музеј савремене уметности обогати делима из ранијих епоха његов брат је одлучио да се зграда Новог двора претвори у Народни музеј где би се нашла дела из Народног музеја и Музеја савремене уметности и да се тако предмети из свих збирки и колекција без обзира на време настанка нађу под окриљем јединственог музеја.

Међутим, овим је за кратко отворено питање становања Павла и чланова његове породице, који су отпутовали у иностранство сматрајући да немају одговарајућу кућу. Павле и Олга су незамеривши краљу овај поступак отишли са децом на Бохињ. Ипак,

²²⁷ „Пред отварање Музеја кнеза Павла“, *Политика*, 1936, 5.

²²⁸ АЈ, Ф. 66- 521- 541.

односи су се потпуно вратили на старо када је краљевски пар лето провео код рођака и том приликом краљ је обећао да ће се близу Дедиња саградити нови дворски комплекс за кнеза и кнегињу.

Циљ отварања јединственог музеја био је управо тај да се културно благо једног народа, расуто по читавој Краљевини, нађе у једној установи. Нови двор који је у циљу уметничког и научног напретка свог народа уступио краљ Александар требало је под контролом кнеза Павла да ради под називом Краљевски музеј уметности и археологије. Приликом отварања једне у низу изложби Уметничког павиљона „Цвијета Зузорић“, министар просвете др Илија Шуменковић напоменуо је важност *спајања* уметничких радова у једној установи и улогу кнеза Павла у грађењу културне свести *југословенског* народа кроз Музеј савремене уметности.²²⁹

²²⁹ „Њ. В. Краљ покљонио је Нови двор за краљевски музеј уметности и археологије“, *Београдске општинске новине*, 6.6.1934, 469-470.

7. Марсеј 1934. године

Још од 1918. године односно од оснивања Краљевине СХС било је јасно да нова држава није хомогена ни у једном погледу. Верска и национална припадност становника била је различита, а границе које су утврђене тог 1. децембра нису признавале суседне државе које су отворено желеле делове њене територије. Такође разлике у економском и привредном погледу само су продубљивале неслагања. Када се томе дода и замршена спољнополитичка ситуација и место Југославије у *Версајском* систему држава, као и нарастајућа опасност од Италије и Немачке јасно је да владарева позиција није била ни мало лагодна. *Непријатељи* југословенског краља само су се множили, а увођењем диктатуре њихов број се нагло повећао. Многи су отишли у иностранство кујући план за повратак у Југославију и уклањање краља. Иако је и пре поласка у Француску било речи о безбедности, краљ није хтео да одложи пут те је октобра 1934. године, отишао до манастира Савина на територији Зетске бановине. На пут који је требало да представља само успутну станицу до Француске, краљ није ишао сам. Пошао је у друштву своје супруге, југословенске краљице Марије, брата Павла и његове супруге Олге. Два брачна пара су 6. октобра стигли у манастир Савина у бококоторском заливу.²³⁰ Када је краљ кренуо пут Марсеја разарачем Дубровник, његов брат Павле се заједно са својом супругом и супругом свога брата вратио у престоницу.

Циљ овог путовања југословенског краља није био Марсеј, већ Париз. Међутим он је изразио жељу да положи цвеће на споменик и посети место одакле су француски борци кренули на пут до Солунског фронта у помоћ тада војницима Краљевине Србије. Ток кобног 9. октобра у 15 и 30 часова краљев брод Дубровник пристигао је у марсејску луку. Како се брод приближавао тако су се чули поздрави са двадесет једним пуцњем из топа.²³¹ Догађаји који су претходили као и чин самог атентата описани су до детаља у штампи а такође постоји и филмски запис.

Краља је дочекао министар Пиетри. Он је са маршалом Димитријевићем изашао на палубу обучен у адмиралску униформу са лентом легије части преко груди. Двадесет минута након укрцавања краљ је са Јефтићем, Димитријевићем и Пијетријем изашао са

²³⁰ Даница Чоловић, Срђан Чоловић, *Марија Карађорђевић краљица-мајка*, Београд 2001, 74.

²³¹ „Краљ Александар I погинуо је јуче по подне у Марсеју као жртва злочиначког атентата“, *Политика*, 10.10.1934, 3.

брода. На пристаништу се видела непрегледна маса људи који су, чини се, дошли да поздраве краља Александра. Када је у име председника Леброна, министар спољних послова Луј Барту дочекао краља одржао је и пригодан кратки говор. Све време у позадини чула се химна. Након поздрава југословенских и француских државника, краљ, Барту и генерал Жорж сели су у луксузни отворен аутомобил док су, у другом аутомобилу иза њих, били Јефтић, Спалајковић и Пиетри. У трећим колима било је француски посланик у Београду, Нажијар.²³²

Ова свечана поворка кренула је из пристаништа авенијом Канебијер ка споменику „Паоли д' Оријан“, и није одмакла од луке када се наједном, у 16 часова и 15 минута, чуло више пуцања из пиштоља. Како овакве ситуације изазивају панику, није изостала ни овог пута. Зачуло се: - *Атентат!* – *Убица!* – *Краљ је погођен!* – *Барту је мртав!* – *Генерал Жорж убијен!* Испред марсејске берзе, у аутомобилу се налазио рањени краљ крв је текла на све стране. Министар Јефтић је покушавао да га одржи у животу причајући са њим. Краљу није могла бити пружена адекватна помоћ, само је одведен у префектов кабинет. Кабинет је претворен у болничку собу где су професори марсејског факултета, безуспешно покушавали да спасу живот краљу. Нажалост, могли су само да констатују смрт тачно пола сата након што је први хитац испален. Атентатор, који је код себе имао лажни пасош насловљен на име Петар Клемен, убијен је непосредно након атентата кад му је пришао пуковник који га је сабљом ударио по глави. Док је падао близу краљевих кола, шофер је пуцао у атентатора који је наставио да испалује хитце у масу.²³³

На министрима, Јефтићу и Спалајковићу, била је тешка дужност да о овом догађају обавесте Београд. Када су обавештени председник владе Никола Узуновић и маршал двора Димитријевић вест о смрти брата добио је и кнез Павле. Једина мисао обавештених је била да се престолонаследник доведе из Лондона у Београд како би по уставу могао да наследи оца. Док су изјаве саучешћа пристизале са свих страна краљица Марија је преко Лиона пристизала у Марсеј. Приликом доласка краља Петра II Карађорђевића и краљице Марије Карађорђевић, на перону су их дочекали кнез Павле и кнегиња Олга који су се поздравили са дворским дамама и генералима, а затим је кнез Павле у пратњи краљевог првог ађутанта Јечменића пришао почасној чети и поздравио

²³² „Краљ Александар I погинуо је јуче по подне у Марсеју као жртва злочиначког атентата“, *Политика*, 10.10.1934, 3.

²³³ „Краљ Александар I погинуо је јуче по подне у Марсеју као жртва злочиначког атентата“, *Политика*, 10.10.1934, 4.

се са председником владе и указао почаст патријарху Варнави, који му је исказао саучешће, да би потом извршио смотру почасне чете. Након изласка краља Петра из вагона, кнез Павле прилази поздрављајући младог краља, што је учинила и његова супруга.

Ако би се живот кнеза Павла делио на две целине, атентат у Марсеју би представљао прекретницу. Од *брата од стрица* краља Александра кога је јавност упознала само као фигуру без икакве функције преко ноћи постао је најважнија фигура у држави. Дан након немилог догађаја у Француској, београдске новине су цело издање посветиле краљу. До детаља је описано убиство, представљени су будући намесници изјаве жалости и живот преминулог краља.

У самој Југославији његове дужности су до 1934. биле више церемонијалног карактера као на пример присуство баловима који су сваке године децембра месеца приређивали официри Београдског гарнизона.²³⁴ Приликом посете чланова краљевских породица готово увек су дужности домаћина делили кнез и краљ.²³⁵

²³⁴ Исто, 143.

²³⁵ Тако је било приликом посете јапанског принца и принцезе који су били на свадбеном путовању по Европи. *Политика*, 4.1.1931.

8. Уметничка душа бачена у ковитлац политичког живота

Након трагичног убиства у Марсеју, преминули југословенски краљ није имао адекватног наследника. Његов најстарији син Петар имао је свега једанаест година. До његовог пунолетства Краљевином је требало да влада Намесништво које је претходно одредио његов отац неком врстом тестаментa. За намеснике је одредио: Ива Перовића, бана Савске бановине, Раденка Станковића, професора на Медицинском факултету у Београду и кнеза Павла Карађорђевића, најближег сродника малолетног Петра.

Део тог својеврсног тестаментa представљен је у дневном листу *Политика*, а писан је почетком 1934. године, јануара месеца на Бледу:

По слободној вољи и Своме најбољем уверењу да овим служим најбоље интересима моје миле отаџбине, Краљевине Југославије, Мога драгог Народа као и Мога Краљевског Дома.

Ја, на основу члана 42 Устава Краљевине Југославије, одређујем да за случај да Наследник Престола из узрока набројаних у члану 41 Устава не може да врши Краљевску власт – Намесничку власт врши:

- 1) Њ.К.В. Кнез Павле Карађорђевић.*
- 2) Др Раденко Станковић, сенатор и Министар просвете.*
- 3) Др Иво Н. Перовић, бан Савске бановине.*

Као заменика за Кнеза Павла одређујем арм. генерала Војислава Томића, команданта Београда.

Као заменика за др Раденка Станковића одређујем: Јову Бањанина, сенатора.

Као заменика др Перовића одређујем: др Зеца, сенатора.

Овај акт написао сам и потписао својеручно у 2 оригинална примерка од којих ће један чувати Њ.В. Краљица а други Председник Мин. савета.

Ова два примерка овога акта ковертована су и запечаћена су Мојим печатом.

*Александар Карађорђевић Краљ Југославије.*²³⁶

Чим су чаршијом почеле да се промаљају приче о намесништву кнеза Павла тако су новински ступци почели да се пуне хвалоспевима о њему. Пре октобра 1934. његова личност је била готово неприметна или се пак о њему могла наћи покоја негативна реч чини се, због његове ратничке вештине. О том контрасту сведочи чланак „Личност намесника Њ. В. Кнеза Павла“ који обилује подацима о блиском односу два брата. У чланку се напомиње да је почивши краљ безрезервно веровао свом брату тако што га је постављао на највише функције као што је на пример положај председника Српског друштва Црвеног крста.²³⁷ Међутим, реална слика по свему судећи годинама уназад није била таква. Тестаментом краља Александра именована су тројица намесника, међутим ниједном није дата предност или првенство у извршавању власти. Одмах по полагању заклетве малолетном краљу принц – намесник је истакнут као први намесник. Вероватно је то одредило његово порекло.

Само три дана након једног од најтужнијих догађаја за *југословенски* народ намесници су са члановима народног представништва морали положити заклетву. Колико је овај догађај пореметио сам државни врх сведочи седница у Народној скупштини пред коју није било бучно у ходницима, као раније. Црна одела, која су носили посланици оцртавали су поштовање које су гајили према преминулом краљу. Седница народне скупштине била је заказана за 11 часова, а нешто пред почетак на своје место дошли су Иво Перовић и др Раденко Станковић.

Без најближег рођака преминулог краља и једног од предодређених намесника, председник сената др Љубомир Томашевић, отворио је седницу. Након пригодног говора у част почившег краља Томашевић је, да би сачекао кнеза Павла прогласио кратак одмор. Када су представници народне скупштине угледали кнеза – намесника у униформи гардијског коњичког потпуковника у пратњи ађутанта краља Александра, дивизијског генерала Јечменића, кроз салу су се зачули усклици и аплауз одушевљења. Када је посланик Аранђел Никодијевић узвикнуо: „Господо, Његово Краљевско Височанство Кнез Павле Карађорђевић“ овације су настављене.

²³⁶ „Краљевски намесници и чланови Народног представништва положили су јуче заклетву на верност Њ. В. Краљу Петру II“, *Време*, 12.10.1934, 4.

²³⁷ „Личност намесника Њ. В. Кнеза Павла“, *Политика*, 12.10.1934, 4.

Фотографија која је обишла свет тог октобарског дана, управо где тројица намесника стоје један поред другог са три подигнута прста док изговарају заклетву верности будућем краљу: *Заклињем се да ћу владајућем Краљу Петру Другом бити веран, да ћу чувати изнад свега јединство народа, независност државе и целину државне области, да ћу владати по Уставу и земаљским законима и да ћу добро народа вазда пред очима имати.*²³⁸

Заклетву са истим текстом поновили су и чланови народног представништва. Принц Павле у војничкој униформи, обратио се управо њима следећим речима, како је пренео лист Време: *„Хвала вам, господо, на изразима поверења, ја ћу се старати да заслужим то поверење. Ја мислим да се нећете преварити у мени“.*²³⁹

Народно представништво је полагање заклетве пропратило одушевљеним узвицима „Живео краљ Петар II! Живео Кнез Павле Карађорђевић! Живели Краљевски намесници“. Након изговорене заклетве, председник Сената Љубомир Томашевић је позвао намеснике да приступе потписивању исте, док је секретар Народне скупштине Драгиша Станојевић донео три примерка заклетве одштампана на хартији у црном оквиру и ставио на унапред припремљени сто. Приликом потписивања и даље су се могли чути одушевљени усклици који су поздрављали намеснике. Након потписивања заклетве верности, сам државни врх на челу да се председником владе Николом Узуновићем, прилазили су Павлу и дубоким наклоном му честитали на новостеченом положају. Упркос великој неизвесности, коју је проживљавао услед губитка свога брата, кнез се као и увек држао достојанство и са осмехом прихватао честитке. Тако је било и приликом изласка из скупштине када га је одушевљени народ поздрављао. Оновремена штампа је кнезу Павлу приписала епитет достојанственог намесника круне, који ће одговорно служити династији наредних седам година.²⁴⁰

Савременици су имали различите ставове о избору кнеза Павла за намесника, као и различите ставове о његовој личности. За принца Ђорђа Карађорђевића била је неочекивана одлука краља Александра да свог брата од стрица одреди за једног од намесника.²⁴¹ С обзиром на то да је за живота краљ Александар имао изузетан однос са

²³⁸ „Краљевски намесници и чланови Народног представништва положили су јуче заклетву на верност Ђ. В. Краљу Петру II“, *Време*, 12.10.1934, 4.

²³⁹ „Реч Његовог Краљевског Височанства Кнеза Павла“, *Време*, 12.10.1934, 5.

²⁴⁰ „Први југословенски краљ зваће се, одлуком Народног представништва Витешки Краљ Александар I Ујединитељ“, *Политика*, 12.10.1934, 1-2.

²⁴¹ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 470.

војним функционерима поставља се питање зашто управо неко од њих није назначен као намесник у тестаменту. Краљев рођени брат Ђорђе изражава огромно чуђење што једна од намесничких титула није припала његовој супрузи, мајци малолетног краља.²⁴² Истиче како је била увек љубазна и способна жена која је могла да се носи са различитим задужењима. Њена способност посебно се истицала у њеном хуманитарном раду. Поставља се питање да ли је југословенски друштво у том тренутку било до те мере конзервативно да једна жена, тих способности, као што је била краљица Марија није могла да се нађе на списку намесника свог сина. Ни у једном члану наведеног тестаментa нико од намесника није истакнут као први, међутим у старту је дошло до издвајања кнеза као првог од једнаких. Одмах по смрти краља новински чланци били су пуни хвалоспева о кнезу, његовом пореклу и породици. Подвлачено је како је кнез достојанствен човек и како се његово принчевско понашање увиђа на сваком кораку.²⁴³

О њему се говорило да је хтео да отме престо малолетном краљу Петру II, да је био лицемер и *странац међу нама*.²⁴⁴ Остало је забележено да Слободан Јовановић није имао лепо мишљење о њему: *кнез је странац који није имао емпатије за страдање српског народа у Првом рату већ је промишљао о порукама Фауста*. Такође, помињало се да кнез није био Карађорђевић по крви, већ син неког Енглеза. Наводно је Павлова мајка, чувена лепотица породице Демидов у одсуству мужа починила неверство.²⁴⁵

Кнез Павле је човек супротности. Да се судбина није поиграла са краљем Александром Карађорђевићем, његов брат од стрица би заувек остао заљубљеник у уметност, незаинтересован за политичке прилике у Југославији и оговарања београдске чаршије. Међутим, потоњи кнез намесник остао је упамћен као човек супротности: англофил чија је припадност и дивљење енглеској традицији, историји и култури била несумњива, с друге стране остао је упамћен као кривац за приступање Југославије Тројном пакту.

Оно што је сасвим сигурно, био је сушта супротност краљу Александру, није волео да носи војничку униформу, био је збуњен и крут у шињелу. Све је то било нарочито за официре непојмљиво за припадника династије Карађорђевић. Српски политичари су га окарактерисали као човека који је чинио уступке хрватским и

²⁴² Исто, 465.

²⁴³ „Личност намесника Њ. В. кнеза Павла“, *Политика*, 12.10. 1934, 4.

²⁴⁴ М. Црњански, *Ембахаде: IV*, Београд 1984, 98.

²⁴⁵ М. Црњански, *Ембахаде: I-III*, Београд 1984, 304.

словеначким политичарима. С друге стране наводи се да је био омиљен код свог стрица краља Петра који га је волео и сматрао за врло умно дете.²⁴⁶

Краљ Петар II Карађорђевић је у својим мемоарима који су први пут били објављени 1955. године описао свој однос са стрицом наводећи да је волео да га посећује и да је то био *веома културан човек, љубитељ музике, књижевности и сликарства. Имао је изврсну уметничку колекцију и он је изабрао слике које су се налазиле у двору*. Такође, остало је записано у Мемоарима Петра II да његов стриц *пре него што је постао намесник никада се није интересовао за политику. Много је путовао, често боравио у Енглеској где је имао много пријатеља и где су му рођена оба сина*.²⁴⁷

Како је навео у својим мемоарима краљ Петар није променио своје мишљење према стрицу током и након његовог намесништва. Чак и након Мартовског преврата, како приповеда краљ Петар, са својим стрицом који му је био близак пријатељ и заштитник, се растао у пријатељским односима.²⁴⁸

Потпуно другачију слику дао је Милан Стојадиновић који у својим сећањима није штедео кнеза намесника. Да ли због тога што се грубо поиграо са њим у решавању хрватског питања, Стојадиновић такође доводи у сумњу порекло кнеза говорећи о наводном неверству кнегиње Ауроре као и чињеницу да се о њему старао стриц а не отац са којим није био у добрим односима и са који се јако ретко виђао. Такође Стојадиновић баца сенку сумње и на завештање краља Александра о избору намесника: *интересантно је да онај мали листић плаве боје, који је одиграо тако важну улогу није никада изнет пред очи шире јавности*.²⁴⁹

О кнезу су приповедали савременици. Милош Црњански га описује као хладног у односу према људима за разлику од његовог стрица Петра и брата Александра. Остаје непознаница да ли Павле био увек Александров избор за намесника или се то мењало, али када је пронађен и отворен тестамент кнез је био за то да се крајева воља поштује.

Када је преузео дужност Намесника, кнез је површно познавао прилике у земљи јер је претежно живео у иностранству а поред тога више се интересовао за културу и уметност него за политичке прилике, страначка превирања и националне размирице.

²⁴⁶ Исто, 302.

²⁴⁷ Краљ Петар II Карађорђевић, *Мој живот: Мемоари*, Београд 2018, 48.

²⁴⁸ Исто, 96.

²⁴⁹ Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Rijeka 1970, 285.

Тако бачен у ковитлац догађаја он је био и сушта супротност краљу Александру. Још су савременици приметили да је Александар био присталица војничке дисциплине, волео је да се сусреће са људима из народа и са њима да размењује мисли. Био је динамична и доминантна личност и имао је политичког дара да привуче своје саговорнике. С друге стране кнез није имао говорничког дара, у разговору је деловао уморно или несигурно, хладног држања и званично. Из свега тога је проистицала његова несигурност које је и сам био свестан. Како је забележио Иван Мештровић у својим мемоарима када је посетио кнеза непосредно после краљеве погибије, кнез му се жалио *да није дорастао својој улози*, као и да га политика није никада занимала и да га краљ ни у шта није упућивао и како би највише волео побећи и све оставити, како га у Београду сви мрзе и како су неискрени.²⁵⁰

²⁵⁰ Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, Zagreb 1969, 240.

Закључак

Павле Карађорђевић, једино дете из брака кнеза Арсена Карађорђевића и руске кнегиње Ауроре Демидов рођен је 1893. године. Како овај брак није потрајао, Павле је са само три године поверен на чување стрицу Петру који је живео у изгнанству у Швајцарској. Остаје питање како је ова промена утицала на даље одрастање. Петар Карађорђевић, као удовац са своје троје деце, без великих односно довољних финансијских средстава, као представник династије која није била на власти у Србији преко тридесет година свакако није био погодна личност за васпитање детета у узрасту када је била неопходна мајчинска љубав.

Када је имао само десет година у Србији је Мајским превратом уклоњена династија Обреновића и он је постао члан владајуће породице. Овај догађај је унео корените промене у Павлов живот. Присуство на важним догађајима, церемонијама, пријемима постали су незаобилазни део стварности. За разлику од своје браће који су школовање наставили на војним школама, Павле није имао ратоборни дух Карађорђевића. Њега су више занимали *лене* уметности, те је у складу са тим у одабрао студије историје уметности на универзитету Оксфорд. Управо ће ту стећи пријатеље који ће му помоћи у реализацији идеје стварања збирке савремене уметности. Велики рат је прекинуо студије, али Павле није обукао војничку униформу услед здравствених проблема. Управо овај податак послужио је да у мемоарској литератури брат од стрица краља Александра буде описан као човек неосетљив на патње српског војника и српског народа уопште, више склон фаворизовању европске културе и начина живота.

Након завршетка Првог светског рата Павле је наставио своје учење у Великој Британији, али без званичних дужности у новој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца није журио да се врати у отаџбину. Управо је у Лондону упознао и своју будућу супругу принцезу Олгу од Грчке и Данске. Њихово дружење је убрзо прерасло у обостране симпатије, које ће 1923. бити крунисане браком. Данашњим језиком речено ово гламурозно венчање окупило је у југословенској престоници представнике већине европских династија. За разлику од *народне* династије Карађорђевић, млада је имала везе са британским, немачким, руским и данским двором. Када је стигла у Београд није знала српски језик и није са благонаклоношћу гледала чињеницу да је њена свадбена

церемонија само део свечаности уприличених поводом крштења прворођеног сина краља Александра и краљице Марије, престолонаследника Петра Карађорђевића.

Већ следеће 1924. године Олга и Павле добили су сина Александра који је рођен у Великој Британији. Без икаквих званичних задужења у југословенској држави као и без места сталног боравка, они су били део декора када је требало разним церемонијалним дужностима показати јединство владајуће породице.

Идеју о оснивању музеја који би се бавио чувањем, обрадом и презентацијом дела модерне односно савремене уметности кнез Павле је добио још током свога школовања у Великој Британији. Наиме, ни разрушени Београд али ни Загреб нису имали такав музеје, већ су се у духу романтичарског препорода бавиле прикупљањем својих националних старина. Као прво кнез је имао сопствену колекцију слика коју је сакупио делимично и захваљујући мајчиној породици. Врло вероватно је током заједничких дружења на Бледу убедио свога брата од стрица о потреби и значају оснивања музеја. Тако је 1926. године министарство просвете у свом буџету обезбедило средства за адаптацију зграде. Планирано је да Музеј савремене уметности буде смештен у конаку кнегиње Љубице који је коришћен као школа за глувонему децу. Кнез је заједно са Миланом Кашанином истакнутим ерудитом кренуо у обогаћивање збирке. Поред његових *енглеских* пријатеља први дародавци су били и чланови шире породице Карађорђевић, Павлови рођаци са мајчине стране али и истакнути српски сликар Паја Јовановић.

Временом се збирка увећавала што државним откупом али и поклонима који су стизали из европских престоница. Године 1928. и нормативно је уређен рад музеја, начин финансирања и број запослених. Следеће 1929. музеј је отворен и већ тада иако је званично име било Музеј савремене уметности, јавност у првом реду београдска доживљавала је овај музеј као Музеј кнеза Павла свесна његових заслуга и напора на формирању ове колекције. У годинама које су следиле збирка је обогаћивана делима домаћих и страних аутора а кнез је својим познавањем уметничких прилика био незаобилазан гост на готово свим уметничким дешавањима у престоници.

Успех који је кнез остварио свакако је утицао на краља Александра да га 1933. године именује за шефа свих музеја, са идејом да се изврши спајање свих колекција Народног и Музеја савремене уметности који ће потом бити изложени у јединственом простору.

Међутим догађаји у Марсеју, убиство краља Александра убацили су кнеза у ковитлац историјских догађаја који више нису имали везе са његовим ранијим животним плановима. Као намесник малолетног краља у смутним временима које су значиле и суочавање са надлазећом немачком опасношћу Павле је покушавао да Југославију држи подаље од европских антагонизама и да ублажи националне нетрпељивости. У периоду до 1941. године био је водећа личност у Краљевини.

Догађаји који су уследили војни пуч, прогонство читаве породице, живот у егзилу етикета немачког сарадника учинили су да се његов живот из корена променио. У социјалистичкој Југославији није било места за Карађорђевиће, али за њега није било места ни у њему омиљеној Великој Британији. Управо због овог тешког бремена који је носио као човек који се залагао за сарадњу са Трећим рајхом учинило је да се у послератној држави мало говори о његовим заслугама на пољу музеологије која су неоспорна.

Наиме, захваљујући његовим знањима из области уметности, везама са европским аристократским круговима као и са љубитељима уметнина остварен је у Краљевини Југославији битан помак у реализацији свих културних садржаја.

Списак извора и литературе

Архивски извори:

Архив Југославије:

Ф. 66 Министарство просвете Краљевине Југославије

Ф. 74 Краљев двор

Ф. 797 Збирка микрофилмова

Исторјски архив Београда:

Ф. 2768 Легат Косте Ст. Павловића – Преписка са кнезом Павлом

Ф. 6 Општина града Београда

Мемоарска грађа:

- Борђе Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Београд 2017.
- Краљ Петар II Карађорђевић, *Мој живот: Мемоари*, Београд 2018.
- Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969.
- Коста Ст. Павловић, *Дневник 1930-1932*, пр. Наташа Милићевић, Срђан Мићић, Београд 2020.
- Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Rijeka 1970.

Штампа и периодика:

- *(Београдске) општинске новине*
- *Време*
- *Жена и свет*
- *Илустровани лист*
- *Политика*
- *Правда*

Монографије:

- Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић – једна закаснела биографија*, Београд 1990.
- Драгиша Васић, *Деветсто трећа*, Београд 2003.
- Андрија Веселиновић, Радош Љушић, *Родослови српских династија*, Нови Сад 2002.
- Радина Вучетић, *Европа на Калемегдану – „Цвијета Зузорић“ и културни живот Београда 1918-1941*, Београд 2003.
- Ранка Гашић, *Београд у ходу ка Европи – културни утицаји Британије и Немачке на београдску елиту 1918-1941*, Београд 2005.
- Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, томови II-III, Београд 2002.
- Љубодраг Димић, *Историја српске државности: III*, Нови Сад 2001.
- Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, томови I, III, Београд 1996.
- Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић*, томови I- III, Београд 2003.
- Александар Ђ. Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевића*, Београд 1999.
- *Музеј кнеза Павла*, ур. Татјана Цвјетићанин, Београд 2009.
- Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988 I*, Београд 1988.
- Robert Prentice, *Princess Olga of Jugoslavia – her life and times*, 2011.
- Мира Софронијевић, *Хуманитарна друштва у Београду*, Београд 2003.
- Синиша Сретеновић, Божидар Недељковић, *Алманах хуманих друштава*, Београд 1940.
- Милош Црњански, *Ембахаре I-IV*, Београд 1984.
- Даница Чоловић, Срђан Чоловић, *Марија Карађорђевић краљица – мајка*, Београд 2001.

Расправе и чланци:

- Мира Радојевић, „Биографије у српској историографији“, *Токови историје*, бр. 1-2, Београд 2007.

- *Српски биографски речник, књ. 4*, Нови Сад 2009.
- Јасмина Милановић, „'Материнско удружење' и 'Српска мајка' у борби за здравствену заштиту жена и деце“, *Зборник радова Седмог научног скупа – 800 година српске медицине*, Соко Град 2016.
- *Извештај о двадесетпетогодишњем раду друштва „Српска мајка“*, Београд, 1936.
- Татјана М. Савић, „Самосталне изложбе Милана Коњовића у Уметничком павиљону 'Цвијета Зузорић' у Београду између два светска рата“, *Годишњак града Београда*, Београд 2014-2015.

Линкови:

- https://en.wikipedia.org/wiki/Aurora_Pavlovna_Demidova
- https://en.wikipedia.org/wiki/Greek_royal_family-
- <https://www.youtube.com/watch?v=KqGCXSqzAhE>
- <https://www.011info.com/ko-je-bio/olga-karadjordjevic-kraljica-stila-princeza-snage-kneginja-jugoslavije>
- [Olga Karadorđević - kraljica stila, princeza snage, kneginja Jugoslavije | Ko je bio... \(011info.com\)](https://www.011info.com/olga-karadordevic-kraljica-stila-princeza-snage-kneginja-jugoslavije)